

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

Člověk a trest
Human and Punishment

Rigorózní práce

Autor: Mgr., Ing., Tomáš Nýdrle

Olomouc 2014

Prohlášení:

Místopřísežně prohlašuji, že jsem rigorózní práci na téma: „Člověk a trest“ vypracoval samostatně a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Trutnově dne 14.2.2014

Podpis.....

Abstrakt

Předmětem rigorózní práce „Člověk a trest“ je analýza pojmu trest ve vztahu k psychologii a dalším vědám. První (teoretická) část práce je zaměřena na popis pojmu trest v historických souvislostech antropogeneze, na funkci a účel trestu, na trest ve vztahu k psychologii a trest ve vztahu ontogenezi a výchově. Druhá část se týká průzkumu setkání s trestem a možnému působení trestu na psychiku v rámci výchovy. Práce je celkově pojata jako přehledová se snahou o shrnutí problematiky trestání v rámci nejběžnějšího užití trestu.

Abstract

The thesis, entitled "Human and Punishment" is an analysis of the concept of punishment in relation to psychology and other sciences. The first (theoretical) part of the work is focused on describing the concept of punishment in a historical context anthropogeny, the function and purpose of punishment, the penalty in relation to psychology and the sentence on the ontogeny and enlightenment. Second part concerns the research meeting with the penalty and the possible effects of punishment on psyche as part of education. The work is generally conceived as a survey with the aim of punishing summary of the issues in the most common use of punishment.

Obsah

Úvod	7
1 Historie trestu – antropogeneze	10
1.1 Nejstarší vývoj	10
1.2 Období středověku.....	12
1.3 Osvícenství ve světě i u nás.....	13
1.4 Mojžíšův zákon.....	14
1.5 Islámský zákon	15
Současný islám	16
1.6 Historie trestání u nás	17
Dnešní doba	19
1.7 Trest a Bible.....	19
2 Trest v kulturně – mediálních souvislostech	21
2.1 Trest a umění	21
2.2 Trest v počítačových hrách.....	23
3 Účel trestu.....	25
3.1 Utilitární teorie.....	25
3.2 Retribuční teorie	26
3.3 Teorie smíšené	27
3.4 Funkce trestu.....	27
Funkce eliminační.....	27
Funkce nápravná a resocializační.....	28
Funkce odplatná.....	29
Funkce odstrašující.....	31
Funkce restituční.....	32
4 Základní psychologické teorie související s trestem	34
4.1 Behaviorismus	34
Klady behaviorismu	36
Kritika behaviorismu	36
4.2 Skinnerova teorie pozitivního posílení.....	37
4.3 Trest a morálka	40
4.4 Trest a motivace.....	41

4.5	Trest a učení	41
4.6	Trest a emoce	42
5	Trest v ontogenezi	44
5.1	Výchova	44
5.2	Definice pojmu trest z hlediska vývojového	45
5.3	Tresty a pedagogika	48
5.4	Funkce trestu	51
	Napravení škody	52
	Zabránění v opakování určitého chování	52
	Zbavení viny	52
5.5	Dělení trestů	53
5.6	Netělesné tresty	53
5.7	Tělesné tresty	55
5.8	Názory odborníků na výchovu prostřednictvím trestů	57
5.9	Vybrané studie zabývající se tělesnými tresty	63
	Zahraniční šetření	63
	Tuzemská šetření	64
6	Trest z hlediska hraničních psychologických disciplín	66
6.1	Penologie	67
6.2	Kriminologie	68
6.3	Forenzní psychologie	69
	6.3.1 Kriminologická psychologie	69
	6.3.2 Kriminologická psychologie a kriminologie	70
	6.3.3 Soudní psychologie	71
	6.3.4 Penitenciární psychologie	72
	6.3.5 Kriminologická psychologie	72
7	Trest odnětí svobody	73
7.1	Výkon trestu	74
7.2	Práce s trestanými	75
7.3	Vězeňský psycholog	76
7.4	Dopad trestu odnětí svobody na osobnost pachatele	78
7.5	Adaptace na výkon trestu	80
7.6	Negativa a pozitiva trestu odnětí svobody	83
	7.6.1 Trest odnětí svobody a jeho negativa	83

7.6.2	Trest odnětí svobody a jeho pozitiva	84
7.7	Psychologické aspekty trestu odnětí svobody	85
7.7.1	Odolnost vůči psychické zátěži.....	85
7.7.2	Reakce na uvěznění.....	86
7.8	Stres.....	88
7.9	Zvládání zátěže.....	91
8	Empirická část	95
8.1	Výzkumný problém a souvislosti jeho teoretického zázemí	95
8.2	Cíl výzkumného šetření	95
8.3	Výzkumný design.....	96
8.4	Metody a techniky sběru dat	97
8.5	Realizace výzkumu	98
	Analýza dat – otevřené kódování.....	98
	Axiální kódování	112
	Selektivní kódování	115
	Identifikace příběhu	115
	Kostra příběhu.....	116
	Centrální kategorie.....	116
	Diskuze	117
	Závěr.....	120
	Seznam zdrojů.....	122
	Elektronické zdroje.....	129
	Seznam grafů.....	131
	Seznam tabulek.....	131
	Souhrn	132
	Přílohy	133

Úvod

Studium psychologie má mimo jiné tu výhodu, že se psychologie jako věda dotýká všech myslitelných činností spojených s člověkem a jeho nitrem. Snad i proto je při studiu možné, aby se studenti zabývali různými směry této vědy, aby k ní přistupovali z různých pohledů, dbajíce však na základní souvislosti, které jsou předmětem vysokoškolského studia. Množství témat souvisejících s psychologií je nepřehledné. V době, kdy se blížil závěr mého studia psychologie, jsem se intenzivně zajímal o to, jaké pracovní možnosti budu mít v okolí svého bydliště po ukončení jednooborové psychologie. Pracovat jako psycholog byl můj záměr a sen i přesto (nebo právě proto), že jsem se profesně mnoho let pohyboval spíše ve sféře ekonomické. V této době se rýsovaly dvě potencionální možnosti mého budoucího uplatnění. První možností bylo pracovat jako vězeňský psycholog v poměrně dostupné vzdálenosti mého bydliště. Proto jsem začal v rámci praktického poznávání této práce jezdit za kolegou, kterého jsem znal, který už několik let coby vězeňský psycholog sám pracoval, a který byl ochoten mi umožnit získání prvotních praktických zkušeností. I díky tomu jsem začal studovat více literatury týkající se forenzní psychologie a dalších příbuzných oborů. Bylo to o to příjemnější, že jsem se již předtím zajímal o historii související s trestáním v různých údobích našich i světových dějin.

Jako druhá potencionální možnost budoucího zaměstnání se nabízelo pracovat pro organizaci, kde jsem vykonával některé praxe v rámci studia. Šlo o organizaci „Sdružení ozdraven a léčeben Trutnov“, kde výhledově plánovali zaměstnat psychologa pro práci s dětmi. Což mě lákalo ještě více než možnost první, neboť i když je práce vězeňského psychologa zajímavá, prostředí je poněkud skličující. A práce s dětmi by byla jakousi třešničkou na vysněném dortu práce psychologa, protože jsem sám otcem a s dětmi jsem velmi rád.

Napadlo mě tedy využít možnosti, které se mi otvíraly a propojit znalostně to, co mi budoucí praxe mohla nabídnout a napsat diplomovou práci, která by se týkala trestu. Na pojem trest lze pohlédnout z různých směrů, lze jej vnímat na pozadí mnoha vědních disciplín či jako běžný termín, nad nímž se pozastaví jen málokdo. A tak lze slovo trest

použit v právních souvislostech, v souvislostech historických, ve filozofii, náboženství, při sportovní terminologii a samozřejmě i v psychologii. V rámci své diplomové práce jsem chtěl na trest nahlédnout jako na faktor působící na lidskou psychiku, a to ve dvou nejběžnějších případech, kdy se lze s trestem v tuzemsku setkat. Jde tedy hlavně o trest v souvislostech výchovných popř. pedagogických.

V rigorózní práci „Člověk a trest“, která z diplomové práce vychází a je jejím rozšířením, pak ve srovnání s prací diplomovou věnuji mnohem více prostoru také druhému nejběžnějšímu setkání s trestem, tzn. aspektům trestu odnětí svobody. Snažil jsem se zúročit teoretické (a díky bývalé spolupráci s vězeňským psychologem i praktické) znalosti ze studia a přípravy na vykonávání práce psychologa, přičemž mi pomohl můj obecný zájem o fenomén trestu i z hlediska historického. Rozsah původní práce se díky doplnění zvětšil zhruba o třetinu, přičemž hlavní podíl na tom má zpracování kapitoly, která se týká právě psychologických aspektů trestu odnětí svobody. Dále byly doplněny názory některých odborníků na trest ve výchově, především z historického hlediska. Mimo dalších dílčích úprav jsem navíc po úvaze některé původní podkapitoly zkrátil či vypustil pro jejich neaktuálnost.

V první části práce (první, druhý, třetí a čtvrtý oddíl) se trest objevuje v rámci historického kontextu vývoje lidstva, tedy antropogeneze. Tak jak se lidstvo vyvíjelo, měnily se i tresty a v různých obdobích vývoje lidstva na různých místech se používaly různé tresty, a ty měly zase různé dopady na lidskou psychiku. Dále tato část práce pojednává o účelu trestu a funkcích trestu. Čtvrtý oddíl se týká základních psychologických teorií souvisejících obecně s trestem.

Ve druhé části práce (pátý oddíl) se objevuje ontogenetické hledisko. Vývoj a vývojová psychologie, dětství, výchova, pedagogika – tady všude se lze s trestem setkat naprosto běžně a rozhodně přirozenějším způsobem, než s trestem ve smyslu trestně-právním, se kterým se většina lidí naštěstí nemusí nikdy setkat.

Třetí část práce (oddíl šestý a sedmý) je též teoretická a pojem trest je v ní vztahován k druhému nejběžnějšímu významu trestu u nás. V šestém oddílu jsou vysvětleny souvislosti mezi psychologií a trestem ve smyslu kriminologickém. Existují vědy, které jsou na pomezí psychologie a trestně-právního systému, a těmi se právě tato část práce zabývá. Sedmá část se přímo zabývá nejběžnějším trestem z hlediska našeho právního systému. Jde tedy o trest odnětí svobody a o psychologické aspekty tohoto trestu.

Tato práce má především teoretický charakter, je přehledová a jejím účelem je shrnout základní poznatky a teorie, týkající se trestu, a to ve dvou základních a nejběžnějších rovinách. Jednak jde o trest v rámci výchovy, s nímž se pravděpodobně setkal každý (ať již jako trestaný nebo jako trestající). Dále pak jde o takový trest z pohledu trestně-právního, jenž je nejběžnější v tuzemsku, tzn. o trest odnětí svobody.

I když práci považuji za především teoretický přehled přístupu k trestu, je poslední část práce empirická. Za pomoci rozhovorů s respondenty jsou zde zjišťovány zkušenosti respondentů s tresty, které zažili v dětství a potencionální přetrvávající vliv těchto trestů.

Hlavním cílem rigorózní práce je základní seznámení s trestem a trestáním z pohledu historického i současného. Současný pohled je pak vymezen rámcem nejběžnějších potencionálních setkání s trestem. Jedná se tedy o problematiku trestu ve výchově, o problematiku trestně-právní, to vše s přihlédnutím k psychologickým aspektům trestání. Dílčím cílem, kterým se zabývá empirická část práce, je za pomoci kvalitativního šetření ukázat, že tresty mohou jedince subjektivně ovlivňovat i po delším časovém období. Zde se jedná o tresty, které byly uděleny v dětství a o vnímání těchto trestů potrestanými s větším časovým odstupem - v době dospělosti. Dalším dílčím cílem empirické části práce je nalézt možné propojení mezi východisky uvedenými v teoretické části práce, s přihlédnutím k dosud provedeným šetřením, která se trestem zabývají a mezi výsledky, které poskytne empirická část této práce.

1 Historie trestu – antropogeneze

Trest má svůj historický vývoj, který velmi úzce souvisí s historií a vývojem lidstva. Proto je úvodní část věnována alespoň nutnému minimu historie, vztažené právě k vývoji trestu a trestání. Z důvodu největší tématické blízkosti jsou součástí této kapitoly i dva krátké oddíly, z nichž první zmiňuje trest v bibli a druhý se stručně věnuje souvislostem umění a trestu.

1.1 Nejstarší vývoj

Tresty existují po celou dobu lidstva. V dávné historii byl trest vnímán jako součást antagonistického působení dobra a zla. Trest byl spíše odplatou nežli prvkem promyšleného působení na lidskou psychiku.

Způsoby trestání se však v průběhu dob výrazně změnily, s nimi se změnilo i to, jak je trestání ospravedlňováno. Dříve bylo trestáno především tělo, tresty význačných zločinců měly formu podívané, používalo se běžně mučení. Lyons (2004) uvádí, že v paleolitických jeskyních v Addauře na Sicílii je vyryto několik postav, které stojí kolem člověka svázaného tak, aby se škrtil, pokud by se pokusil napřímit. Tyto dobové rytiny jsou považovány za nejstarší záznam trestu.

Pro pochopení celého vývoje je třeba se nejdříve podívat do nejstarší historie. V dávných kmenových seskupeních odpovídala komunita za to, že bude potrestán každý přečin, jenž se odchyluje od komunitou stanovených norem. Normy kmenů, seskupení se předávaly z generace na generaci. Důležité bylo především to, co bylo pro skupinu či kmen nejlepší. Spory se řešily zbraněmi anebo různými úmluvami. Ozbrojené loupežné nájezdy na kmen, se kterým nebyla žádná úmluva, nebyly považovány za nečestné. S přechodem od lovu a sběru k pěstování, s rozvojem zemědělství, s osidlováním vesnic, vznikem sídlišť se vyvíjely jednak náboženské, ale i světské idoly, které stále více prosazovaly tyto morální a společenské normy chování a trestání provinilců. Ve složitějších společnostech narůstala potřeba politických a zákonných struktur a úlohu trestání či souzení, které dosud vykonávala rodina, komunita, začal přebírat stát.

Nejstarší objevený, avšak pouze zčásti dochovaný zákoník, je zákoník Ur-Nammu. Kodex Ur-Nammu je nejstarší známá deska obsahující právní kodex přežívající dodnes. Byl napsán v sumerském jazyce přibližně 2100-2050 př. n. l. Ačkoli v úvodu jsou

zákony připisovány králi Ur-Nammu z Uru (2112 - 2095 př. n. l.), někteří historici se domnívají, že by dílo mělo být spíše přičteno jeho synovi, který se jmenoval Shulgi. První kopie kodexu, nalezená ve dvou fragmentech v Nippuru, byla přeložena Samuelem Kramerem v roce 1952. Vzhledem k tomu, že se zachovala jen zčásti, byl přeložen pouze prolog a pět zákonů. Další tabulky byly nalezeny v Uru a byly přeloženy v roce 1965, což je asi čtyřicet z padesáti sedmi právních předpisů, které mohly být rekonstruovány. Další kopie byla nalezena v Sipparu a obsahuje jen nepatrné odlišnosti. I když je známo, že existovaly některé starší právní normy, jako je například kodex Urukagina, Ur-Nammu představuje nejstarší právní text, který kdy existoval. Předcházela Chammurabiho zákoník o nějaká tři století. Zákonky jsou uspořádány ve formě kazuistiky (po zločinu následuje trest) a jsou vzorem, podle kterého se pak postupovalo v téměř všech následujících kodexech. Tento v historii nejstarší známý právní kodex je považován za pozoruhodně vyspělý, protože zavádí pokuty ve výši peněžní náhrady za škody tělesné, (na rozdíl od pozdější lex talionis „oko za oko“, zásady babylonského práva), nicméně hrdelní zločiny vraždy, loupeže, cizoložství a znásilnění jsou trestány smrtí.

Nejstarším¹ dochovaným zákoníkem, který vznikl v Babylonu a dochoval se celý, je zákoník krále Chammurabiho z roku kolem 1750 př. n. l. Chammurabiho zákoník byl předlohou pro pozdější zákoníky, např. biblické zákony Židů, biblická práva Hebrejců, islámské právo šaría a další. Některá práva a postupy přetrvaly až do současnosti, např. každý měl právo na určitou právní ochranu, zločinci nesměli být odsouzeni bez důkazů, svědkové museli vypovídat pod přísahou a za falešné obvinění byli také potrestáni. Občané měli právo odvolat se k vyššímu soudu a nakonec ke králi, ale museli souhlasit s proslulým „oko za oko, zub za zub“. Vlastní zákoník není sbírkou zákonů, ale popisem jednotlivých případů a příkladů.

V otázce trestů a úpravy trestných činů bylo následně systematictější a propracovanější právo řecké a římské. Archont Drakon² ustanovil zákoník, v němž pojal svou představu o státním trestu tak horlivě, že ukládal trest smrti téměř za všechny delikty.

¹ Dostupné z: historyofscience.com

² Starořecký doživotní člen rady starších (areopagu)

Poté, co upadly Atény do ekonomické krize i díky Drakonově zákoníku, byl pověřen politik Solón zpracováním nového zákoníku. Ten nechal v platnosti trest smrti, ale pouze pokud šlo o čin vraždy nebo zrady.

Pro celé období starověku je charakteristické to, že tresty byly velmi kruté, trest smrti byl naprosto obvyklý, užívaly se především tresty tělesné. Mnoho trestů bylo vykonáváno na veřejnosti, jejich veřejné prezentování mělo tedy zřejmě vyvolat strach i respekt mezi přihlížejícími. Lze předpokládat, že i když celkově v té době bylo kruté zacházení s trestanými obvyklé, tak tělesné tresty působily na psychiku diváků, vyvolávaly respekt a měly odstrašující efekt.

1.2 Období středověku

Kruté tresty, mučení, neúcta k lidskému životu – tyto pojmy by se mohly stát synonymem k období středověku ve vztahu k trestu. Jak uvádí například Francek (1999), stále bylo užíváno zásady „oko za oko, zub za zub“. Tresty byly často diferenciované dle postavení trestaného. Ve středověku trestání často souviselo s chráněním určitých zájmů – byl chráněn stát a jeho představitel, byly chráněny zásady křesťanského náboženství, byla vyznávána manželská monogamie. Objevil se trest za skutek ve stádiu pokusu nebo dokonce trest za pouhý úmysl. V soudních procesech bylo užíváno přitěžujících i polehčujících okolností. Crimen laese Maiestatis³, služba proti vlastní zemi, loupež, delikty úředníků a soudců, kacířství, rouhání, čarodějnictví, bigamie, znásilnění, kuplířství, delikt moci, pych, faleš, vzpoura, krádež, vražda, zabití, ujma na zdraví, urážka na cti ad. – to vše jsou skutky, za něž následovaly tresty většinou velmi přísné a kruté. Trest byl prvkem odplaty, měl ochrannou funkci a v souvislosti s dopadem na psychiku také funkci odstrašující. Stále převažovalo vykonávání trestů na veřejnosti právě s účelem zastrašení potencionálních pachatelů. Ve středověku, spíše v pozdější éře, dochází také k rozvoji trestů vězeňských.

³ Trestní ochrana panovnické moci dosahuje v době stavovské svého vyvrcholení zákonodárným zakotvením trestního stíhání deliktu urážky panovníka v Zemském zřízení v r. 1549. Tzv. delikt "crimen laese majestatis" se objevuje i v právu městském, kde je formulován pod výrazným vlivem římského práva.

Doba středověku je mimo jiné charakteristická tím, že státní politika, a tím také trestní systém, byly ovlivňovány církví. Církev tím pádem zřizovala i církevní vězení. Známé jsou procesy s obviněnými z kacířství i bezvěrectví, mnohdy vedené za použití útrpného práva a krutého trestání. A mnohdy také samoučelné vedené z toho důvodu, aby církev získala majetek.

1.3 Osvícenství ve světě i u nás

Od r. 1757 (Lyons, 2004) začaly vznikat nové ideje, tzv. „osvícené myšlení“. Nové názory a ideje přispěly k revolucím ve Francii a navodily změny sociálních postojů. Znamenaly převrat ve vývoji evropského myšlení. Osvícení začalo stavět především na rozumu člověka, na humanismu, vzdělanosti, právu. Za tyto změny se zasadili i filozofové Voltaire (1694-1778), Jean-Jacque Rousseu (1712-1778), John Locke (1632-1704) a další. Základní kámen položil Cesare Beccaria. Radikálně odmítal mučení vězňů, přičemž vycházel právě z názorů předchozích filozofů, kteří měli svou víru a víru v lidský potenciál a nesouhlasili s mučením a tělesnými tresty, jež byly v minulosti prováděny a odporovaly zdravému rozumu a humanitě. Beccaria se stal představitelem tzv. klasické školy trestního práva, jež přetrvala až do 19. století. Mezi další zastánce patřili Gaetano Filangieri a Francesco Carrara. Význam klasické školy spočíval v obrácení pozornosti civilizovaného světa na problémy kriminality, pozorované v novém světle vědeckého názoru. Odstranění tortury, zrušení krutých tělesných trestů a trestu smrti bylo z velké části jejich zásluhou.

Pod vlivem těchto nových myšlenek se začaly názory na trest měnit takřka v celé Evropě. Objevovaly se názory, že trest by měl být přiměřený zločinu a měl by dostatečně odstrašovat. Tomu vyhovovalo především uložení trestu vězení, kdy v zákoně bylo možné uložit délku jeho trvání. Zlepšovaly se především vězeňské podmínky, které neodpovídaly vznikajícím lidským právům. Vězení se začala reformovat, a s tím se prosazovala i náprava zločinců.

U nás v r. 1787 císař Josef II. schválil a podepsal Všeobecný zákoník o zločinech a trestech za ně náležející. Zákoník byl již jasně ovlivněn osvícenskou filozofií a znamenal zásadní zlom v trestním právu. Trestné bylo pouze to, co bylo v zákoníku pevně zakotveno, a právě za takový čin nemohl být uložen žádný jiný trest, než jaký byl

v zákoníku stanoven. Trestní soudy musely být složeny výhradně z právníků, výslechy na mučidlech byly zrušeny. V zákoníku jsou již přesně vyjmenovány i přitěžující a polehčující okolnosti. Byl zrušen trest za čarodějnictví a byl zrušen trest smrti, což bylo, jak píše Vladimír Šindelář (2001), v tehdejší Evropě zcela výjimečné. Právě Josef II. byl velmi silně ovlivněn myšlenkami Beccariovými. Všeobecný zákoník císaře Josefa II. znamenal definitivní konec krutého středověku, i když byl r. 1803 znovu obnoven trest smrti. Trest smrti však již byl vykonáván zásadně oběšením. A veškeré středověké praktiky, např. upalování, lámání v kole, čtvrcení, již patřily minulosti. Doba osvícenství přinesla jeden ze zvrátů v otázce přístupu k trestání, a tím byl právě přechod k humánnějšímu způsobu trestání.

1.4 Mojžíšův zákon

Dle biblické knihy obdržel Mojžíš přímo od Boha na dvou kamenných deskách nejznámější „Desatero přikázání“, což je souhrn zákonných povinností lidí, ale není zákoníkem, neboť neobsahuje zmínky o trestech. Ty se nacházejí v biblických knihách zvaných Tóra (zákon), které jsou kolektivní prací.

V židovské filozofii měl trest tři účely. Odplatu, odstrašení a pokání. Trestné činy, za které nebyl udělen trest smrti, se trestaly vězením, vyhnáním ze země, souhlasným trestem, zbičováním nebo pokutou. Pokuty se ukládaly za majetkové trestné činy a malá tělesná zranění.

Mojžíšské zákony definují šestatřicet hrdelních trestných činů, mezi něž patřilo i čarodějnictví, a uvádí tři způsoby popravy – ukamenování, spálení a dekapitace. Ukamenování bylo nejobvyklejší, provádělo se kolektivně a první kameny měli hodit svědkové žalující strany. Spálení se provádělo tak, že odsouzenec byl nejdříve škrcen provazem, jehož konce drželi dva svědci, a jakmile otevřel ústa, nalili mu do hrdla roztavené olovo, které spálilo vnitřní orgány. Dekapitace se používala výhradně pro vrahy a ty, kteří se zřekli víry.

Dbalo se však na to, aby nebyl odsouzen nevinný, pro to existovaly různé pojistky (případ muselo projednávat 23 soudců, žalovaný musel vědět, čeho se dopustil a jaký

trest mu za to náleží, místo popravky bylo daleko od místa soudu, soudci se nesměli přidat k popravnímu průvodu atd. (Lyons, 2004)).

1.5 Islámský zákon

Jak již bylo předesláno, i Arábie vykazovala vliv mezopotamské civilizace. Měla podobnou strukturu jako mezopotamské městské státy, vládl zde král s poradci a úředníky, který představoval jak náboženskou, tak světskou moc. Arábie se stala kolébkou islámu. Islám je konzervativní náboženství, které vyžaduje naprostou poslušnost bohu a islámského zákona. „Islám“ znamená podřízení se, odevzdání se. Islámské právo začalo vznikat se zakladatelem islámu Mohamedem.

„Mohamed kázal, že Alláh je jediný bůh a všichni věřící jsou si před ním rovni. Islámské náboženství bylo syntézou dvou monoteistických náboženství, judaismu a křesťanství, ale s jedinečnou výraznou arabskou dimenzí. Alláh byl arabský bůh a požadavek na stejný status jaký měl bůh židovsko-křesťanský, byl politickým prohlášením. Islám byl od samého počátku politickým hnutím stejně jako náboženským.“ (Lyons, 2004, str. 39).

Právo šaría je založeno na koránu a stejně jako jiné zákoníky, je šaría prostředkem k prosazení práva a moci státu. Šaría znamená „jasná stezka“ či cesta a je to zákon islámského světa. Podle práva šaría je dovoleno všechno, co není přímo zakázáno. Trestné činy jsou spíše soukromoprávními delikty. Klasifikuje zločiny dle typu trestu, jaký za ně ukládá. V koránu jsou pevně stanoveny tresty za zločiny, kriminální skutky. Kvůli těžkým trestům je vyžadováno i dokazování.

Lyons (2004) se také zmiňuje o obecném rozdělení trestných činů do dvou hlavních oblastí a třetí podoblasti. První zahrnuje trestné činy proti Bohu, resp. náboženství (*hadd*) a též proti vojenské morálce, druhá oblast má charakter civilních deliktů, po jejichž spáchání vzniká nárok na odškodné nebo odvetu (*qisás*). Třetí, zvláštní kategorií, jsou společensky nebezpečná jednání, která jsou trestána na základě úvahy soudce (*ta'zír*). Zmíněné dělení se v islámu zachovalo v podstatě dodnes.

Např. za pití alkoholu osmdesát ran bičem. Krádež se trestá amputací ruky. Při druhém odsouzení se provinilci amputuje levá noha, při třetím pravá noha a při čtvrtém levá ruka. Za loupež je však nařízena amputace již dvou končetin (ruka, noha), při druhém přečinu amputace zbytku končetin. Za promyšlené zabití je trest ukřižování a tělo musí viset po tři dny.

Zřeknutí se islámu slovem či skutkem, odmítání islámských příkazů, či pomlouvání Proroka, andělů nebo koránu se trestají smrtí.

Za zabití nebo tělesné ublížení ukládá šaría tři druhy trestů: odplatu, krevní peníz nebo pokání.

V případě odplaty je to odplata typu „oko za oko, zub za zub“. Pokud se jedná o ztrátu orgánu, který je na těle jen jednou, musela oběť přijmout krevní peníz. V případě ublížení na zdraví mohla mstu vykonat sama oběť, za zabití vykonal trest nejbližší oběti, v současnosti vykonává trest státem stanovený kat. Pokání mohlo znamenat propuštění či osvobození, půst za denního světla, sexuální zdrženlivost či dávání chudým. Pokání je většinou dobrovolné. Většina pravidel vychází ze zvykového práva (Lyons, 2004).

Současný islám

V 19. století je islámský svět ve stále větším kontaktu se západním světem a snaží se přizpůsobit novým západním podmínkám. Snaží se zachovat náboženský charakter práva, ale na druhé straně nově interpretuje středověké právní doktríny a dogmata. Stát určuje působení práva šaría, zatímco v minulosti to bylo islámské právo. Turecké, egyptské, alžírské, tuniské anebo zákonodárství Jordánského království se stávají vzorem pro ostatní muslimské země. Často je ale reformní úsilí vystaveno různým překážkám – ať už je to např. koexistence dvou náboženských směrů, jako v Iráku, kde žijí ší‘ité i sunnité, každý s vlastním právem, nebo spory mezi modernisty a tradicionalisty, jako např. v Pákistánu. Někdy jsou též reformní zákony po určité době zrušeny a následuje návrat k tradičnímu právu, jako např. v Jordánsku první poloviny 20. století. Snahy o plnější uplatnění islámského práva v některých zemích ovšem

nezůstávají pouze u ústavních proklamací, ale projevují se např. i v zavádění trestů *hadd* pro příslušné trestné činy, např. Libye – 1972, Pákistán – 1979, Írán – 1982, Súdán, Saudská Arábie, státy v Zálivu, Irák, Jemen, Bangladéš, Indonésie, Nigérie (Potměšil, 2008).

Tresty *hadd*, jež mají podklad v Koránu, zahrnují trest smrti, utěti končetiny, zbičování či ukamenování. V islámských zemích jsou patrné tendence k co největšímu omezení *hadd* trestů, definice trestných činů je úzce vymezena. Ne všude je však toto trestání úspěšné a ne všude je důsledné.

1.6 Historie trestání u nás

Vzhledem k velkému množství informací vztahujících se k této problematice je její chronologické zpracování omezeno na výčet významnějších událostí zhruba do doby osvícenství.

Během prvního tisíciletí na našem území se postupně lidé usazovali, obsazené území se rozrůstalo. Své vzájemné spory řešili zvykovým právem, které se předávalo z generace na generaci formou různých vyprávění, pověstí, zvyků, tradic apod. Spory a křivdy se vyhrocovaly tak jako i v dnešní době především v období nedostatku životních potřeb. Práva však nebyla všude stejná a lišila se od oblasti, od kmene či rodu, v zásadě však zůstávala neměnná a mnohé zvyklosti přetrvávaly velice dlouho.

Přestože zvykové právo nemělo písemnou podobu, přesto i tak nastolovalo určité normy chování, odlišného od činů, které bylo nutno potlačit, potrestat. Účelem trestu byla především odplata, snaha pomstít konkrétní čin a odradit pachatele od dalšího podobného jednání. Pokud nebyl pachatel přistižen při činu, bylo dokazování velice náročné. Mnohdy byl obviněn i nevinný člověk, což pak nutně ve společnosti vyvolávalo nedůvěru ve spravedlnost. Zvláště pak pokud nebyl nalezen skutečný viník, propagoval se princip kolektivní viny, tzn., že následky pak nesli např. všichni místní obyvatelé. Jak píše Uhlík (2006), vývoj se ubíral ke stále většímu omezování možnosti samotného poškozeného rozhodnout o způsobu potrestání strůjce trestného činu. Řešení sporů výhradně soudní cestou bylo až výsadou panovnické moci.

Trvalo však ještě další staletí, než bylo v českých zemích vymýceno dávné zvykové právo, které dovolovalo udílení trestu smrti, vynesení krutých zmrzačujících trestů jako odplaty a msty, kdy záleželo na vůli panovníka, který si z křesťanství vybral mnohdy jen to, co jej mnoho neomezovalo.

Ve 12. stol. se české knížectví začalo více rozvíjet a bylo již pevně začleněno do vlivu římské církve. Kníže Konrád II. vydal r. 1191 nejstarší psaný soubor českých zvykových norem. Statuta Konrádova, jak se tyto normy nazývaly, jsou nejstaršími psanými normami. Postihovaly však jen některé jevy, které přetrvávaly kvůli setrvačnosti řízení a i způsobů trestání. Zmrzačující tresty, popravy, vypovězení ze země, izolace těch, kteří se provinili (byť jen lehce) proti samotnému knížeti, projevy msty panovníka, porušení přísahy, provinění proti rytířské cti byly znaky charakterizující mocenský boj postihující ve 12. stol. České knížectví. Možnost nápravy odsouzených nebyla brána na vědomí. Trestní postihy tak nebyly řešeny dle křesťanských zásad.

Ve 13. a 14. stol. vznikl systém větších správních celků. V čele každého kraje stál královský úředník. Jeho práce spočívala v tom, že měl za úkol stíhat zločince, dohlížel např. nad dodržováním vah a měr na trzích, dbal na bezpečnost cest a pronásledoval osoby, které se vyhýbaly spravedlnosti, ochraňoval pravost mincí, atd. Města měla větší autonomii, byly vytvořeny městské rady tvořené konšely, a tyto rady kromě správních záležitostí bděly nad záležitostmi jak majetkovými, tak i trestními.

Jak uvádí Šindelář (2001), jednou z nejdůležitějších právních norem, jejíž platnost v některých bodech přečkala staletí, byl zákoník s názvem Práva městská Království českého. Autorem na svou dobu téměř dokonalého díla byl kancléř Starého Města Pražského, mistr Pavel Kristián z Koldínova (1530-1589), znalec jednak práva domácího, tak i římského. Koldín dělil tresty do dvou skupin, na ty, které byly určeny zákonem, a na ty, které ukládali soudci dle svého uvážení. Všechny tresty měly především odstrašující charakter, o výchovném působení nebylo možné vůbec hovořit.

Zákoník obsahoval široký seznam tělesných trestů, které měly především mrzačit tělo. Mezi ty zmrzačující patřily např. odnětí ruky, vytržení jazyka, trest smrti oběšením, což bylo považováno za nečestný způsob pro lidi z nižších vrstev, častěji bylo užíváno upálení zaživa. Trest smrti upálením byl stanoven i za provozování čarodějnictví, sodomii. Za vraždu bylo nařízeno lámání v kole, na popravišti mohl ještě kat řezat ze

zad řemeny kůže, uštípnout kleštěmi prsty, z prsou a nohou trhat maso. Ženy, které zavraždily své dítě, byly zaživa zahrabány a jejich srdce bylo propíchnuto kulem.

K velkým změnám došlo až po r. 1769, kdy byl vydán nový trestní zákoník *Constitutio Criminalis Theresiana*. Znakem tohoto zákoníku byla presumpce viny, kdy obžalovaný byl považován za vinného, dokud se mu nepodařilo prokázat opak. Za důkaz se považovalo přiznání se na mučidlech, ale i tak, když vydržel výkon tortury, nebyl ještě zcela osvobozen.

Dnešní doba

V dnešní době se spíše než tělo trestá právní subjekt – člověk jako nositel práv, což je především vidět na způsobu provedení trestu smrti, neboť i ten je (v zemích, kde se ho ještě využívá) prováděn pokud možno jako trest bezbolestný, postihující spíše lidské právo na život, než tělo schopné cítit bolest apod. Tato změna úzce souvisí s širokými společenskými změnami, k nimž došlo v průběhu dvou staletí v Evropě i ve světě.

1.7 Trest a Bible

Protože se první část práce týká především historického pohledu na trest, je součástí této pasáže i krátká podkapitola věnovaná Bibli a trestu Božímu. Pasáž dotýkající se víry je zde uvedena kvůli úplnosti náhledu na trest a týká se pouze křesťanství, které je v evropských zemích vyznáváno nejvíce. Přičemž lze jistě podotknout, že „trest“ je součástí většiny ostatních druhů náboženství.

Právě tak jako ve výchově existují různé důvody pro tresty, existují různé příčiny trestů i v rámci trestu Božího. Dle výkladů Bible Bůh trestá mimo jiné proto, že člověka miluje, tedy i proto, aby jej s láskou vychovával. Vlivem trestu se člověk může napravit, rozpoznat své omyly a hříchy a přiblížit se Bohu. Bible mluví o trestech konkrétně a některé citáty z Bible týkající se trestu, jsou uvedeny níže.

“Já kárám a trestám ty, které miluji; vzpamatuj se tedy a čiň pokání.” (Zjevení 3:19)

“Kdo šetří hůl, nenávidí svého syna, kdežto kdo jej miluje, trestá ho včas.” (Příslaví 13:24)

“Trestej syna, dokud je naděje... “ (Příslaví 19:18)

„Vězí-li v srdci chlapce pošetilost, trestající hůl ji od něho vzdálí. “ (Příslaví 22: 15)

“Nepřipravuj chlapce o trest! Nezemře, když mu nabiješ holí. Nabiješ mu holí a jeho život vysvobodíš od podsvětí. “ (Příslaví 23:13-14)

„Hůl a domluva dávají moudrost, ale bezuzdný mladík dělá ostudu své matce.“ (Příslaví 29:15)

„Věru, blaze člověku, jehož Bůh trestá; kázeň Všemocného neodmítej. On působí bolest, ale též obváže rány, co rozdrtil, vyléčí svou rukou.“ (Job 5:17-18)

Z výše uvedených citátů lze lehce některé důvody či vysvětlení biblického užití trestu vyčíst. Trest může například být projevem lásky. Dle Bible nás Bůh miluje, a proto nás trestá. Odpůrci trestů často tvrdí, že pokud trestů užíváme, pak to znamená selhání ve výchově. Avšak dle Bible jsou také rodiče milující, pokud trestají. Trest je projevem toho, že blízké osobě stále věříme, že o ni máme zájem. Trest může být zachraňující (v citátu před podsvětím). Trest bolí, ale trestající také dokáže odpouštět a léčit.

Shrnutí

První kapitola stručně popisuje vývoj trestu a trestání z historického pohledu v souvislosti s vývojem lidstva. V rámci této práce je cílem kapitoly seznámení s historií toho, jak se tresty vyvíjely v různých obdobích antropogeneze. Současně jsou uvedeny i některé právní normy, které trestání upravovaly, zabývaly se jím v minulosti (přičemž některé platí dodnes). Subkapitoly jsou řazeny vesměs chronologicky, přičemž některé jsou věnovány významným právním kodexům. V případě poslední subkapitoly je tímto kodexem Bible. Autor považoval za nutné zařadit na úvod práce, tedy do první kapitoly, přehled historických faktů, které tvoří základ pro další zpracovávaná témata.

2 Trest v kulturně – mediálních souvislostech

Protože je tato práce přehledová a cílem je pojmout problematiku trestu a trestání z různých hledisek, pojednává tato kapitola ve své první části stručně o trestu v souvislosti s uměleckými díly, kdy je setkání s trestem zprostředkováno právě autory těchto děl a předkládáno adresátovi v podobě knih, obrazů, filmů apod. Druhá část kapitoly se zabývá médii, které bývá často středobodem psychologických výzkumů, a tím jsou počítačové hry. Jde o krátké shrnutí pojetí trestu charakteristického pro virtuální svět počítačových her, přičemž tento svět může někdy být zcela fantazijní, jindy se snaží přesně kopírovat reálný život v současnosti.

2.1 Trest a umění

Umění je odjakživa spjata s lidstvem, s člověkem. Člověk je vnímán sám sebou jako vývojově nejvýše stojící živočišná forma. Najdeme mnohé znaky, prvky života, které jsou společné člověku i vývojově nižším tvorům. Mnohé schopnosti jsou pak právě dány pouze člověku, jimi se odlišuje od živočichů nižších. Právě jedním z takových odlišujících prvků je tvorba umělecká. Výtvarné, hudební, malířské, divadelní, filmové a další druhy umění jsou vlastní právě a jen člověku.

A to, že trest je fenoménem, který umělce zajímá, dokazují umělecká díla, která se trestem zabývají. Různé podoby trestu a trestání lze nalézt v dílech výtvarných, v divadelních hrách, v literatuře (ať se již jedná o poezii či prozaickou tvorbu) a samozřejmě i v dílech hudebních. V některých výše uvedených uměleckých kategoriích, lze motiv trestu a trestání nalézt již po staletí, ba dokonce tisíciletí. V novodobé historii umění a současnosti se ke jmenovaným kategoriím přidává další působivý prostředek uměleckého vyjadřování, a tím je filmová tvorba.

Mnohdy se samo slovo „trest“ objevuje již přímo v názvech uměleckých děl. Z knih lze namátkou jako nejznámější uvést samozřejmě Dostojevského „Zločin a trest“, dále například „Nejtíšší trest“ Davida Lodge⁴, „Báječný trest“, který napsal Bohumil Nohem. I v názvech hudebních bývá se výraz „trest“ používán, kupříkladu v Biohazard Symphony Op. 91 Crime and Punishment. Právě tak lze jmenovat názvy filmů, kde se

⁴ V originálu Deaf Sentence - jde o slovní hříčku

„trest“ objeví. Těch je skutečně mnoho, například „Maximální trest“, „Operace Trest“, „Zločin a trest na předměstí“ a další. V roce 2010 byla v Západočeské galerii v Plzni uspořádána výstava s názvem „*VRAŽEDNÁ REALITA, Zločin a trest v českém výtvarném umění 1800–1914*“. Autoři výstavy (Eva Bendová a Tomáš Winter) sledovali způsob, jakým se problematika zločinu a trestu odrážela ve výtvarném umění a širší vizuální kultuře v letech 1800–1914. Výstava dokládala, jak byly aktuální zločiny a tresty reflektovány v dobových obrazech, sochách, kresbách, grafikách, kramářských tiscích, na jarmarečních plátnech, fotografiích, pohlednicích, ve filmu a architektuře. Na zločin i trest bylo nahlíženo v jeho civilní a populární podobě a výstava se věnovala též institucionální povaze trestu.

Na jedné straně je tedy patrná fascinace umělců trestem. Trest bývá často ústředním motivem díla, motivem, který bývá v uměleckém zpracování používán jako prostředek působení na čtenáře, posluchače, diváka. Na druhou stranu je zřejmé, že ti, kterým jsou umělecká díla určena, jsou často trestem fascinováni neméně než autoři. Hlavní část této práce bude věnována trestu z pohledu psychologického, právního i pedagogického. V každém z těchto přístupů má trestání svá pravidla, omezení, zákonitosti – především právní, ale i zvyklostní, intuitivní a jiná. Podoba a užití trestu v umění nemá v podstatě ohraničení. Záleží jen na umělci, jakým způsobem se dané látky chopí a následně je pak jediným omezením už jen autorova fantazie.

V souladu s tím, co je uvedeno ve druhé kapitole této práce, lze pak i v uměleckých dílech vyznat účel a funkci umělcem ztvárněného trestu. Zřejmě nejvděčnějším způsobem, jak použít trestání v umělecké tvorbě, je použít trest jako odplatu – mstu. To koresponduje s výše uvedenou odplatnou funkcí trestu. Bylo napsáno mnoho knih, natočeno mnoho filmů, kde je zápleтка vystavěna na tom, že hlavnímu hrdinovi (jeho blízkým) je ublíženo a následně hlavní hrdina trestá viníky jednoho po druhém. Takovou strukturu má mnoho příběhů, kdy u některých by se jistě dalo hovořit o „umění“ jen s velkou nadsázkou. Samozřejmě vznikají mnohá díla, která jsou ceněna jak kritiky, tak širokou veřejností a která jsou považována za skutečné umění. Zajímavé jistě je, jak moc souvisí třeba pouhé pasivní sledování filmu s lidskou psychikou. Aniž bychom byli fyzicky účastníky děje, vyvolává v nás příběh často mnoho emocí. Někdy smích, úsměv, jindy smutek, pláč a slzy, nezřídka vztek i hněv. Je možné, že v každém člověku je touha po spravedlnosti. Nejen takové obyčejné, všední spravedlnosti, ale po spravedlnosti obecné, univerzální. Potrestání zřejmě může být synonymem takové

spravedlnosti. Stane-li se v reálném životě někomu něco zlého, může existovat viník, který vše způsobil úmyslně, nebo i neúmyslně. Společenské normy, zákony umožní potrestání v mnoha případech, zdaleka však ne ve všech. Někdy přicházejí zlé věci jakoby samy a není koho, nebo co potrestat. V umění je to snazší. Záleží jen na autorovi, jak situaci vyřeší. Má přece úplně volné ruce. A tak zřejmě ke spokojenosti většiny diváků se trest často dostaví. Kdo necítí určité zadostiučinění, když Mel Gibson v „Brave Heart“ vjede na koni do obydlí zrádců a koulí na řetězu trestá? Kdo si přeje, aby Brad Pitt v posledních neuvěřitelných deseti minutách filmu „Seven“ nakonec nestiskl spoušť? Jakoby užití trestu v umění nahrazovalo potencionální nedostatek spravedlnosti v běžném životě a uspokojovalo jak autory, tak i ty, kterým jsou jejich díla určena. Je tak možné, že některá přání se nám plní ve světě fantazijním a tím, že si příběhy odžíváme spolu s hrdiny, docházíme určitého vnitřního uspokojení.

2.2 Trest v počítačových hrách

Velmi působivým a v současnosti velmi rozšířeným médiem jsou počítačové hry. Mají často mnoho společného s uměním. Tato symbióza je velmi zřetelná. Vždyť počítačové hry často vznikají na základě filmových, nebo knižních předloh (za všechny Lord of the Rings, Harry Potter, Alien) a neřídka se objeví i film, který je natočený dle počítačové hry (Tomb Raider, Mortal Combat). Bylo provedeno mnoho psychologických studií, které se týkaly vlivu počítačových her na mládež i dospělé. Velmi často se tyto výzkumy týkají vlivu těchto médií na agresivitu. Na rozdíl od pasivního sledování filmů se hráč počítačové hry stává do jisté míry aktivním účastníkem příběhu. Čím sofistikovanější hra, tím větší možnost hráče ovlivnit příběh, tím ovšem také větší možnost toho, že hráč bude ovlivněn hrou. Čermák (1999) předkládá možnost takového snížení prahu mezi virtuálním světem her a realitou, že uvádí pojem „fenomén pohlcení“. Dokonalost a stále se zvyšující interakční kvalita PC her může mít za následek nevypočitatelné chování po návratu do reality. Existují úvahy o tom, že při souhře okolností může dojít k úplnému zmizení rozhraní mezi reálným světem a herním světem virtuálním. Proč se objevuje téma počítačových her v práci, která je tematicky věnována trestu? V počítačových hrách se trest objevuje ve dvojí rovině. Jednak v rovině samotného příběhu, kdy se hráč (hrdina) stává účastníkem příběhu a trestá jiné herní postavy (někdy je likviduje, jindy zaklíná, forem je mnoho). Dále je často

potrestán (odměněn) virtuální hrdina (a s ním i ten, kdo jej ovládá – tedy hráč) přímo za to, co ve hře udělá. Hráč udělá chybu, zastřelí rukojmí místo padoucha, přejede tankem spolubojovníky, neuhodne rébus, který je součástí hry, a následuje trest. Tyto virtuální tresty mají různé podoby. Hráči jsou odebrány body, snížena životní síla, nezíská dokonalejší zbraň, brnění, útok. Tento systém platí samozřejmě i opačně, za splnění mise, úkolu, nalezení předmětu, vyřešení hádanky apod. následuje odměna. Mohou tyto virtuální tresty (odměny) přímo ovlivnit chování hráče v reálném životě? Ve většině násilných počítačových her je úspěch (tedy násilí) odměňováno, existují ovšem také hry, kde je trestáno. Studie, kterou uveřejnili psychologové Nicholas L. Carnagey a Craig A. Anderson (2005), popisuje výsledky experimentu zaměřeného na vliv trestů a odměn na hráče počítačových her.⁵ Jednou z hlavních myšlenek experimentu bylo i to, že hráč je natolik pohlcen hrou (viz výše „fenomén pohlčení“), že trest, udělený hráči ve hře, může hráči způsobit takovou frustraci, že se stane agresivnějším následně i po skončení hry, tedy v reálném životě. Studie ukázala, že odměňování v násilných hrách zvyšuje agresivní chování hráčů i jejich připravenost k agresivitě. Stejně důsledky má i užití trestu ve hře. U potrestaných hráčů byla po skončení hry prokázána díky experimentu větší míra agresivity. Nepotvrdila se však původní hypotéza, která se týkala možnosti, že ti hráči, kteří budou ve hře potrestáni, budou vykazovat následně větší sklony k agresivitě než ti hráči, kteří budou ve hře odměněni. Výsledky byly nakonec srovnatelné jak u odměněných tak u potrestaných hráčů.

Je tedy vidět, že s trestem se nesetkáváme pouze v těch nejviditelnějších souvislostech, jako je trestní právo, či výchova. Ale i ve volném čase, při sledování filmu, čtení knih, dokonce hraní počítačových her. A dle výše uvedeného je patrné, že odborníci nepodceňují význam trestu v žádné podobě, tedy ani v té virtuální, o čemž svědčí uvedený experiment.

Shrnutí

Kapitola věnovaná ve své první části trestu z pohledu umění a umělců, ve své druhé části pak trestům, které se objevují v počítačových hrách a které prostřednictvím užívání tohoto média působí i na hráče těchto her. Především druhá část má přímou souvislost s psychologií a konkrétními studiemi, přičemž jedna z nich je v subkapitole zmiňována.

⁵ Jednalo se konkrétně o hru Carmageddon, která umožňuje absolvovat virtuální automobilové závody s možností srážet chodce, vyvolávat kolize mezi soupeři.

3 Účel trestu

Tato část práce pojednává o některých teoriích, které souvisí s pojmem trest. Jsou to teorie vzniklé především na filozofických základech. V historii politického vývoje, myšlení se postupně vyvinuly dvě teorie trestu, které jsou považovány za hlavní. Jedná se o teorii utilitární a teorii retribuční. Syntézou těchto dvou teorií vznikla teorie třetí, smíšená, která je také krátce zmíněna. Dále jsou v této části práce vysvětleny funkce trestu, a to funkce eliminační, nápravná a resocializační, odplatná, odstrašující a funkce restituční.

3.1 Utilitární teorie

Utilitární (konsekvencialistická) teorie přistupuje k trestu takovým způsobem, že jej nevnímá z pozice logické a spravedlivé odpovědi na dokonaný úmyslný čin, nýbrž vysvětluje, že trest sám zvyšuje poměr příjemných pocitů ve společnosti vůči pocitům nepříjemným. Tyto teorie rozvíjel například Jeremy Bentham. Spočívají dále mimo jiné v tom, že důsledkem trestu by mělo být zastrašení potencionálních pachatelů. Toto zastrašení je funkční díky tomu, že trest v jakékoliv podobě (např. nejmarkantněji fyzický trest) je velmi nepříjemný. Další společnosti prospěšné následky v souvislosti s trestem byly mimo samotného zastrašení:

- hrozba uvalení trestu
- vliv trestu na převýchovu obviněného
- vliv trestu na rehabilitaci obviněného
- udržení morálních norem ve společnosti
- uspokojení oběti
- podpora úcty k právnímu systému

V minulosti spáchané trestné činy nelze zvrátit, avšak je možné zabránit v jejich dalším páchání případným budoucím zločincům. Samotné spáchaní trestného činu není dostatečným předpokladem potrestání – trest lze ospravedlnit pouze jako nezbytné zlo sloužící společenským zájmům, zmenšující celkovou míru utrpení, které by mohlo nastat, pokud by trest nebyl uložen (Lata, 2007).

Utilitární teorie tedy souvisí s prevencí, a s trestem jsou pak spojovány výše uvedené společnosti užitečné cíle.

Utilitární teorie vznikly v 18. století a jejich vznik souvisel s odmítáním krutých, především fyzických trestů.

3.2 Retribuční teorie

Retribuční teorie či teorie spravedlivé odplaty, které se zastával například Kant (1976), říká, že ten kdo spáchá zločin, si trest morálně zaslouží. Trest má v této podobě formu spravedlivé odplaty. Odplata se zde vymezuje z hlediska provinění delikventa, které je funkcí stavu mysli, za nějž byl přečin spáchán (například úmysl, unáhlenost nebo, což je problematičtější, nedbalost), a závažnosti újmy, již trestný čin způsobil. Podle retribuční teorie určuje zasloužená odplata provinilci nejen kým má být potrestán a proč, ale i oprávněnost míry trestu, která odpovídá míře zavinění. Primitivní lex talionis, "oko za oko a zub za zub", se nahrazuje sofistikovanějším přístupem k výkladu principu zasloužené odplaty i vztahu přiměřenosti či proporcionality mezi trestným činem a trestem. Tento přístup, který lze snad nejlépe chápat v kontextu společensko-smluvního názoru na politickou společnost, znamená, že když někdo záměrně poruší trestní právo, přisvojuje si nespravedlivé zvýhodnění ve srovnání s jeho zákona dbalými spoluobčany. To ruší morální rovnováhu, která musí být znovu nastolena prostřednictvím trestu, jehož přísnost je diktována potřebou odstranit nespravedlivé zvýhodnění, ať už je velké nebo malé.

Dle retribuční teorie (Lata, 2007) je trest hlavně následkem určitého (protiprávního) chování. Jakékoliv další dopady trestu, byť jsou třeba společnosti prospěšné (viz

utilitární teorie) nemohou trest sám ospravedlnit. Důležitá je pouze závažnost činu a úměrnost následného potrestání.

Retribuční teorie trestu vychází mimo jiné z filozofie George Wilhelma Fridricha Hegela. Dle něj je trest potvrzením a obnovením práva a Hegel odmítá jakékoliv další funkce trestu, neboť tyto činí člověka nesvobodným. Spravedlnost má však být důsledkem svobodného chování. Již výše uvedený Immanuel Kant je dalším filozofem, z jehož učení retribuční teorie vychází. Trest je reakce na požadavek racionálního rozumu a neřídí se žádnými dalšími aspekty, je ideálem spravedlnosti.

3.3 Teorie smíšené

Smíšené teorie jsou kompromisem mezi teoriemi utilitárními a teoriemi retribučními. Spojují tedy společenské účely trestu a preventivní účinky trestu na veřejnost spolu s prvky odplaty a dopadem na konkrétního potrestaného jedince (Kuchta, Válková, a kol., 2005). Utilitární teorie spojuje trest s užitečností, retribuční teorie spojuje trest s proviněním a tím, zda trest je zasloužený, smíšené teorie oba principy spojují.

3.4 Funkce trestu

Funkce eliminační

Eliminační neboli vylučovací funkce trestu spočívá v izolaci trestaného. Tato izolace může být dočasná nebo trvalá. Její hlavní účel je zamezit další trestné činnosti. Tím je chráněna společnost (Kuchta, Válková a kol., 2005).

Provádění tohoto eliminačního přístupu má čtyři formy, z nichž první jmenovaná je nejobvyklejší:

- trest odnětí svobody
- zákaz pobytu

- zákaz činnosti
- propadnutí věci

Pachatel nebezpečného jednání může také jednat pod vlivem duševní poruchy (Lata, 2007). Následná opatření pak nemají společensky odsuzující charakter a výkon těchto opatření probíhá za odlišných podmínek. Extrémním druhem eliminace jedince je pak trest smrti.

Funkce nápravná a resocializační

Nápravná funkce trestu by (za předpokladu, že by ideálně fungovala) měla zajistit resocializaci a reedukaci pachatele (Kuchta, Válková a kol., 2005). Výsledkem těchto procesů by mělo být snížení recidivy a dosažení žádoucího a společensky akceptovatelného chování. V předpokladech funkčnosti nápravné a resocializační funkce lze spatřit spojitost s psychologií. Chování a jednání pachatele ovlivňují osobnostní faktory. V kontaktu s určitým druhem prostředí se zvyšuje pravděpodobnost kriminálního jednání. Tyto faktory lze pomocí k tomu určených postupů nalézt, ovlivnit je a následně dosáhnout změn v chování pachatele.

Chování pachatele je v kontextu nápravné funkce trestu bráno jako důsledek vlivů, které na osobnost působí v průběhu života – například jde o psychologické a biologické předpoklady, chyby ve výchově, vliv rodinného prostředí, existenční podmínky, vzdělání ad. Základem celého procesu jsou tedy změny osobnostních charakteristik, vytvoření smyslu pro odpovědnost, pro pozitivní návyky. Pokud se jedinec dopouští trestného činu, nečiní tak (dle teorie nápravné funkce trestu) ze svobodné vůle, nýbrž pod nátlakem okolností (Lata, 2007).

Přes všechny výše uvedené a logicky i pozitivně vyznívající charakteristiky nápravné funkce trestu je nutné uvést, že výsledky nejsou příliš přesvědčivé. Stále dochází k recidivě u mnoha pachatelů. Negativní osobnostní vlastnosti, nenapravitelnost, samotný trest odnětí svobody a přizpůsobení se vlivu kriminálního okolí vedou k další recidivě.

Funkce odplatná

Odplatná funkce trestu (Lata, 2007) opravdu odpovídá přesně tomu, co lze dedukovat přímo z názvu. Trest nemá žádné další cíle. Jediným cílem je dle této teorie takzvaná sociální msta. Není přihlíženo k důsledkům, ke kterým trest vede. Tím jsou míněny třeba např. důsledky finanční náročnosti trestání apod. Z hlediska psychologie je retribuční teorie trestu možná tou nejzajímavější. Nabízí totiž naplnění touhy po pomstě, která vzniká v mysli oběti trestného činu nebo v mysli blízkých oběti. Výměra uloženého trestu a jeho podoba má odpovídat pouze závažnosti spáchaného trestného činu. Podle striktně pojaté retribuční teorie je tedy nepřijatelné uložit mírnější trest, než odpovídá závažnosti zločinu, i když by tento mohl vést k převýchově pachatele, stejně jako trest přísnější, ačkoliv by bylo možné pachateli jako notorickému recidivistovi zabránit v další trestné činnosti.

Odplatná funkce trestu si zaslouží více pozornosti právě proto, že pojem odplata s psychologií velmi souvisí. Je pravděpodobné, že u většiny lidí je trest synonymem pro odplatu. V úvodní části této práce, která se věnuje historii a kde jsou stručně zmíněny okolnosti vzniku prvních trestně-právních kodifikací, je jako jeden z primárních principů uváděn princip „oko za oko...“. To jen dokazuje, že odplata je něco, co je v nás hluboce zakořeněné už od dávných věků. V základním smyslu by se dalo říci, že může jít o záležitost na úrovni nejnižších instinktů. Někdo dostane ránu a reakcí může být okamžitá odplata, vrácená rána, ono „oko za oko“, tedy trest. Pokud bychom se ustáleného rčení drželi, pak kvůli některým epochám vývoje lidstva (např. právě středověk) bychom museli úsloví změnit na „obě oči, ruce i nohy (a někdy vnitřnosti) za oko“. Krutost trestů v některých údobích, v některých státech neznala (někde ještě nezná) mezí. Vynalézavost, s jakou byly tresty (především na těle) vykonávány, je smutně „obdivuhodná“.

Monestier (2001, str. 27) například uvádí:

„Jedním z nejhorších mučících prostředků je krysa. Zde si uvedeme jen krátké shrnutí: Nahý odsouzenec poklekne, skloní záda k zemi a poté je přikován okovy kolem zápěstí, kotníků a krku. Do velkého hrnce s malým otvorem ve dně je vstrčena krysa. Doporučuje se nechat krysu několik dní vyhladovět, aby byla divočejší. Pak je hrnec přiklopen odsouzenci na zadnici, přičemž se dbá na to, aby hermeticky přiléhal a byl všude dobře utěsněn jako obrovitá léčivá baňka a tlustými řemeny byl upevněn k opasku obepínajícímu odsouzencův trup. Poté se do díry v hrnci vstrčí rozžhavený pohrabáč. Krysa bude dělat všechno proto, aby unikla rozžhavenému konci a oslnivému světlu tyče. Začne zmateně uskakovat, šplhat a pobíhat po stěnách hrnce, skákat a padat, přebíhat odsouzenci po zadku. Toho budou nejprve její pohyby lechtat, ale pak ho krysa začne škrábat a kousat svými ostrými zoubky v zoufalé snaze najít únik přes rozdrásané a zkrvavené maso. Jenže úniku nenachází. Tedy alespoň v prvních okamžicích zmatku únik nenalezne. A šikovné a vytrvalé pohyby pohrabáče ji neustále pronásledují, ohrožují, ožehávají jí srst. Počínání odsouzence, jeho řev a cloumání zvyšují paniku krysy a ke všemu se připojí ještě opojná chuť jeho krve. Pod mučivými dotyky žhavého pohrabáče a rozjitřená bolestí svých popálenin nakonec krysa objeví únik. Jediný přirozený únik. Začne si hrabat jakousi noru v odsouzencově řitním otvoru a pronikat do jeho těla, svými drápy a zuby bude cestu freneticky rozšiřovat a ve své snaze nepoleví. Zemře uštváním ve stejném okamžiku jako odsouzenec, který po půlhodině hrůzných muk vykrvácí, či spíše skoná nesnesitelným utrpením a šílenou bolestí. Ve Francii, Anglii a v Holandsku užívali často podobný trest. Na holé břicho obžalovaného položili obrácený kotlík nebo klec a dovnitř byly vpuštěny krysy, lasice nebo plši. Pak byl na dně kotlíku nebo klece rozdělán oheň, jehož se zvířata strašně bála. Aby se zachránila, hryzala v panice břicho odsouzeného, až se mu prokousala do útrobu. Takto bylo popraveno mnoho katolíků...“

Kde se brala v lidech taková nadstavba obyčejného „oko za oko“? Jaké duševní pochody umožňují nebo vyžadují provádět takové věci? Většina lidí pravděpodobně odplatnou funkci trestu chápe. Je dost možné, že spolu s funkcí odstrašující, by se tyto funkce trestu daly postavit jako základna pro obdobu Maslowovy pyramidy týkající se motivace. Připomeneme-li si pyramidu hierarchie potřeb, tak v nejširší její části jsou

základní potřeby biologické, fyziologické, výše pak jistota a bezpečí, až nakonec (pokud mám na mysli rozšířenou osmi úrovnovou verzi) na nejvyšším stupni bývá uváděna sebetranscendence. Tedy něco, co přesahuje samotného jedince. Dost možná, že na tomto stupni jde už i o prvky mystické. Je tedy možné vytvořit vzdálenou analogii, která by se týkala trestů a funkce trestů a kde základnu by tvořila odplata (oko za oko), coby primární, jednoduchá reakce, o něco výše by byla funkce odstrašující, která (co se psychiky týče) je už komplexem reakcí a duševních pochodů i vlivů, jež by měly v důsledku společného působení mít následek zastrašení jak pachatele, tak okolí? A ještě výše by byla nápravná funkce, funkce resocializační, která je už stran zamýšlených cílů a rozhodně i psychologického působení náročným a komplikovaným procesem, sestávajícím z mnoha dílčích kroků. A až na samotném vrcholu by stál napravený jedinec, důsledek všech „nižších“ procesů a ideální produkt trestního (případně výchovného) systému. Vrátime-li se k odplatě, její funkce, její podstata zřejmě opravdu koresponduje s názory většiny lidí. Existuje mnoho výzkumů, anket, dotazníků, jejichž výsledky potvrzují, že většina lidí je stále pro trest smrti, že většina lidí by uvítala návrat fyzických trestů do trestně-právního systému. Někdy se stačí podívat na zprávy, kde jsou často až příliš „dobře“, do nejmenších podrobností, zdokumentovány některé otřesné činy, a pak naslouchat reakcím lidí, kteří zpravodajství viděli, jak se vyjadřují k tomu, co by pachateli udělali. Stačí číst diskuze v internetových fórech, diskuze, které se týkají třeba ublížení dítěti. A i když nebudeme naslouchat všudypřítomným extrémistům a provokatérům, tak jistě zůstanou jako většinové názory obyčejných lidí, vyjadřujících touhu po odplatě. Koneckonců je možné si v rámci introspekce představit, že by někdo ublížil někomu z našich nejbližších. Kdo nepomyslí na odplatu?

Funkce odstrašující

Odstrašující funkce trestu souvisí s utilitárními teoriemi trestání (Kuchta, Válková a kol., 2005). A základní charakteristika je rozeznatelná již z názvu této funkce. Smyslem trestu je zastrašit či odradit. A to jednak pachatele, který už kriminální činnost páchá či spáchal tak, aby se příště už podobných činů nedopouštěl – pak se jedná o individuální prevenci. A pak jde také o generální prevenci, kdy se jedná o zastrašení potencionálních pachatelů.

Pro běžného člověka je představa potrestání nepříjemná a samozřejmě se chce vyhnout chování, po kterém následuje trest. To je podstata myšlenky odstrašující funkce trestu. Ale účinky odstrašení jsou silně individuální, záleží na osobnosti jedince, na všech duševních (a v podstatě i tělesných) charakteristikách jedince. Tam, kde jeden člověk projeví obavy a strach zajít za určitou (například zákonem danou) mez, tam jiný člověk nezaváhá ani vteřinu a důsledky jsou mu doslova lhostejné.

Právě ti, kteří spadají do oné druhé kategorie, mohou být nezodpovědní, nepoučitelní, sebevědomí. Srovnání toho, co zločin přinese, a potencionálního potrestání, které je vzdálené a navíc nejisté, pak vyústí v čin. A jistě existují i takoví jedinci, kteří si podobným srovnáním ani na bazální úrovni hlavu nelámou. V těchto případech samozřejmě odstrašující funkce nemůže účinně fungovat.

Carlsmith, Darley a Robinson (2002) uvádějí⁶, že u trestu se často jedná o porovnání přínosů i nákladů. Pokud jsou náklady oproti přínosům velmi vysoké, je pravděpodobné, že k nevýhodným činnostem nebude docházet. Obecně platí, že trestné činy, které pravděpodobně nebudou zjištěny, vyžadují odpovídající přísnější tresty pro udržení vysokého efektu trestu. Což znamená, že za zločiny s malou nebo žádnou šancí na odhalení by měly hrozit velmi tvrdé tresty v těch případech, kdy jsou přece jen odhaleny. A naopak trestné činnosti s pravděpodobností odhalení blížící se 100% by nevyžadovaly tak vysoké a odstrašující tresty. Když je chycen pachatel, je žádoucí, aby se ostatní naučili, jaké důsledky může přinést trestná činnost. Kvůli odstrašení je tedy důležité zajistit potrestání patřičnou publicitu.

Funkce restituční

Restituční funkce trestu (též obnovující, restorativní, kompenzační) klade hlavní zřetel na odstranění následků trestného jednání a na náhradu škody, kterou utrpěla oběť či oběti trestných činů. Trestný čin narušuje rovnováhu sociálních vztahů, a právě obnovením této rovnováhy, které souvisí s uspokojením nároků obětí, se teorie restituční funkce trestu zabývá (Kuchta, Válková a kol., 2005).

⁶ Dostupné z: <http://psycnet.apa.org/journals/psp/83/2/284/>

Restitučními principy se zabývá restorativní justice. Trestný čin je interakční proces, ve kterém hraje roli pachatel, poškozený a společnost. Z hlediska psychologie je zajímavé to, že restituční funkce trestu obsahuje nejen prvky materiálního odškodnění ve prospěch oběti, ale že se zabývá i psychickými následky trestných činů a s nimi souvisejícím morálním odškodněním či lépe zadostiučiněním. Vedle materiálního odškodnění je totiž nutné odčinit rovněž psychické následky trestného činu a poskytnout poškozenému pocit morálního zadostiučinění, což je často přehlíženo (Lata, 2007).

Prostřednictvím navázaného kontaktu může rovněž pachatel porozumět závažnosti svého provinění a alespoň částečně napravit následky svého činu. Restituční funkce trestu může tedy hrát významnou roli rovněž v procesu nápravy pachatele.

Shrnutí

Třetí kapitola se věnuje nejdůležitějším teoriím, které charakterizují trest, vymezují jej jako pojem tak, jak byl vnímán v nejširších souvislostech, zprvu na základě filozofických zákonitostí, posléze jako jev zkoumaný a pojímaný vědecky. Jde tedy o pasáže týkající se především účelu trestu a také funkcí trestu, jež tvoří základní teoretický rámec následujícím kapitolám. Dílčím cílem této kapitoly je tedy zdůraznění důležitých teorií s trestem spojených.

4 Základní psychologické teorie související s trestem

Tento oddíl práce se zabývá některými psychologickými aspekty testu. Jedná se hlavně o obecnou psychologii a základní pojmy, které mají s trestem nějakou spojitost. Jeden ze zásadních psychologických směrů má svou podstatou k trestu (a odměnám) blíže než směry ostatní, a proto je mu věnována samostatná následující podkapitola. Jde o behaviorismus. V závěru této podkapitoly jsou uvedeny některé klady behaviorismu a také kritizované aspekty tohoto směru. Další podkapitoly jsou stručným přehledem dalších teorií souvisejících s trestem na pozadí psychologie. Některé teorie mají východiska právě v behaviorismu, další jsou formovány na jiných základech, důležité je však právě jejich vzájemné propojení s psychologií i trestem.

4.1 Behaviorismus

Behaviorismus⁷ je označován (společně s humanistickou psychologií a psychoanalýzou) za jeden ze tří hlavních směrů psychologie 20. století v USA. Behaviorismus (Nakonečný, 2009) se vyvíjel na základech pozitivismu a mechanistického materialismu a předcházela mu též funkcionalismus. Ve 2. polovině 19. století, kdy se psychologie začala rozvíjet, byl její vznik vyvolán snahou odpovědět na filozofické otázky o povaze smyslového vnímání, paměti a citu a dalších souvisejících fenoménů. Mnoho filozofů a psychologů se zaměřovalo na vnitřní duševní život. Odtud pochází i hlavní psychologická metoda té doby, tedy introspekce. Jde o zaměření na vnitřní procesy ve vědomí člověka, analyzování duševních stavů. Jiní psychologové volili spíše vědecké a experimentální metody k analýze téhož. T. Fechner, W. Wundt, W. James zavedli do oboru psychologie jako empirické, exaktní vědy, míry a čísla, používali laboratorní experiment. Dalším vývojem nakonec vznikla vědecká škola známá od 20. let 20. století jako behaviorismus. Jeho zakladatelem se stal John B. Watson (1878-1958), když roku 1912 formuloval koncepci behaviorismu jako vědy o chování. Jeho pojetí se pak označuje jako extrémní behaviorismus. V roce 1913 vydal Watson manifest vědy o chování, v němž se sám nazval „behavioristou“. Psychologie měla být čistě přírodní

⁷ Název směru pochází z britského slova behavior (v americké angličtině behaviour), což označuje chování.

experimentální vědou o chování. To co, člověk činí nebo říká, když reaguje na nějaký vnější podnět (stimul), bylo pokládáno za chování. Za paradigma behaviorismu bylo pokládáno studium vztahů mezi stimuly (S) a reakcemi (R) - S-R paradigma (angl. „stimulus-response“); to mělo být také základem „objektivní metody“, neboť toto pojetí dovolovalo kontrolovat jak stimuly, tak i reakce. Behaviorismus popíral introspektivní psychologii a ztotožnil psychiku a vědomí na základě toho, že pouze uvědomované psychické jevy můžeme evidovat. Odvrhnul introspektivní metody a aplikoval objektivní metody při výzkumu chování. Behaviorismus vzešel ze studií v oboru živočišného chování. Studiemi se prokázalo, že přirozená povaha živočišného učení funguje na principu pokus-omyl. Behavioristé tvrdili, že neexistuje žádné vědomí, paměť. Každé vyjádření, které překračuje popis chování nebo způsoby chování lidí a zvířat, je odmítáno jako nevědecké. I to vedlo k odlidštění psychologie a cíl výzkumu býval často zjednodušen na měřitelné proměnné, které podstatu problému nevystihovaly. Požadavek, že chování musí být měřitelné fyzikálními jednotkami, omezoval behavioristy a jednoznačně převažovaly experimenty a výzkumy založené na studiu chování zvířat v laboratořích. Přestože získaná empirická data byla přesná a na jejich základě se daly stanovit určité zákony chování, tak nebyla v této podobě univerzálně použitelná v souvislosti se studiem člověka.

Jedním z hlavních témat behavioristických psychologů bylo učení. Behavioristické metody se daly aplikovat na všechny organismy a daly se díky nim studovat obecné principy učení živočichů. Ze studií provedených behavioristickými psychology vyplynulo, že některé jednoduché formy učení lze pozorovat u všech organismů, např. podmiňování, jiné formy učení se vyskytují jen u některých živočišných druhů. Behavioristé se zaměřovali na způsoby učení, které vyhovovaly vzorci podnět (stimul) – S a (reakce) - R. Působili na zkoumaný subjekt podnětem a zaznamenávali jeho reakci. Jestliže se reakce dala upravovat posilováním, docházelo k učení. Posilování se dělalo formou odměny za správné chování. Chování není pro behaviorismus psychickou a fyzickou činností, ale reakcí lidského nebo zvířecího organismu na okolní prostředí. Od roku 1930 nastupuje éra neobehaviorismu v jehož čele stáli E. Ch. Tolman, C. F. Hull a B. F. Skinner a spolu s nimi změna a korekce klasického Watsonova behaviorismu. Neobehaviorismus uznával, že neexistuje kauzální vztah mezi stimuly a reakcemi, a tak vznikla (z pohledu radikálního behaviorismu) průlomová teorie uznávající existenci intervenující proměnné (O jako organismus), tzn. zprostředkujícího činitele mezi stimuly a reakcemi.

Klady behaviorismu

Gardner (1987) uvádí, že behaviorismus korespondoval s mnoha potřebami vědecké komunity. Mnohé tyto potřeby souvisely s nedokonalostmi a kritikou předchozích psychologických směrů. Jednalo se například o nespokojenost s přijímáním introspektivní evidence jako dané, bez jakékoli možnosti vědecké kontroly a jakékoli možnosti odmítnutí. Dále o nespokojenost s vágními a obecnými pojmy jako vůle a účel a touhou vysvětlit lidské chování s použitím právě těchto konstruktů. Po potížích, které vyvolalo spoléhání se na introspekci, byl behaviorismus v každém případě krokem vpřed. Přinesl mimo jiné velké úspěchy ve studiu chování zvířat a řadu poznatků týkající se spojení psychologie a učení.

Kritika behaviorismu

Hlavní kritika behavioristické psychologie směřovala na přeceňující roli výchovy, neuznávání vrozených psychických dispozic a opominutí vnitřních duševních pochodů. Všechny tyto kategorie jsou dle behaviorismu nevědecké.

Nakonečný (2009) uvádí, že behaviorismus:

- znamenal redukcionistický přístup, tzn., že omezil studium lidské psychiky jen na chování,
- nutnou koncentrací na chování zvířat psychologii odlidštil,
- znamenal krajní empirismus (lidské chování je produktem osobní zkušenosti),
- lpěním na S-R paradigmatu byl v podstatě mechanistickým pojetím chování.

Redukcionistický přístup v behaviorismu znamenal, že behaviorismus abstrahoval od studia vnitřních psychických dějů. Proto nemohl být univerzálním a všepojímajícím psychologickým směrem. Vnitřní psychické děje, především prožívání, jsou psychologicky rozhodující činitelé chování, neboť se v nich utváří významy situací i významy způsobů chování jako reakce na tyto situace.

Jmenovitě kritizoval behaviorismus například Noam Chomsky, který v roce 1959 publikoval dílo "Review of Verbal Behavior", ve kterém kritizoval především

Skinnerův behaviorismus. Právě Skinnerova teorie je základem další podkapitoly, neboť s trestem souvisí.

4.2 Skinnerova teorie pozitivního posílení

Burrhus Frederic Skinner (1904 - 1990), význačný americký psycholog, zastánce behaviorismu, se mj. zabýval operantním podmiňováním při modifikaci chování.

Idea jeho teorie pozitivního posilování (Hunt, 2000) je založena na myšlence, že důsledky chování ovlivňují chování samotné. Východiskem jsou tři zdánlivě jednoduchá pravidla:

- chování, jehož důsledkem je odměna, bývá posilováno,
- chování, jehož důsledkem je trest, bývá oslabováno,
- chování, jehož důsledkem je neutrální reakce, vyhasíná.

Praktická aplikace této teorie je zřejmá: chceme-li posílit chování (aby bylo intenzivnější, častější, pravděpodobnější), poskytneme za něj odměnu. Naopak, chceme-li jej oslabit (zmenšit jeho intenzitu, snížit frekvenci i pravděpodobnost), udělíme trest. Pokud chceme, aby chování vyhaslo (postupně zmizelo), nevěnujeme mu pozornost. A za běžných podmínek výše uvedené premisy skutečně platí - chování, které se nám osvědčilo, tj. poskytlo nám pozitivní zpětnou vazbu, opakujeme a snažíme se vyhnout chování, jež přineslo negativní důsledky – trest, nelibost.

Teorie pozitivního posílení (Atkinson, 1995) je teorie funkcionalistická: ukazuje, jak věci fungují, nedává však přesný návod k tomu, co v danou chvíli posiluje či oslabuje konkrétní chování. Protože je velmi složité odhalit, kontrolovat či definovat všechny zdroje posílení a oslabení, je nutno i s důsledky (odměny, tresty) jichž jsme sami původci, zacházet velmi uváženě. Neuvážené, nezodpovědné užití trestu může mít velmi negativní důsledky a totéž se může stát i v případě nevhodně použité odměny.

Právě při studiu Skinnerových závěrů je třeba rozlišovat mezi negativním zpevněním a trestem.

- negativní posílení (zpevnění)

Jde o důsledek odstranění nebo zmírnění nepříjemných pocitů. Zpevňují se tak operanty, díky kterým nepříjemné podněty vůbec nemusejí začít působit. Negativní posílení vede ke zvýšení frekvence tohoto ulehčujícího chování. V běžném životě se s negativním posílením můžeme setkat, například pokud půjdeme za příliš hlučným sousedem a asertivně ho požádáme, aby nedělal hluk. Pokud naše jednání povede k úspěchu, bude posíleno. Tento druh zpevnění se podílí na vzniku některých závislostí, pokud kupříkladu za pomoci alkoholu odstraníme nervózní chování, trému, např. před veřejným vystoupením, bude použití alkoholu, jako prostředku proti úzkosti, posíleno. Podobně může vzniknout závislost na práscích proti bolestí hlavy, na spaní apod. S negativním posílením se můžeme často setkat v reklamě, kde nějaký produkt zázračně odstraní nepříjemné pocity. Záporné zpevňování často vede k vyhýbavému chování i v situacích, kdy je žádoucí problému čelit. Je velmi účinné, takže učení probíhá snadno a velice obtížně zažité operanty vyhasínají. Jedinec se tak často uchyluje k vyzkoušenému chování, ačkoliv se situace, po které obvykle následovaly nepříjemné pocity, změnila. Negativní posílení se podílí na vzniku poruch chování, jako je obsedantně kompulzivní porucha (Plháková, 2006).

- trest

Jde o nepříjemný důsledek určitého chování, který by měl snižovat pravděpodobnost jeho dalšího výskytu. Trest je však méně efektivní, než pozitivní či negativní zpevňování. Změna operantu se tak vůbec nemusí dostavit a především averzivní tresty doprovází několik nežádoucích účinků. Pokud jsou ovšem tresty využívány zřídka, mohou být dobrým způsobem pro odstranění nežádoucího chování (Atkinson, 1995).

Důležitým pojmem (Plháková, 2006), zejména v souvislosti s podmiňováním, je zpevnění (posílení), které může mít formu odměny nebo trestu. Odměnou se rozumí obecně cokoli pro jedince příjemného (jídlo, pocit hrdosti, pochvala i vyhnutí se trestu), trestem pak cokoli nepříjemného včetně odnětí odměny. Popsáno bylo rovněž negativní zpevnění, což je posílení takového chování, které umožní vyhnout se trestu (dítě např. neudělá, co slíbilo, a rodiče mu za trest zakáží dívat se na televizi; podle zkušeností z minula však dítě ví, že když bude žádonit a přemlouvat, případně i pomocí slz, rodiče jej u televize nakonec nechají - takový postup je výsledkem negativního posílení). Obecně platí, že zpevnění má následovat co nejdříve za reakcí - pochválit malé dítě s velkým časovým zpožděním má právě tak malý efekt jako ho s velkým časovým skluzem potrestat.

Není-li nějaká reakce delší dobu zpevňována, tj. následována odměnou nebo trestem, postupně mizí z repertoáru - vyhasíná. Je to účelné opatření, protože není proč reagovat na plané popluchy (tj. signály nenásledované ničím důležitým) ani si uchovávat vzorce chování, které ve svých důsledcích nic nepřinášejí. Na tendenci reakcí k vyhasínání má velký vliv způsob, jakým se posilování časově rozvrhne - posílení může přicházet v pravidelných intervalech, nebo neočekávaně. Pokud je např. pro studenta hlavním posilovačem známka z písemky, je motivován k učení pouze tehdy, když je hrozba nějaké písemky aktuální, tj. třeba jen třikrát do roka; jestliže ale učitel nehlásí písemky předem a nelze odhadnout, kdy nějaká přijde, udrží to studenta "v pohotovosti" po celou dobu.

4.3 Trest a morálka

Lawrence Kohlberg (např. Atkinson, 1995), rozpracoval Piagetovo pojetí mravního vývoje od heteronomní morálky k autonomní morálce. Jedná se vlastně o šest stupňů z hlediska způsobu, nikoliv z hlediska obsahu mravního usuzování. A právě v prvním stupni předkonvenční roviny se lze setkat s pojmem trest.

Předkonvenční rovina - morální hodnocení se zakládá na vnějších událostech či potřebách, ne na osobách a normách

- **odměna a trest** - zda je nějaké jednání dobré nebo špatné, závisí na jeho hmotných, fyzických důsledcích, ne na sociálním významu - hodnotou je vyhnutí se trestu
- účelové myšlení - jednání účelově uspokojuje vlastní potřeby a někdy i potřeby druhých - mezilidské vztahy se projevují jako vztahy tržní - buduje se smysl pro spravedlnost

Konvenční rovina - morální hodnocení se zakládá na přijímání dobrých a správných rolí, dodržování konvenčního pořádku a toho, co očekávají druzí

- shoda s ostatními - model správného chlapce, správné dívky - správné jednání je takové, které se ostatním líbí nebo jim pomáhá a získává jejich souhlas - vysoká míra konformity
- orientace na společnost - právo a pořádek - pevná pravidla a zachování sociálního pořádku tvoří orientační rámec - správné jednání je konat svou povinnost, respektování autorit v hierarchii

Postkonvenční rovina - morální hodnocení se zakládá na hodnotách a principech, které jsou platné a použitelné nezávisle na autoritě a situaci, nezávisle na vlastní identifikaci se skupinami, které tyto hodnoty zastupují

- sociální úmluva - utilitaristickými rysy - správnost jednání se měří podle obecných individuálních práv a standardů, principů uznávaných společností - jednání směřující ke konsensu

- etické principy - právo je vědomé rozhodnutí ve shodě se zvolenými etickými principy

4.4 Trest a motivace

Orval Hobart Mowrer (1950), americký psycholog a profesor Yaleského institutu studia lidských vztahů, se zabýval teorií učení (výchozí teorie motivace), analyzoval mechanismy lidského chování a dynamiky osobnosti. I v jeho teoriích se objevuje pojem trest. Organismy dle něj vykazují skryté emocionální reakce, podmíněné jsou emocemi a existují dva druhy posílení:

- úbytkové - redukce pudu = odměna
- přírůstkové - indukce pudu = trest

Jsou tedy patrné dvě motivační tendence – strach z trestu a očekávání odměny.

4.5 Trest a učení

Sociální učení (Atkinson, 1995) je komplexní proces osvojování a využívání sociální zkušenosti (zkušenosti získané ze sociálních interakcí) v psychické činnosti jedince. Toto učení má za základ jak klasické tak operantní podmínění, ale jeho specifickou formou je observační učení pozorováním modelu, které je rozvedením původních koncepcí imitačního učení. Albert Bandura (1977) zdůrazňuje⁸, že se člověk učí nejen z bezprostředně pozorovaného chování, ale i z pozorování druhých lidí, přičemž učení z pozorování je velmi efektivní, i když si člověk často neuvědomuje, jak dalece ve svém chování tomuto učení podléhá. Druhé osoby mohou sloužit jako pozitivní i negativní příklady. Odtlumení – člověk se může zbavit určitých zábran (například v agresivním chování), pokud u ostatních pozoruje, že nevedlo k **trestu**. V observačním učení vystupuje takzvané zástupné zpevnění, tj. zpevnění pozorované u jiných lidí. Klasické podmínění se v sociálním učení projevuje tak, že určité podněty, pokud se asociují se sociálním zpevněním, získávají povahu sekundárních zpevnění a nabývají tak motivujícího účinku, stávají se tedy sociálními operanty.

Julian B. Rotter chápe učení jako vytváření očekávání (hypotéz) o důsledcích chování, přičemž zdrojem těchto hypotéz může být i chování druhých. V sociálním učení

⁸ Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1460-2466.1978.tb01621.x/pdf>

dospělých se hypotézy o důsledcích chování vytvářejí na základě myšlenkového zpracování situace, sociální chování jedince je tak často složitě podmínováno a není automatickou reakcí, nýbrž plánovitým postupem. Současně se objevují takzvané atribuce, tedy připisování důsledků vlastnímu chování a povahovým vlastnostem nebo situačnímu vlivu.

Vedle zástupného zpevnování se může uplatňovat i sebezpevnění (skryté zpevnění) z pocitů hrdosti, studu, atd., které činí jedince relativně méně závislým na vnějších odměnách a *trestech*.

4.6 Trest a emoce

Rozdělení na pozitivní a negativní emoce je blízké rozdělení na pozitivní důsledky chování, jež zvyšují pravděpodobnost výskytu chování, a negativní důsledky chování, které tuto pravděpodobnost snižují.⁹ Tak jsou definovány emoce jako stavy konceptuálního nervového systému, které byly vyvolány zesilujícími událostmi či podněty, které byly v předcházející zkušenosti subjektu vyvozeny z těchto zesilujících podnětů. Klasifikace podmínek okolí působících na chování tak bude odpovídat jedné ze základních emocionálních nálad a naopak. Následně pak je rozlišován systém pro:

- přibližovací chování neboli aktivaci (Behavioral Activation System BAS),
- potlačovací systém (Behavioral Inhibition System, BIS),
- trestající systém (Flight/Fight System),
- systém arousal

Gray (1970) uvádí, že systém BAS je zodpovědný za zkušenosti s pozitivními pocity, jako jsou naděje, radost a štěstí. Pokud jde o individuální osobnostní rozdíly, pak ten, kdo má sklony spíše k chování odpovídajícímu BAS, dokáže vyvinout větší úsilí k dosažení cíle, lépe využívá zkušenosti s pozitivními pocity vyvolanými možnostmi či přítomností odměny.

⁹ Dostupné z http://www.lirtaps.cz/psychosomatika/psomweb2006_6/shonecke_2_606.htm

Potlačovací (nebo také averzivní) motivační systém, je uvedený pod zkratkou BIS. Gray tvrdí, že tento fyziologický mechanismus pomáhá kontrolovat zkušenosti s úzkostmi, s obavami a s reakcí na relevantní podněty. BIS je citlivý na signály, které nám dává případný trest, absence odměny popřípadě nezvyklost dané situace. Inhibuje chování, které může vést k negativním nebo bolestivým výsledkům. Proto tzv. BIS aktivace způsobuje inhibici zaměření směrem k cíli. Gray také uvádí, že BIS je odpovědný za reakce vyvolané konkrétními podněty, jakými jsou strach, úzkost, frustrace.

Pokud jde o individuální rozdíly v osobnosti, pak u takové osobnosti, která má vyšší citlivost BIS, se projeví větší náchylnost k úzkostnosti a obavám, pokud je vystavena odpovídajícímu podnětu např. právě trestu.

Shrnutí

Čtvrtá kapitola si klade za cíl charakterizovat pojem trest v souladu se základními psychologickými teoriemi, které se trestem (a někdy neoddělitelně i odměnou) zabývají. Ze základních teorií je zde uveden behaviorismus a s ním související Skinnerova teorie pozitivního posílení, další subkapitoly jsou pak věnovány vztahům mezi trestem a důležitými vybranými psychologickými kategoriemi jakými jsou morálka, motivace, učení a emoce. Tato kapitola je teoretickým východiskem pro následující kapitoly tzn. pro užití trestu v praxi, zabývá se zákonitostmi, které predikují účinky trestu, nebo následně vyplývají z jeho užití.

5 Trest v ontogenezi

První část práce pojednává o trestu ve vztahu k antropogenezi lidstva a trest je zde uváděn hlavně do souvislostí s porušením pravidel společnosti v tom kterém historickém údobí, případně v současnosti. S trestem za přečiny vůči společnosti, za kriminální delikty se člověk za běžné situace vůbec nechce setkat. Přes zvědavost, která často „nutí“ lidi, aby sledovali v mediích, ve zprávách jakoby zpovzdálí trestné činy a jejich následky, se zřejmě nikdo nechce stát přímým účastníkem takových událostí, být tím, kdo je společností trestán. Kriminální činy a tresty za ně udělené patří k čemusi „extrémnímu“, co většinu lidí vůbec nepotká. Co naopak běžně potkává každého, je trest v souvislosti s ontogenezí, tedy vývojem jedince. Tresty, odměny nás provázejí od nejútlejšího věku. Jedná se o jednu nejdůležitějších možností ovlivnění toho, co se s osobností děje ve věku předškolním, ve škole od nejnižšího stupně až po stupeň nejvyšší. Následující část práce se týká trestu a jeho působení na jedince z vývojového hlediska, tedy při výchově.

5.1 Výchova

Protože tato část práce souvisí s vývojem jedince, je třeba se alespoň krátce dotknout pojmu výchova, a to především rodičovská. Výchova je činnost specificky lidská svou záměrností, cílevědomostí, organizovaností a institucionalizovaností. Výchova byla chápána různými filozofickými směry různě:

- **pedagogický tradicionalismus** – chápe výchovu jako předávání kulturních tradic, orientace na minulost, historii.
- **pedagogický utopismus** – chápe výchovu jako realizaci smělých představ o obrodě společnosti, přeceňuje možnosti výchovy.
- **pedagogický nihilismus** – výchova není možná.

Definicí pojmu výchova je mnoho a jako příklad byla zvolena ta, již uvádí Čáp a Mareš (2007, str. 73).

„Výchova je celoživotní společenský proces ovlivňování osobnosti, proces záměrného působení na osobnost člověka směřující k cíli, vzájemné působení vychovávajících a vychovávaných, jejich vzájemná interakce, komunikace (děti ovlivňují „vychovávají“ rodiče) tzv. moderní pojetí. Součástí procesu výchovy jsou odměny a tresty.“

5.2 Definice pojmu trest z hlediska vývojového

Pojem trest je nejčastěji použit v souvislosti s pojmem provinění. V rámci výchovy a začlenění pojmu trest do vědeckých disciplín se nejčastěji objevuje v pedagogice a psychologii a také pedagogické psychologii. Mimo jiných autorů psychologické nahlížení na trest představují Čáp a Mareš (2007). Trest dle nich patří k běžným prostředkům výchovy, které mají význam i v obecné psychologii a ve fyziologii. Trest vymezují jako působení (rodičů, vychovatelů, pěstounů apod.), které je spojeno s určitým chováním či jednáním vychovávaného. Vyjadřuje negativní společenské hodnocení chování či jednání. Vychovávaný je omezen v některé ze svých potřeb. Trest mu přináší nelibost, popřípadě frustraci.

Definicí trestu je mnoho, mezi definicemi lze samozřejmě nalézt rozdíly i prvky, které jsou jednotlivým definicím společné. Trest nebo také sankce je uvalení nějakého omezení, újmy, ztráty nebo bolesti, jímž oprávněná osoba vymáhá dodržování mravních, společenských nebo právních pravidel daného společenství. Smyslem trestu může být náprava, odstrašení, ochrana společnosti nebo obnovení narušeného řádu.

Z. Matějček (2007) vysvětluje, že trest není jen to, co vidíme navenek, ale i procesy, které se odehrávají v dítěti uvnitř, nejen to, co jsme si jako trest pro dítě vymysleli, ale to, co dítě jako trest prožívá. Jde o nepříjemný, tísnivý, zahanbující, ponižující pocit, kterého bychom se chtěli co nejdříve zbavit a kterému bychom se chtěli rozhodně pro příště vyhnout. Dívá se na trest z pohledu individuality dítěte. Snaží se upozornit, že dítě je jedinečná lidská bytost a že je třeba uplatňovat zásadu každému trochu jinak.

Trest je to, co dítě jako trest prožívá – co ho zahanbí natolik, že se tomu bude chtít příště vyhnout. Naopak odměnou je pro dítě vše, co přijímá s radostí, co mu činí potěšení a co mu navozuje příjemné pocity. Princip odměny a trestu, jak Matějček vysvětluje, funguje na základě podmíněných reflexů – bude-li dítě i za náhodně provedenou věc dostatečně odměněno, bude chtít tento pocit prožít znovu, a proto se o to bude také snažit. Totéž platí i pro trest. Aby byl vychovatel ve svém působení úspěšný, stojí to mnohdy hodně sil. Kromě velké trpělivosti je osvědčené pravidlo, jehož podstatou je předcházení chyb dítěte tím, že je na chybu včas přímo i nepřímo upozorněno. Tím je zvyšována pravděpodobnost toho, aby k chybě vůbec nedošlo. Daný úkol tak dítě splní správně a může být pochváleno. Tato metoda přináší lepší výsledky než nemotivující trest za neúspěch, který nemusí být stoprocentně zaviněn jen samotným dítětem.

Definice J. Průchy a kol. (2003, str. 252-253) je následující: *„trest je jedna z forem negativního motivačního působení na žáka ve škole i doma. Jde o záměrné navození následku toho, že žák splnil nebo nesplnil uložené požadavky.“* V této definici je zdůrazněna záměrnost navození následku.

Vacínová a Langová (1994) uvádějí, že trest je spojen s negativní intrapsychickou tenzí na podkladě úzkosti a strachu, které mimo dezorganizujícího vlivu na učení mohou způsobit neurotické symptomy až organická onemocnění. Dále negativní postoje a nedůvěra ke škole, k pedagogovi. Přesto ale tresty mohou mít i své pozitivní motivační důsledky a mohou sloužit jako prostředek upevnění kázně.

Jak uvádí Plháková (2004), trest je nepříjemný důsledek určitého chování, který hypoteticky snižuje pravděpodobnost jeho dalšího výskytu. Výsledky výzkumů však tento předpoklad plně nepotvrdily. Obecně lze říct, že trest je při dosahování žádoucích změn chování méně efektivní než kladné i záporné zpevnění.

Podobně jako existují dva typy posílení, existují také dva druhy trestů.

- působení nepříjemného (averzivního) podnětu, jakým je bolest vyvolaná bitím, nebo nepříjemné pocity způsobené špatnými známkami ve škole, kritikou, urážkami, ponižováním a vysmíváním za strany druhých lidí.
- u druhého typu trestů jsou důsledky chování záporné v tom smyslu, že vedou ke zmírnění nebo zastavení působení příjemných podnětů. Jiným negativním dů-

sledkem je to, že pozitivní podněty vůbec nezačnou působit. Někteří autoři označují tresty tohoto typu jako pokuty. Příkladem je zákaz hraní počítačových her, „domácí vězení“ nebo odepření slíbeného dárku, jakým je mobil či kolo. Velmi obávaným trestem je ztráta náklonnosti a lásky. Pokuty se hojně používají ve sportu. Ve fotbale jsou jimi žluté a červené karty, v hokeji dvě minuty na trestné lavici atd. (Plháková, 2004).

Tresty jsou sice poměrně účinným prostředkem k odstranění nežádoucího chování, ale v naší společnosti je učitelé, rodiče i jiné autority používají příliš často. Mnozí psychologové (např. Tucker-Ladd, 2004) upozornili na to, že zejména averzivní tresty mají řadu nežádoucích vedlejších účinků. Bolestivé tělesné tresty vyvolávají hněv a nepřátelství vůči trestající osobě.

Trest sice odstraní nežádoucí chování, ovšem za tu cenu, že se nahromaděné pocity zlosti projeví agresivním chováním, zejména k vrstevníkům. Nadměrně přísný trest může vyústit v extrémní strach z trestající autority. Zejména na úzkostné jedince působí křik a jiné tresty tak, že se u nich zvýší hladina úzkosti a sníží výkonnost (Dočkalová, 1994).

Trest má někdy generalizovaný inhibiční efekt. Pokud dítěti ustavičně říkáme, aby nám „neodmlouvalo“, může s námi úplně přestat mluvit. Diskriminační procesy naopak vedou k tomu, že trest tlumí nežádoucí chování pouze v přítomnosti trestající autority.

Užití trestu může být odměňující pro trestajícího. Trestem se často rychle odstraní chování, které rodičům vadí (záporné zpevnění), což může vést ke stále častějšímu užívání trestů v rozsahu, který dítě poškozuje. Ve hře mohou být také mocenské nebo sadistické pohnutky na straně vychovatele.

Některé tresty, zejména veřejná kritika (např. před školní třídou), v sobě zahrnují prvek kladného pevnění. Ten spočívá v tom, že dítěti věnuje pozornost jak dospělý, tak spolužáci, kteří obvykle oceňují odvážnou revoltu vůči autoritě. Hlasité napomínání žáků před třídou tak může paradoxně vést k nárůstu rušivého chování. Kritika často představuje určitou past pro toho, kdo kritizuje. Rodiče, kteří své děti často trestají, jim neposkytují příliš konstruktivní model, jak řešit problémy nebo se vyrovnávat se stresem (Lahey, 1982).

Rodiče často trestají své děti za útočné chování vůči druhým dětem, za ničení domácího zařízení či rozbíjení hraček. Snaží se tedy odstranit jejich agresivní chování tím, že se sami chovají agresivně. Dospělí pravděpodobně neočekávají, že trest povede k prosté inhibici nežádoucího chování. Spíše doufají, že si děti zapamatují nepříjemné zážitky spojené s trestem a do budoucna se podobného nevhodného chování vyvarují. Také fotbalový sudí, který ukáže fotbalistovi žlutou kartu, pravděpodobně předpokládá, že se hráč z obavy před možnými následky faulům příště raději vyhne. Reakce na trest je tedy poměrně komplikovaná. Kromě podmiňování strachu a vyhýbavého chování se při něm uplatňuje také kognitivní faktor očekávání.

Podle Hartla (2004, str. 628) je trest *„záporný podnět nebo jejich souhrn, situace vyvolávající nelibost či bolest; nelze ztotožňovat s negativním posilováním. Trest znamená ukončení určité reakce, aniž by nabídl reakci jinou; výsledkem je že může vzniknout reakce ještě méně žádoucí, např. strach, odpor k trestající osobě, situaci, místu, např. škole, případně agresivní chování; východiskem je přesměrování chování, tj. nabídka jiné pozitivní reakce, kterou je třeba odměňovat, a tím posilovat.“*

5.3 Tresty a pedagogika

V běžné školní praxi se čas od času vyskytnou situace, kdy se učitel musí rozhodnout a použije některý z výchovných trestů, aby předešel snad ještě větším morálním pokleskům, než které se doposud u žáka projevily. Trestání jistě nepatří k tak častým způsobům výchovy jako odměna.

Vymezení důvodů k použití trestu se odvíjí od vnitřního řádu školy, který určuje také práva a povinnosti žáka. Od toho se odvíjí i formy trestů. Zpočátku stačí ústní domluva, a když nepomáhá, je stupňována další řadou kázeňských forem až po oficiální trest společenského významu.

V demokratické škole existují zákonné formy kázeňských opatření - trestů, např. v této chronologii:

1. napomenutí třídního učitele,
2. důtka třídního učitele,
3. důtka ředitele školy,
4. snížený stupeň z chování,
5. výchovné komise.

Trest chápeme jako „...působení (rodičů, učitelů, vychovatelů, popřípadě sociální skupiny) spojené s určitým chováním či jednáním vychovávaného, které vyjadřuje negativní společenské hodnocení tohoto chování nebo jednání a přináší vychovávanému omezení některých jeho potřeb, nelibost, popřípadě frustraci. Výchova založená spíše na odměnách má lepší výsledky než výchova užívající převážně trestů. " (Čáp, Mareš, 2007, str. 253).

Funkce trestu z pedagogického pohledu:

- informační - konstatování nesprávnosti chování, postupu či výsledku,
- motivační - navozuje u žáka motivační konflikt a prožitek neúspěchu.

„Má-li být trest účinný, měl by být adekvátní nevhodnosti chování, mít přesně stanovená kritéria, za co bude uložen a domýšlet možné reakce žáka na potrestání.“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2003, str. 252-253)

Formy trestů:

- fyzické tresty,
- psychické trestání (projevy negativních emocí),
- potrestání zákazem oblíbené činnosti nebo donucení k neoblíbené činnosti (Čáp, Mareš, 2007).

Z našich škol zcela vymizely fyzické tresty jako pohlavek, rákoska apod. „Mezinárodní úmluva o právech dětí zakazuje fyzické trestání a týrání, ale i psychické týrání;

v některých státech je fyzické trestání nejen ve školách, ale i v rodinách soudně postihováno. Přesto je fyzické trestání stále otevřeným problémem." (Čáp, Mareš, 2007, str. 255).

„Před čtyřiceti padesáti lety jste se běžně mohli setkat s tím, že dospělí děti bili. Dělo se to na veřejnosti a skoro nikdo ani nemrkl. Názory na tělesné tresty dětí se změnily, stejně jako se změnily názory na bití žen. Dnes je dítě s modřinou záležitost pro policii. Osmdesát procent rodičů však přiznává, že své děti občas plácnou, i když by se raději bez toho obešli." (Biddulph, 1999, str. 65).

Robert Čapek uvádí nejdůležitější zásady trestání:

- přesné vymezení pravidel.
- úměrnost trestu.
- stejná spravedlnost pro všechny.
- trest jako cesta k nápravě.

Dále uvádí, že v každém případě jde o žáky zdravé. Z toho vyplývá, že se tyto zásady neaplikují u dětí s duševními poruchami a jinými retardacemi (Čapek, 2008).

V odměnách ani trestech by se nemělo nic přehánět. *„Jestliže začneme s příliš silnými odměnami nebo příliš silnými tresty, nemáme možnost je dále stupňovat a životnost a účinnost těchto podnětů klesá. Pro dítě, které dostává příliš mnoho a příliš cenných dáreků, je pak obyčejný dárek jako odměna vlastně nepřiměřený - je pod jeho úroveň".* (Matějček, 2007 str. 25-26).

Odměny působí kladně na žáka během procesu učení, účinky trestů je velmi složité určit. *„Co je trestem pro jednoho, nemusí jím být pro druhého, ba věci mohou dojít tak daleko, že trest se stane 'odměnou' nebo vyznamenáním. Představte si třeba partu výtržníků, která má své normy chování, které jsou v rozporu s obecně uznávanými normami společnosti. Důkazem, že se někdo zachoval jako správný člen party, je právě trest, kterým ho společnost podle svých norem postihuje.*" (Matějček, 2007, str. 25-26).

Svůj význam coby trest má jistě také pokárání. Podle Pedagogického slovníku je pokárání jednou z důležitých forem negativní zpětné vazby při učení a chování.

Funkce pokárání:

- poznávací - žák se dozvídá, že nepostupuje správně,
- motivační - žák je napomenut za dosavadní postup a je varován před pokračováním v dané činnosti.

„Při častějším používání může pokárání negativně ovlivnit žakovu vnitřní jistotu o správnosti daného jednání, snížit jeho sebedůvěru, vyvolat strach nebo vyvolat řadu obranných reakcí.“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2003, str. 168).

Užívání trestu představuje následující rizika, kterých by si učitel měl být vědom:

- narušení vztahu žáka k učiteli,
- vyhýbání se trestu, např. lhaním,
- potrestáním se u žáka vytváří pocit, že silní mohou trestat slabší.

(Fontana, 1997)

Pedagog by měl mít dostatek časového odstupu a rozhodovat se v případě trestu s klidnou hlavou, aby se trest nestal nepřiměřeným a nevyvolal u žáka nežádoucí zpětnou vazbu - negativní účinky. Aby trest vyzněl pozitivně, je třeba, aby žák svoji chybu poznal a uznal následky, které jeho špatné jednání způsobilo. *„Zpětná vazba by opět měla vykazovat pozitivní a podporující prvky, bez prvků černé pedagogiky (tedy sarkasmu, ironie, ponižování, zpochybňování schopností žáků aj. Žáci potřebují povzbudit, aktivizovat a motivovat.“* (Čapek, 2008, str. 35).

5.4 Funkce trestu

Matějček (1995) uvádí, že trest by měl plnit následující hlavní funkce:

- napravit škodu,
- zabránit, aby se nesprávné chování opakovalo,
- zbavit viníka pocitu viny.

Napravení škody

Podle Matějčka (1995) by mělo být samozřejmé, že dítě napraví, co zavinilo. Pokud například něco rozbije, mělo by to uklidit, pokud to umí, tak spraví poškozenou věc, nebo zaplatí škodu ze svého kapesného. Je ale třeba dát pozor, aby dítě nápravu škody nevnímalo jako zlostný akt, ale jako akt spravedlnosti. To také znamená, že podmínky musejí být čestné, dítě musí mít dobrou možnost poznat, že náprava škody je to v jeho možnostech a celý proces nebude prodlužován nad únosnou míru.

Zabránění v opakování určitého chování

Ve druhé části funkce trestu se zabýváme tím, jak zabránit, aby se nesprávné chování opakovalo. Když určité chování provází pravidelně nepříjemný zážitek, dítě si dá pozor a napříště se tomuto chování vyhne. Dítě musí být schopné pochopit, že se nachází v situaci, která ho svádí k určitému chování, ale že minule následoval za toto chování trest a že situace je podobná.

Zbavení viny

Ve třetí fázi trestu je naším úkolem zbavit viníka pocitu viny. Tato fáze je důležitá, jelikož při trestání dochází mezi vychovatelem a dítětem k pocitu odcizení. To ovšem předpokládá, že dítě je si svého přestupku vědomo a prožívá vinu. Bez prožitku viny by byl trest pouhým aktem násilí. Z hlediska duševní hygieny je velmi důležité, tento pocit viny z dítěte sejmout. Odkládání trestu může být pro některé děti hrozným zážitkem. Můžeme slyšet věty jako například „Počkej, až přijde tatínek, ten si to s tebou vyřídí!“ (Matějček, 1995).

5.5 Dělení trestů

Základní dělení trestů na tělesné a netělesné je obecně známé. Pod každou z těchto kategorií se vejde mnoho subkategorií, a proto jsou v práci uvedena některá podrobnější dělení.

Čáp a Mareš (2007) uvádějí dělení trestů na: fyzické tresty, psychické trestání, potrestání zákazem oblíbené činnosti nebo donucení k neoblíbené činnosti.

Matějček (2007) uvádí odlišné dělení trestů, a to z pohledu času. Jedná se o tresty okamžité a tresty odložené. U předškolních dětí se doporučuje, aby se trest neodkládal a byl aplikován okamžitě. U starších dětí, pubescentů, adolescentů je možné využít odložení trestu a využít úzkostného prožitku, který přináší očekávání nepříjemnosti. Je zde podobný princip, jako u dospělých provinilců, kdy má jedinec čas si promyslet, co udělal, a je dostatek prostoru pro to, aby se dostavila lítost.

Často se tresty také odkládají, protože v rodině pouze někdo zastává funkci soudu. Dítě například čeká, až přijde domů tatínek. Ten je ovšem v obtížné pozici, jelikož skutek neviděl, matka na tom není o moc lépe – žalovala, což ji v očích dítěte těžce snižuje (Matějček, 2007).

Langmeier, Krejčířová (1998) dělí tresty následovně: tresty tělesné, okřiknutí a pokárání, pohružky, zákaz nějaké zajímavé činnosti, nezájem nebo chvíli ignorování (timeout).

5.6 Netělesné tresty

Matějček (1995) uvádí pojem sociální trest.

Patří do něj vyhubování, sliby a hrozby, práce jako trest, hrozba dítěti mimikou, výtky, zvýšení hlasu, vyřazení ze hry.

- hubování

K vyhubování Matějček (1995) uvádí, že se jedná o psychický mechanismus, který na dítě působí tak, že spouští posun k nápravě za pomoci lítosti. Trestané dítě pocítí odcizení od těch, kteří ho mají rádi. V souvislosti s tím

se předpokládá, že dítě bude svého činu litovat a bude se za něj stydět. Nutnou podmínkou však je, aby trestané dítě mělo rádo toho, kdo jej hubuje (hubuje-li rodič, je pravděpodobné, že dítě jej má rádo a že pocit lítosti se tedy dostaví – dítěti na rodiči záleží). Pokud dítě hubuje někdo, ke komu dítě nemá žádný vztah, nebo velmi povrchní, snižuje se účinek tohoto druhu sociálního trestu. Jako u dalších druhů trestů je ovšem možné, že častou používané hubování přejde ve stereotyp a pak přestane být vnímáno jako trest.

- sliby a hrozby.

Matějček (1995) uvádí, že pohrůžky mají vyvolat strach a zabránit tím nějakému nežádoucímu chování. Dítě se bojí, že nebude-li se určitým způsobem chovat, tak se dostaví důsledky. Dítěti je třeba slíbena nějaká věc pod podmínkou určitého chování. Nebo je naopak vyžadována absence nežádoucího chování. Když nedostane například kolo, tak udělá maximum, aby se nežádoucímu chování vyvarovalo. Není ale dobré, aby dítě žilo trvale pod hrozbou napětí. To jej vyčerpává a neurotizuje. Velmi často se hrozba do budoucna přežene, například otec řekne synovi: „Pokud uděláš toto, pak už ode mě v životě nedostaneš ani korunu“. Ale všichni účastníci předem vědí, že splnit to nelze.

- práce jako trest.

Uložit dítěti práci za trest má smysl jen tehdy, pokud jde o nápravu škody, kterou dítě způsobilo. Je dobře, když dítě může co nejdříve svůj pocit viny snížit, a to právě i třeba za pomoci nápravy a díky vlastnímu úsilí. Zvláštní práci nebo povinnost je také možné dítěti udělit, pokud něco zanedbalo. Ovšem zvláště pro temperamentní děti bývá nadměrné zatížení povinnostmi neúnosné. Je lépe tedy úkol rozdělit na kratší časové úseky a hned je snesitelnější. Práce sama o sobě by neměla být trestným prostředkem. Je to prostě životní nutnost a samozřejmost. Lásku k práci však u nikoho nevzbudíme, pokud ho prací trestáme. Naopak musíme hledět, aby byla spojována s libými prožitky (Matějček, 1995).

- posměšky a zahanbení.

Tyto tresty děti častěji snášejí hůře než tresty tělesné. Jsou založeny na problematickém předpokladu a rovnici „Oni se mu budou smát, on se bude stydět, a tím se napraví“. Ve skutečnosti jen zřídka pocit zahanbení vede k tomu, aby se dítě napravilo. Zpravidla totiž nesklízí posměch pro věci, které jsou v jeho moci, ale pro vzhled. Tato forma trestu je velmi sporná a je lepší jej vůbec neužívat (Matějček, 1995).

Netělesných trestů je samozřejmě více a dá se jimi zabývat mnohem podrobněji, ale výše uvedené jako základní přehled pro potřeby této práce postačí. Přesto je třeba do přehledu zařadit ještě jeden způsob netělesného trestání a tím je metoda přirozených následků, kterou uvádí Šauerová¹⁰. Tato metoda trestání koresponduje s výše uvedeným trestem prací. Trest je při použití metody přirozených následků skutečným a především logickým důsledkem nějakého chování. Cílem trestu nesmí být ponížení, vyvolání smutku, bolesti a bezmoci na straně dítěte, ale poučení, hledání cesty k nápravě a jakési prevenci určitého typu chování. Tento způsob trestů lze použít od nejútlejšího věku dítěte. Například při rozlití vody z hrnečku vedeme dítě k tomu, aby vodu hadříkem pomohlo utřít.

5.7 Tělesné tresty

Definice a klasifikace tělesných trestů dle Lovasové, Schmídové (2006, str. 15).

Tělesným trestem je:

- *je úmyslné či záměrné způsobení bolesti atakem na tělo pro kázeňský přestupek,*
- *vždy porušuje tělesnou integritu dítěte,*
- *zatlačuje dítě k primitivní reakci a brzdí tak vývoj osobnosti,*
- *zvyšuje pohotovost dítěte k agresivnímu chování,*

¹⁰ Dostupné z <http://www.trendyzdravi.cz/rodina/nevite-si-rady-s-trestanim-sveho-potomka.html>

- *vždy je provázen stresem, tj. u facek a ritualizovaných výprasků chybí spravedlnost a srozumitelnost potrestání,*
- *jako vzorec sociálního chování se ukládá do paměti jako metoda řešení obtížných životních situací a v budoucnu slouží jako návod k jejich řešení.*

Bendl (2001) chápe tělesný trest jako trest záměrný, který má jedinci způsobit bolest jako např. pohlavek či facka nebo ho vystavit nepříjemné fyzické poloze (klečení) či tělesné námaze s cílem odstrašit ho od nevhodného typu chování a vzbudit v něm lítost za jeho předešlé jednání.

Vaničková (2004) popisuje tělesné tresty coby porušení základního práva na respekt lidské důstojnosti a integrity. Poukazuje na problém existence zvláštní ochrany právním prostředkem promíjející násilí rodičů, učitelů a vychovatelů a porušení práva na rovnost ochrany, zaštiťující se právem. Mezi nejčastější užívané tělesné tresty E. Vaničková řadí: pohlavek, facku, políček, výprask rukou, výprask předmětem, výprask na holou, kopanec, herdu do zad, ránu, ránu pravítkem nebo ukazovátkem, odhození, třesení, praštění hlavou o zeď, štipání, tahání až vytrhávání vlasů, kroucení ušním boltcem, údery knihou nebo klíči do hlavy, kostičky (pevný stisk týlu, nadloktí), burák (prudké přejetí palcem po zadní straně krku), skrčení, cvrkání do ucha, přehození přes lavici nebo stůl, stoj na hanbě v předpažení, klečení po delší dobu, kliky a dřepy, kroucení ruky, píchání špendlíkem, přivazování ke stolu nebo stromu, svazování končetin, sypaní pepře na ruce, zalepování úst leukoplasty, ponořování rukou do horké nebo studené vody.

Pro srovnání - Lovasová, Schmídová (2006) uvádějí, že za tělesný trest jsou obecně považovány: facka, pohlavek, výprask rukou či jiným předmětem, kopanec, herda do zad, rána pravítkem nebo ukazovátkem, cvrkání do ucha, stoj na hanbě v předpažení, klečení, kliky a dřepy, kroucení ruky, odhození, třesení, praštění hlavou o zeď, štipání, tahání a trhání vlasů, kroucení ušním boltcem, údery různými předměty do hlavy, píchání špendlíkem či jinými předměty, přivazování ke stolu nebo stromu, zalepování úst, svazování a podobně.

Je vidět, že oba výčty jsou si velmi podobné, přičemž na prvním místě bývá nejčastěji uváděna facka nebo pohlavek.

5.8 Názory odborníků na výchovu prostřednictvím trestů

Názory, které se týkají užití trestů při výchově, se různí a mnohdy jsou doslova antagonistické. Někteří pedagogové či psychologové tresty neuznávají vůbec, někteří neuznávají například pouze tělesné tresty, další naopak tělesné tresty nejenže neuznávají, ale doslova proti nim brojí a vyžadují striktní zákaz takových výchovných metod. Jsou to právě tělesné tresty, které vyvolávají největší polemiky. Ať se jedná o výzkumy, o odbornou literaturu, o odborné články či publikace uveřejněné na internetu, většina takových zdrojů bývá tematicky zaměřena spíše na tělesné tresty při výchově než na ty netělesné. Podobně zaměřené bývají například i laické diskuze, které probíhají na různých internetových fórech, i zde je často středobodem komunikace ve vztahu k výchově a trestu právě trest tělesný.

O různorodosti přístupů k metodám používaným při výchově pojednává následující pasáž této práce. V této pasáži jsou uvedeny názory českých i zahraničních odborníků na tresty při výchově, přičemž se jedná především o názory na tresty tělesné. Leckdy jde o názory na první pohled logické, někdy je ovšem přístup k trestům méně obvyklý. V této kapitole je nutné se nejdříve vrátit do historie a zmínit několik historických osobností spojených s problematikou trestání při výchově.

Jak uvádí Hábl (2010), tak zřejmě první, kdo se výchovnou kázní zabýval systematicky, tj. v rámci uceleného výchovného systému, byl Jan Ámos Komenský¹¹. Ten vyznával názor, že ve škole má jednoznačně panovat kázeň, což však nebylo synonymem pro neuvážené užívání trestů. Komenský ve své Didaktice analytické píše „*Přejeme si, aby bití a zlost byly vzdáleny při věci tak posvátné, jako je vzdělávání ducha.*“¹² Hábl (2010) dále ve svém pojednání o Komenském upozorňuje na výrazný psychologický postřeh Komenského, kdy uváděl do souvislosti jasně vytyčený cíl pedagoga a snazší zvládnutí látky žáky. K tomu právě patří i snaha o opatrné zacházení s temperamentem a impulzivností vyučujícího ve vztahu k trestání. Komenský klade důraz na to, že pokud neznáme způsob, jak vyvolat v žácích motivaci a lásku k učení¹³, pak užití tělesného

¹¹ Jan Ámos Komenský, (1592 -1670)

¹² Didaktika analytická, str. 42, vydání z roku 2004

¹³ „*Neboť jest-li studium náležitě spořádáno, je samo sebou lákadlem pro ducha a svou sladkostí přitahuje a uchvacuje všechny (vyjímajíc lidské netvory). Děje-li se jinak, jest to vinou ne žáků, nýbrž učitelů. Neznáme-li však způsobu, kterak uměle navnaditi ducha, násilí užijeme jistě nadarmo. Rány a bití nepomohou pranic vštípit do hlavy lásku k vědě, avšak dovedou velice způsobiti nechuť k němu...*“ Didaktika analytická, str. 42, vydání z roku 2004

trestu je neúčinné. J. A. Komenský však doporučoval v určitých případech to nejprísnejší potrestání, což nazýval doslova „násilným opatřením“. Šlo o to, že teprve tehdy, když byly vyčerpány všechny jiné prostředky než tělesné tresty, a přesto vládla nekázeň, nastal čas na užití trestu tělesného. Důrazně však varoval před častým užitím takových trestů, příliš často nebo kvůli nepatrným prohřeškům, protože by si žáci přílišné používání tělesných trestů mohli vykládat spíše jako bezúčelnou zášť vyučujícího a smysl trestu by pak zanikl. Z toho všeho je patrná předvídavost, cit, genialita Komenského myšlenek. V době, kdy psychologie jako věda neexistovala, dokázal rozpracovat didaktické aspekty trestání, ze kterých mnozí dnešní psychologové vycházejí při novodobých teoriích týkajících se trestu. Už ve své době rozpoznal Komenský nutnost a účelnost pozitivní motivace, pozitivní prevence. Současně s tím také nutnost diferenciací kázeňských situací v případě užití trestu a také přizpůsobení trestu této diferenciaci, přičemž tresty tělesné uznával, ovšem pouze tam, kde vše ostatní selhalo a i tak pokud možno co nejméně často.

Dalšími uznávanými názory, které se týkají právě trestů ve výchově, jsou názory Jean-Jacques Rousseau¹⁴. Fontana (1997) uvádí, že stále více pedagogů a psychologů si uvědomuje, že není na místě přemíra trestů, na druhé straně však, že se výchova neobejde zcela bez trestů. Což vede následně k otázce, jaké vlastně jsou nejvhodnější tresty. Rousseau přišel s metodou přirozených následků, kdy je trestem to, co vystupuje jako přirozený následek činu a nikoliv jako projev vychovatelovy vůle. Potrestané dítě pak snáze pochopí, co je důvodem trestu a jaký dosah mělo nepřiměřené jednání, které k trestu vedlo. Potrestaný je konfrontován nikoliv přímo z trestající osobou, ale s následky svého činu. Trest přichází přirozeně z prostředí a je logickým důsledkem situace. Nadbytečné užívání trestů, zpřísňování trestů je neúčinné, pokud trest není spojen přímo a bezodkladně se situací, za niž je trest uložen.

Další historicky uznávanou osobností v souvislosti s trestáním je Johann Friedrich Herbart¹⁵. Tento německý filozof, psycholog a pedagog, profesor na univerzitách v Göttingenu a v Královci usiloval o celek a komplexnost výchovy. Herbart tělesné tresty nezavrhne, ale domnívá se, že mají být vzácné – aby z nich šel spíše strach, než

¹⁴ Jean-Jacques Rousseau, 1712 - 1778, filozof, spisovatel, pedagog.

¹⁵ Johann Friedrich Herbart, (1776 – 1841); Dostupné z: http://www.cojeco.cz/index.php?id_desc=33020&s_lang=2&detail=1

aby byly vykonávány. Za nejlepší prostředek kázně považuje autoritu a lásku. Požadoval psychologické a filozofické zdůvodnění pedagogiky, která má vychovávat jednotlivce k harmonii vůle s mravními ideály a pěstovat mnohostranné zájmy. Jako pedagogický optimista věřil v moc výchovy i vzdělatelnost charakteru.

Následující názory odborníků na trest ve výchově jsou mladšího data, než předešlé, nicméně je možno vyznívat, že i když jde o názory novodobé, tak často korespondují s historickými a vycházejí z nich..

Pavel Říčan (1995) uvádí, že v naší společnosti převládá názor, přičemž tělesné tresty jsou čímsi barbarským, jde o poškozování lidských práv, urážejí lidskou důstojnost.

„Tyto "osvícené" názory jsou dnes většinou přijímány s takovou samozřejmostí, že je to až zarážející - a vlastně podezřelé.

V našem sociokulturním okruhu dnes převažuje tendence tělesný trest dětí zásadně odmítnout, v některých zemích zákon nedovoluje jeho užití ani rodičům. Učitelé ho nesmějí užívat ve dvaceti z padesáti států USA a i tam, kde je dovozen, se proti němu často protestuje (tam, kde je zakázán, ovšem naopak citelně chybí).

Často se rozvíjí rétorika o vysokých pedagogických ideálech a zcela se přehlíží syrová skutečnost, že jsou třídy, ve kterých se i dobří učitelé bojí obrátit k žákům zády, a kde je celý pedagogický sbor bezmocný.“ (Říčan, 1995, str. 66).

Učitelé mnohdy musí strpět hrubé urážky, nemají možnost jak zabránit svévolnému chování některých jedinců nebo dokonce celých skupin žáků. Oproti svévoli některého dítěte nebo proti tomu, že rváčská banda terorizuje celou třídu - nemluvě o tom, že si učitelé musejí nechat líbit urážky od žáků, pro něž snižená známka z chování není trestem, nýbrž známkou mužnosti. Přehlíží se také škody, které učitel způsobí, když při nedostatku kázeňských prostředků "za trest" provinilce vyzkouší (s výsledkem, který bývá zřejmý předem), ukládá mu za domácí úkol nesmyslnou, monotónní práci nebo ho ponižuje ironií, posměchem, jenž nejednou bolí víc než rány.

To, že laici i odborníci rozhořčeně odmítají tělesné tresty, často nemá důvody vědecké nýbrž ideologické. Tato ideologie spočívá v nadhodnocení víry v rozum, v to, že člověk jako tvor rozumný, pokud je poučen o svých chybách, se napříště bude chovat tak, jak je žádoucí pro společnost. Tato ideologie se zatím nijak nepotvrdila, a tudíž je nutno

i v budoucnu uvažovat o tělesném trestu jako o jednom z legitimních výchovných prostředků. Tělesných trestů na českých školách jistě občas užívá, ovšem "živelně", nezřídka chybně, často se zbytečným špatným svědomím učitele.

„Pedagog, který se bojí žáka plácnout, ho místo toho nejednou ztýrá daleko bolestivěji slovními útoky, zejména dobře mířeným posměchem. Zakazování tělesných trestů ve školách je jedním z příznaků novodobého úpadku autority, smyslu pro autoritu, ochoty podrobovat se jí. Chráníme žáky, které by si učitel přál takto potrestat, před možným zneužitím tělesného trestu, podobně jako chráníme člověka podezřelého ze zločinu před policejními vyšetřovateli (právo na advokáta při výslechu, právo nevypovídat, nutnost získat povolení k domovní prohlídce atd.). Tato ochrana - sama o sobě prospěšná - je však nadměrná. Nezamýšlený výsledek je v obou případech stejný: Autorita nedokáže ochránit poškozeného před pachatelem, oběť před agresorem. Uvažujeme-li o prospěšnosti tělesného trestu, měli bychom si položit otázku, jak zapůsobí nejenom na provinilce, nýbrž i na oběť agrese a na celý kolektiv třídy.“ (Říčan, 1995, str. 67).

Další odpůrce zákazu tělesných trestů, psycholog Jeroným Klimeš¹⁶, radí používat tělesné tresty podle věku dítěte – u dětí mladších dvou let by se podle něj neměly používat intenzivnější tělesné tresty, do dvou let maximálně plácnutí přes ruku či zadek, u adolescentů používat jiné metody výchovy, vzhledem k jejich zjitřenému prožívání.

Psycholožka Elizabeth Thompson Gershoff zkoumala pětadesát studií tělesných trestů¹⁷, aby vyhodnotila možné dlouhodobé účinky takových trestů. Vyhodnocení výsledků vedlo k závěru, že použití tělesných trestů má více negativ než pozitiv. Tělesný trest byl zde definován jako použití síly a fyzické bolesti k usměrnění chování dítěte. Disciplína může být důsledkem použití trestu ke snížení nebo odstranění negativního chování, ale nezahrnuje nutně použití fyzické síly. Disciplína učí dítě, co má dělat a jak se chovat příště v podobné situaci. Disciplína pomáhá dítěti internalizovat své normy a hodnoty tak, že bude mít vnitřní důvody jednat

¹⁶ Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/jak-radeji-ne-trestat-deti-09k-/kavarna.asp?c=A080612_094905_kavarna_bos

¹⁷ Dostupné z: <http://www.angriesout.com/parents10.htm>

odpovídajícím způsobem. Na základě výše zmíněných studií došla E. T. Gershoff k následujícím nežádoucím vedlejším účinkům tělesných trestů.

Fyzické tresty slouží jako model pro agresí. Děti napodobují modelově to, jak se chovají dospělí k nim. Agrese plodí agresí.

Tělesné tresty za bití, odstrkávání, kopance mezi dětmi mohou dočasně zastavit nežádoucí chování dítěte, ale následně stimulují u dítěte další agresí. Naučí se, že je v pořádku ubližovat ostatním. Výprask nedá dítěti morální „zprávu“ o tom, že ubližování lidem je špatné.

Trestající osoba může dítěti připadat jako negativní a averzivní člověk. Je-li trest navíc spojen s kritikou, nadávkami a slovním napadáním, dítě může získat trvalý strach z trestajícího. Trestající rodič pak ztrácí důvěru dítěte.

Dle studií (například Berkowitz, 1993) bylo prokázáno, že účinky trestu trvají pouze krátkou dobu. I když trest může v daném okamžiku zabránit nevhodnému chování, nemůže sám o sobě naučit dítě, jak se chovat v budoucnu.

Poté, co bylo dítě potrestáno, trpí citovými zmatky a ambivalentními pocity, které mohou vyústit v odplatné fantazie a následně i v nenávist.

Dítě zlobí hlavně, když není přítomen žádný dospělý coby hrozba trestem. Jakmile dospělý přítomen není, není zde ani hrozba trestu, dítě může pokračovat v nevhodném chování – trest nemá dlouhodobější odstrašující funkci.

Dítě může na základě trestu přestat s takovým chováním, za které je trestáno. Nicméně jej může nahradit jiným typem agresivního chování, například může přestat někoho bít a nahradit bití nadáváním té osobě, která dítě naštvála.

Časté používání trestu může způsobit, že se dítě chová, jako by bylo mladší, než ve skutečnosti je. Příčinou je strach a nedůvěra k druhým.

Dítě se může naučit vyhýbání se trestu, nepřijme odpovědnost za to, co udělalo špatně a pokusí se pouze minimalizovat následky, třeba i záludným chováním.

Častý trest může mít za následek to, že dítě ztratí sebeúctu, nabude o sobě dojmu, že je špatný člověk.

Potrestané dítě nezřídka může mít tendence ránu přímo oplatit, nebo obrátit agresi vyvolanou trestem vůči jiné osobě, dítěti, zvířeti či věci.

„Rozumní“ zastánci výchovy za pomoci tělesných trestů často uvádějí, že pokud je trestu užito s citem a bez zbytečných surovostí, pak je trest účelný. Za takový „jemnější“ trest bývá často považováno plácnutí přes ruce. Maria Montessori¹⁸ je odpůrkyní tohoto typu trestání a uvádí, že konkrétně plácání přes ruce vysílá směrem k dítěti silný negativní signál. Je lákavé bez přemýšlení plácnout dítě přes nenechavou ruku. I velmi citliví rodiče leckdy berou tento druh trestu jako neubližující. V této souvislosti byl prováděn výzkum¹⁹ se skupinou šestnácti dětí ve věku 14 měsíců. Děti si hrály s matkami, a pokud dítě z určené skupiny sáhlo na „zakázanou“ věc, bylo plácnuto přes ruku. Dítě ve druhé skupině ve stejné situaci plácnuto nebylo. O sedm měsíců později bylo zjištěno, že děti ze skupiny trestaných byly méně zručné v interakci s okolím. Je tedy lepší na dítě lépe dohlížet, když si hraje s předměty, se kterými si hrát nemá, a případně mu takové předměty vzít, než dítě trestat plácnutím přes ruku.

I jen z několika málo citovaných odborných názorů je patrné, že někteří odborníci tělesné tresty zamítají, jiní je vidí jako přirozenou nebo i podstatnou součást výchovy. Velmi důležitá je situace, při níž je trestu užito, a načasování trestu, jak uvádějí Coon, Mitterrer (2008), kteří použití tělesných testů připouštějí za určitých podmínek. Jednou z nejdůležitějších je pak ta podmínka, že trest (a už vůbec ne trest tělesný), by neměl být

¹⁸ Maria Montessori (31. 8. 1870 - 6. 5. 1952), italská lékařka a pedagog, známá díky své filosofii výchovy, která nese její jméno. Její vzdělávací metoda je i v současné době používána ve veřejných i soukromých školách po celém světě.

¹⁹ Dostupné z: <http://www.askdrsears.com/topics/discipline-behavior/spanking/10-reasons-not-hit-your-child>

udělen s větším časovým odstupem. Pokud trestáme, tak bezodkladně. Přísný trest je velmi efektivní, pokud je udělen ještě v průběhu závadné činnosti.

5.9 Vybrané studie zabývající se tělesnými tresty

Součástí přehledové práce by mělo být i seznámení s některými studiemi, které se zabývají sledovanou tematikou v kontextu tématu rigorózní práce. Pro tyto účely tato subkapitola seznamuje se dvěma šetřeními, jež se týkají problematiky užívání trestů.

Zahraniční šetření

Z výše uvedených údajů vyplývá, že názory na působení trestů (i tělesných) nejsou nijak sjednocené a mnohdy jsou protichůdné. Zajímavé z tohoto pohledu jsou výsledky studií, které jsou uvedeny dále.

V prvním případě jde o šetření Paolucciho a Violatta²⁰. Jde vlastně spíše o meta-analýzu již provedených studií, které se zabývají tresty (především tělesnými) ve vztahu k dětem. Těchto studií, které byly zařazeny do analýzy bylo sedmdesát, byly zpracovány v letech 1961 až 2000, přičemž většina je spíše mladšího data, tzn. 1990-2000. Vědci ve své analýze uvádějí dva modely, které vysvětlují potencionální působení tělesných trestů na jedince. Jedná se o teoretické modely a to model environmentální a model temperamentový. První z modelů souvisí s teorií sociálního učení a popisuje vliv trestů tak, že pokud dochází k tělesnému trestání dětí, pak zároveň dochází k vytváření vzorce chování, kdy násilí je vnímáno jako přijatelný postup pro řešení interpersonálních konfliktů. Model druhý předpokládá, že tělesně bývá trestáno takové dítě, které má dispozice k agresivnímu jednání. Jde o potrestání jedince s vrozenou agresivitou, tudíž užití tělesného trestu nezvyšuje výskyt agresivního chování, neboť tresty jsou užity vůči predisponovaným jedincům.

²⁰ celými jmény: Elizabeth Oddone Paolucci, Claudio Violato,
dostupné z: <http://pubget.com/paper/15264439/a-meta-analysis-of-the-published-research-on-the-affective-cognitive-and-behavioral-effects-of-corporal-punishment>

Z celé meta-analýzy vyplývá, že tělesné tresty nemají negativní vliv na výchovu, pokud jej mají, pak je zanedbatelný. Stejně zanedbatelné je dle analýzy riziko, že fyzické trestání způsobí rozvoj patologického chování u takto trestaných jedinců.

Další studií je práce Elisabeth Gershoff²¹, kdy jde opět o meta-analýzu, která též shrnuje empirické poznatky dosavadních výzkumů, týkajících se tělesného trestání dětí. V modelu, který E. Gershoff vytvořila, se pracuje s takovými faktory, jakými jsou druhy tělesných trestů, míra a frekvence užití, emoční doprovod při udílení trestu, míra fyzické síly užívané při trestání, zda jde o kombinaci s jiným typem potrestání. V modelu jde o přímé, zprostředkované a kontextuálně oslabené účinky fyzického trestání. Podle toho o jaký typ (kontext) potrestání se jedná, lze určit následně spuštěné procesy a důsledky trestu. Gershoff dělí dle výše uvedeného tělesné tresty na tzv. instrumentální, které jsou plánované, kontrolované a nedoprovázené silným projevem emocí rodiče, a tzv. impulzivní, používané zejména v afektu, doprovázené pocitem zlosti. Závěry meta-analýzy jsou takové, že tělesné tresty úzce souvisí s týráním dětí a fyzické trestání ovlivňuje výrazně následné chování dětí.

Tuzemská šetření

V letech 1994 a 2003 byla v České republice provedena dvě šetření, která se zabývala výskytem a četností tělesných trestů v České republice a to u školáků. Těmito výzkumy se zabývala Dr. Eva Vaníčková, a probíhaly ve větších i menších městech ČR. Šetření z roku 2003 bylo vlastně opakováním šetření z roku 1994. Respondenty byli žáci 4. tříd základních škol a použita byla dotazníková forma šetření. Prvního šetření se zúčastnilo celkem 1540 dětí, druhého 1270 dětí. Anonymní dotazníky byly zaměřeny na výskyt fyzického trestání, ale i na další druhy trestů (i na odměny). Z dat, která byla zjištěna na základě studie vyplývá, že s tělesným trestem se setkala 86% dětí (respondentů). Studie se zabývala i dalšími jevy s trestáním spojenými, jako například vnímání trestu respondenty z hlediska spravedlnosti nebo způsoby fyzického trestání, důvody potrestání (například jako hlavní důvod potrestání bylo uváděno lhaní, popř. problémy ve škole.) Ze získaných dat mimo jiné vyplynulo, že většina dětí (v obou šetřeních nad 90%) vnímá trest jako spravedlivý.

²¹ dostupné z: <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/pdfs/Gershoff-2002.pdf>

Vnímání trestu z hlediska spravedlnosti	rok 1993/1994	rok 2003/2004
vždy spravedlivý	32,4 %	49,3 %
spravedlivý občas	65,5 %	42,9%
vždy nespravedlivý	12,1 %	7,8 %

Tabulka 1: Vnímání trestu z hlediska spravedlnosti, zdroj: Vaníčková (2004)

Pokud ovšem takové množství dětí vnímalo fyzický trest jako spravedlivý, může z toho vyplývat, že je přinejmenším sporný ten názor, že fyzické tresty jsou jednoznačně škodlivé (Vaníčková, 2004).

Pro doplnění je třeba uvést, že v ČR v podstatě neexistují právní normy, které výslovně zakazují fyzické trestání dítěte. Neexistuje zákon, který by striktně zakazoval veškeré násilí na dětech, tedy i fyzické tresty. 20.11.1989 byla v New Yorku (v ČR o rok později)²² podepsána „Úmluva o právech dítěte“, jejíž druhý článek „*Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, učiní všechna potřebná opatření k tomu, aby dítě bylo chráněno před všemi formami diskriminace nebo trestání, které vyplývají z postavení, činnosti, vyjádřených názorů nebo přesvědčení jeho rodičů, zákonných zástupců anebo členů rodiny.*“ zčásti kodifikuje problematiku trestů. Další práva dítěte obsažená v Úmluvě, jsou v právním řádu České republiky zakotvena v různých zákonech a smlouvách, např. v Listině základních práv a svobod, trestním zákoně, zákoně o sociálně-právní ochraně dětí atd.

Shrnutí

Cílem páté kapitoly je seznámení s trestem tak, jak bývá užíván v praxi, přičemž v této kapitole se jedná o charakteristiku trestu jako prostředku výchovného či pedagogického. Kapitola převážně vychází z poznatků význačných pedagogů, kteří se výchovou zabývali jak z hlediska teoretického, tak i praktického. Předposlední subkapitola je věnována názorům odborníků na výchovu prostřednictvím trestů, přičemž si klade za cíl seznámení s některými studiemi, jejichž autoři se tímto tématem zabývají. Za stěžejní je nutno považovat poslední subkapitulu, která se zabývá již realizovanými šetřeními, která jsou zároveň v úzkém vztahu k tématu celé práce, především však k jeho empirické části.

²² Přesněji v tehdejší ČSFR

6 Trest z hlediska hraničních psychologických disciplín

Jak uvádí Joža Spurný²³, za zhruba 200 let, které uplynuly od prvních úvah o využití psychologie při řešení kriminálních případů, prodělaly názory na předmět a obsah forenzní psychologie složitý vývoj. Projevilo se to jak v charakteru řešených praktických problémů, tak v různorodosti teoretických přístupů a metod k uchopení předmětu forenzní psychologie a v neposlední řadě v charakteru zjištění, ke kterým dospěla.

V průběhu vývoje vykryštovaly dvě hlavní linie, které se liší co do předmětu zájmu a obsahového zaměření (Čírtková 1998, Matiašek, Bárta, Soukup 1966). Zmíněné pohledy existují paralelně, vzájemně se prolínají, v jednotlivých etapách vývoje význam té které z nich narůstá, či klesá.

Jeden pohled se zaměřuje na psychologické zkoumání osobností pachatelů a obětí. Zabývá se především otázkami psychických zvláštností pachatelů, prožíváním a chováním obětí. Protože jde o otázky, které spadají do zájmové sféry kriminologie, reprezentuje tato větev kriminologicky orientovanou forenzní psychologii.

Druhou linii reprezentují kriminalisticky zaměření autoři, orientovaní na hledání možností využití psychologie při vyšetřování a objasňování trestné činnosti. Konkrétně jde o otázky spojené s dokazováním, se získáváním výpovědi, vedením výslechu, poskytováním psychologické podpory při provádění vyšetřovacích úkonů (využívání kriminalistických metod) apod. V rámci této linie vystupuje forenzní psychologie jako pomocný nástroj kriminalistiky s těsnými vazbami na trestní právo. V souvislosti s psychologií a trestnými činy bývá často diskutována možnost, nakolik souvisí s pácháním takových činů inteligence pachatele. Feldman (1993) uvádí, že dříve se na základě testů mělo za to, že inteligence a trestné činy spolu úzce souvisí. Později se na základě novějších studií dospělo k názoru, že vztah mezi inteligencí a schopností spáchat trestný čin není až tak těsný. Je ovšem velice pravděpodobné, že biologické předpoklady ke kriminálnímu jednání existují a že souvisí s osobnostními poruchami, duševními poruchami a také s rozdíly v inteligenci. A tak například nízká míra verbální

²³ Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/index.html>

intelligence v interakci s takovými proměnnými, jakými jsou špatná výchova, osobnostní rysy, poruchy chování, vede ke zvýšenému riziku kriminálního chování. Ovšem existuje mnoho pachatelů, kteří mají na svědomí velmi výrazné, leckdy i sofistikované trestné činy, a právě ti často spravedlnosti a potrestání unikají právě díky své vysoké inteligenci.

Jak uvádějí Nadler, Rose (2003), mnoho věcí, které souvisí s trestáním, záleží na náhodách.²⁴ Ve většině jurisdikcí je například jinak trestán pokus o vraždu a jinak (přísněji) dokonaná vražda. A to přesto, že úmysl mohl být stejný. Je dílem náhody, že kulka mine životně důležitý orgán, že chirurgové v jedné nemocnici jsou zručnější než v jiné, že sanitka dorazí na místo činu velmi brzy nebo naopak pozdě. Pachatel nemůže tyto okolnosti předvídat a v tomto smyslu je trestní právo do určité míry intuitivní. Každá možnost jak upřesnit okolnosti týkající se trestného činu je důležitá a vědy, které jsou uvedeny v následujícím přehledu, významně pomáhají odhalit zákulisí trestného činu a mnohé z těchto věd mají k psychologii velmi blízko.

6.1 Penologie

Penologie (z latinského poena – „péna“ = trest) = věda o trestech a trestání.

Penologie v širším pojetí pojednává o všech trestech, tedy např. i o trestání předškolních dětí.

Penologie v užším pojetí se zabývá tresty uloženými soudem: trest odnětí svobody, peněžitý trest, trest obecně prospěšných prací.

Dle Černíkové (2008) je penologie věda:

- hledající nová opatření a tresty, které by byly efektivnější a účinnější než ty dosavadní.
- zkoumající psychologické, sociologické a fyzické aspekty ovlivňující pachatele (věk, pohlaví, rodinné zázemí, zdraví apod.);

24

Dostupné: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?collection=journals&handle=hein.journals/clqv88&div=21&id=&page>

- zkoumající všechny důsledky uložení trestu,
- zabývající se trestem a jeho efektivností i účinky,
- zkoumající funkce institucí, jež se podílejí na trestním systému,
- studující penologické myšlenky a jejich postupný rozvoj,
- zabývající se vytvářením co nejefektivnějších výchovných programů pro odsouzené pachatele.

Díky tomu, čím se penologie zabývá, je možná prevence kriminality, zvyšuje se efektivita trestání (nebo je alespoň snaha o zvýšení této efektivity za pomoci využití penologie).

6.2 Kriminologie

Kriminologie²⁵ je věda o kriminalitě (zločinnosti), o jejích pachatelích a obětech a o její kontrole. Samotné slovo "kriminologie" je přitom odvozeno od latinského crimen (zločin) a řeckého logos (zde ve smyslu učení). Poprvé tohoto termínu použil francouzský antropolog Topinard v roce 1879. O šest let později se tento výraz objevil i v názvu Garofalovy knihy "Criminologia". Jako samostatný vědní obor se kriminologie konstituovala ve druhé polovině 19. století v Itálii, ovšem jejímu vzniku předcházela celá řada prací předních světových myslitelů, kteří se otázkou zločinu zabývali. Po více než stoletém úspěšném rozvoji ve světě (zejména v Evropě a v USA) je dnes kriminologie uznávána jako samostatná vědecká a pedagogická disciplína. Proces postupné institucionalizace tohoto oboru pokročil natolik, že dnes existuje celá řada kriminologických výzkumných institutů, bezpočet kriminologických učebnic a monografií, kriminologie se přednáší na univerzitách a existují i samostatné kriminologické fakulty.

Kriminologie je naukou multidisciplinární. Kriminalita jako sociálně patologický fenomén má totiž aspekty společenské i osobnostní, a tak kriminologie čerpá své

²⁵ Dostupné z <http://www.ok.cz/iksp/kriminologie.html>

poznatky například ze sociologie, psychologie, psychiatrie, kriminalistiky, pedagogiky, trestního práva, statistiky a dalších oborů. Současně je kriminologie vědou empirickou, neboť zkoumá kriminalitu jako reálný jev. Základním a trvalým úkolem kriminologie je získávání poznatků o kriminalitě a jejích souvislostech. Výsledky kriminologického poznání mají sloužit především zákonodárným orgánům, justičním orgánům a dalším orgánům sociální kontroly.

6.3 Forenzní psychologie

Forenzní psychologie je aplikovaná psychologická disciplína (Čírtková, 1998), která se zabývá chováním a prožíváním lidí v situacích regulovaných právem. V současné době představuje forenzní psychologie rychle se rozvíjející oblast poznání a současně téměř běžně dostupný servis pro soudní, vyšetřovací a policejní praxi. Forenzní psychologie se vyučuje na vysokých školách, forenzní psychologové se uplatňují ve školících a výzkumných centrech nebo také v terénu jako soudní znalci. Forenzní psychologie bývá dělena do několika subdisciplín a Čírtková užívá následující dělení:

- kriminalistická psychologie,
- soudní psychologie,
- penitenciární psychologie,
- postpenitenciární psychologie,
- kriminologická psychologie.

6.3.1 Kriminalistická psychologie

Hlavním úkolem kriminalistické psychologie je rozvíjet poznatky pro zdokonalení procesů získávání, analýzy a hodnocení informací o spáchaném činu. Souběžně s tím usiluje o tvorbu psychologicky podložených postupů použitelných při objasňování a vyšetřování trestného činu. Dále se zabývá snahou o objasnění trestné činnosti dříve, než je spáchána. Jak z názvu patrně, při aplikaci bývá užito psychologických postupů.

Na poznatcích souvisejících právě s psychologií (samozřejmě i s dalšími vědami) je založeno využívání a funkce např. detektoru lži.

6.3.2 Kriminalistická psychologie a kriminalistika

Kriminalistická psychologie (Čírtková, 1998) představuje aplikovanou psychologickou vědní disciplínu s úzkou vazbou na kriminalistickou taktiku a kriminalistickou metodiku. Ve vztahu k těmto odvětvím kriminalistiky plní podpůrnou funkci v tom, že poskytuje psychologicky relevantní poznatky o zákonitostech a specifikách prožívání a chování účastníků kriminalistických případů a vyšetřovacích situací, a tím zefektivňuje využívání kriminalistických metod při odhalování, objasňování a vyšetřování trestných činů (tvorba kriminalistických vyšetřovacích verzí, psychologická podpora výslechu, ohledání, konfrontace, rekognice, prohlídky, rekonstrukce, kriminalistického experimentu); identifikuje psychologickou podstatu jednotlivých druhů trestných činů (krádeže, podvody, loupeže, vraždy, sexuální trestné činy, drogová kriminalita, dopravní nehody, požáry, výbuchy, havárie, daňové delikty, počítačová kriminalita, trestné činy páchané mládeží a na mládeži aj.) a na základě toho poskytuje psychologická doporučení pro volbu optimálních kriminalistických postupů směřujících k odhalování, objasňování a vyšetřování jednotlivých druhů trestných činů.

Co je předmětem společného zájmu kriminalistiky a kriminalistické psychologie?

Odhalování a vyšetřování trestných činů tvoří řada na sebe navazujících procesů získávání, shromažďování, analyzování, hodnocení, fixace a využívání právně, kriminalisticky a psychologicky relevantních informací. Proto informace (v podobě materiálních stop a stop ve vědomí člověka) a proces zacházení s nimi považujeme za společného jmenovatele, za průsečík společného zájmu kriminalistiky a kriminalistické psychologie.

To, co odlišuje kriminalistický přístup k informacím od psychologického (a zároveň tím vymezuje okruh zájmu každé z těchto vědních disciplín), je úhel pohledu na informace (pozice, z jakých jsou informace zkoumány a posuzovány).

Zatímco kriminalistický přístup k informacím (stopám, jako předmětu zkoumání kriminalistiky), chápe informace (stopy) jako produkt jednání člověka a dal by se lapidárně vyjádřit otázkou „co v procesu odhalování, objasňování a vyšetřování

trestných činů dělá člověk (účastník kriminalistických a vyšetřovacích situací) s informacemi?“, psychologický přístup chápe informace jako produkt psychické činnosti (prožívání) člověka a lze ho při jisté simplifikaci vyjádřit tezí „co v procesu odhalování, objasňování a vyšetřování trestných činů dělají informace s jedincem (účastníkem kriminalistických a vyšetřovacích situací)?“.

Spojením uvedených pohledů vzniká funkční a v policejní praxi ne dosud vždy dostatečně využívaný interdisciplinární, kriminalisticko-psychologický přístup k odhalování a vyšetřování trestných činů.

Vztah kriminalistické psychologie k ostatním subsystémům forenzní psychologie vyplývá z vymezení předmětu zkoumání kriminalistické psychologie. Předmětem kriminalistické psychologie jsou psychologické zákonitosti a zvláštnosti prožívání a chování lidí v kriminalistických a vyšetřovacích situacích. Vzhledem k takto vymezenému předmětu zkoumání kriminalistické psychologie a k četnosti výskytu kriminalistických a vyšetřovacích situací v policejní činnosti představuje obsah kriminalistické psychologie základní, policejní praxi nejbližší (a lze předpokládat, že i nejvyužívanější) rovinu poznání. Informace o spáchaném skutku (trestném činu) získané kriminalistickými metodami jsou projevem osobnosti (produktem prožívání a chování) konkrétního jedince (skupiny). Skutek (trestný čin), který je objasňován, představuje z psychologického hlediska situaci sui genesis („deliktová situace“), kdy v konkrétních podmínkách za použití konkrétních prostředků, dochází k interakci mezi účastníky této situace (jednáním subjektu, objektu, ostatních účastníků situace). Při odhalování, objasňování a vyšetřování trestných činů (při procesech zacházení s informacemi) vznikají situace, které se liší v subjektu, objektu, prostředcích, podmínkách, cíli a výsledku (Čírtková, 1998).

6.3.3 Soudní psychologie

Soudní psychologie se zabývá psychologickými stránkami soudního projednávání věci. Zkoumá a konzultuje problematiku chování a prožívání osob v rozhodovací fázi, zabývá se psychologickými aspekty trestního řízení. Lze sem zahrnout například znaleckou činnost.

6.3.4 Penitenciární psychologie

Penitenciární psychologie se zabývá psychologickou problematikou spjatou s výkonem trestu. Jedná se tedy o psychologické aspekty účelu a výkonu trestu, o penitenciární diagnostiku, základ pro korektivní socializaci, o zkoumání zacházení s odsouzenými, o sestavování různých edukačních a volnočasových programů na základě diferenciací lidí s podobnými mechanismy vzniku trestné činnosti a chování ve vězení. A samozřejmě také o vztahy mezi odsouzenými a personálem a o psychickou hygienu personálu. Penitenciární psychologii bude podrobněji věnována následující kapitola této práce, která se současně týká výkonu trestu.

6.3.5 Kriminologická psychologie

Kriminologická psychologie je vědou, která se z psychologického hlediska vyjadřuje k otázkám, které tradičně spadají do zájmové sféry kriminologie (osobnost pachatele, osobnost oběti, psychologický výklad zdrojů kriminality a dalších sociálně patologických jevů). Tato disciplína nemá tak blízkou vazbu k praxi, ale jak bylo výše uvedeno, je spíše teoretickou vědou.

Pro úplnost jsou na tomto místě uvedeny už bez dalšího vysvětlování další vědy, kde znalost psychologie může být prospěšná a kde je zřejmá blízkost těchto věd k tematice trestu. Jde o penitenciární pedagogiku, penitenciární sociologii a penitenciární psychiatrii. Souvislost s psychologií je zde okrajová, proto je uveden pouze výčet (Čírtková, 1998).

Shrnutí

Cílem při zpracování šesté kapitoly bylo základní seznámení s trestem z hlediska hraničních psychologických disciplín. Kapitola je však vztažena k trestu a psychologii ve smyslu trestně-právním, kdy se jednotlivé psychologické disipliny zabývají například následky trestu ve výše uvedeném smyslu, obětmi trestných činů, pachateli trestných činů. Některé psychologicky pojaté obecné souvislosti, které odhalují příčiny i následky toho, jak trest účinkuje, tvoří následně rámec empirické části této práce.

7 Trest odnětí svobody

Z pohledu trestního práva je v České republice užíván především trest založený na dočasné (většinou) ztrátě osobní svobody. Zřejmě nejvýstižnější definicí nejužívanějšího trestu je právě samotné slovní spojení, sám název trestu, tedy „Trest odnětí svobody“. V současné době v České republice nemůže jedince, který poruší zákon, potkat nic horšího než právě trest odnětí svobody. V některých částech světa bývají užívány i tělesné tresty. Jde například o islámské země, kde je tento typ trestu stále relativně běžný. A zatímco v Česku (tehdejším Československu) byl trest smrti zrušen v roce 1990 a v roce 1991 i ústavně zakázán, tak ve světě (např. Čína, některé státy USA) bývá trest smrti nezdědka stále užíván.

Pro úplnost je třeba dodat, že v České republice existují z pohledu trestně-právního i další tresty, tzv. alternativní tresty. Černíková (2008) uvádí rozlišení alternativních trestů na tresty v užším a širším pojetí. Pojmem širší pojetí se rozumějí tresty neomezující svobodu. Do užšího pojetí se řadí tresty nespojené s odnětím svobody udělené v případě, kdy by jinak byl uplatněn trest odnětí svobody, ale s přihlédnutím k okolnostem může být účelu trestu dosaženo i jinak.

Alternativní tresty k trestu odnětí svobody:

- podmíněné odsouzení,
- podmíněné odsouzení s dohledem,
- obecně prospěšné práce,
- peněžitý trest,
- domácí vězení,
- zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce.

Jde tedy o alternativy k trestu v tuzemsku nejužívanějšímu. Tyto alternativy jsou postupně více a více využívány. Základním prostředkem potrestání však stále zůstává trest odnětí svobody, a proto je tomuto trestu věnována tato kapitola, ve které jsou zpracovány aspekty odnětí svobody ve vztahu k psychice potrestaného.

7.1 Výkon trestu

Jedinou instancí, která může nařídit výkon trestu odnětí svobody, je soud. Ten rozhoduje o vině a trestu. Jak uvádí Sochůrek (2007), trest ve vztahu k umístění odsouzeného pak probíhá ve věznicích:

- s dohledem
- s dozorem
- s ostrahou
- se zvýšenou ostrahou

Věznice s dohledem bývá určena pro odsouzené, kterým byl uložen trest za přečin spáchaný z nedbalosti a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin.

Ve věznicích s dozorem bývají umístěni ti odsouzení, kterým byl uložen trest za přečin spáchaný z nedbalosti a kteří již byli ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin, nebo odsouzení, kterým byl uložen trest za úmyslný trestný čin ve výměře nepřevyšující tři léta a kteří dosud nebyli ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin.

Do věznic s ostrahou bývají zařazeni zpravidla takoví odsouzení, kterým byl trest uložen za úmyslný trestný čin a nejsou zároveň splněny podmínky pro umístění do věznice s dozorem nebo se zvýšenou ostrahou, a odsouzení, kteří byli odsouzeni pro přečin spáchaný z nedbalosti a nebyli zařazeni do výkonu trestu odnětí svobody do věznice s dohledem nebo s dozorem.

Do věznic se zvýšenou ostrahou bývají umisťováni odsouzení, kterým byl uložen výjimečný trest, kterému byl uložen trest odnětí svobody za trestný čin spáchaný ve prospěch organizované zločinecké skupiny, kterým byl za zvlášť závažný zločin uložen trest odnětí svobody ve výměře nejméně osmi let, nebo kteří byli odsouzeni za úmyslný trestný čin a v posledních pěti letech uprchli z vazby nebo z výkonu trestu.

„Trest odnětí svobody mění prožívání, uvažování i chování vězně. Vězeňské prostředí má své vlastní normy a pravidla chování více či méně odlišná od obecně platných norem. Ve vězení jsou užitečné jiné vzorce chování. Způsoby chování získané na svobodě vyhasínají – nejsou zde potřebné, někdy jsou dokonce nežádoucí a spoluvězni sankcionované. Adaptace na prostředí vězení zásadním způsobem mění hodnoty, normy i vzorce chování, a stává se překážkou návratu trestaného člověka do společnosti“ (Sochůrek, 2007, str. 28)

7.2 Práce s trestanými

Vzhledem k tomu, že výkon trestu odnětí svobody se zcela zásadně podepisuje na psychickém a sociálním stavu člověka, vychází moderní pojetí vězeňství z poznatků penologie a dalších vědních disciplín, jejichž výčet a krátká charakteristika je uvedena v předchozí kapitole. Za kmenové vědy v kontextu zmírnění působení negativních jevů souvisejících s výkonem trestu odnětí svobody však lze považovat psychologii, sociologii.

Dle Sochůrka (2007) je dohledem a organizací výkonu trestu odnětí svobody pověřena Vězeňská služba České republiky. S odsouzenými ve výkonu trestu pak pracují následující osoby:

Dozorci vykonávají především činnost dohlížitelskou, kontrolní, mají odpovědnost za udržení kázně a pořádku ze strany potrestaných, mají na starosti prohlídky cel, osobní prohlídky cel, ve výkonu vazby zajišťují výdej stravy a další úkony.

Vychovatelé mají za úkol pravidelně a každý den s potrestanými pracovat. Jejich práce je všestranná a jedná se o diagnostickou, vzdělávací, výchovnou a preventivní činnost. Důsledkem by měl být osobnostní rozvoj, reedukace, resocializace nevyjímaje nastartování optimálního typu vzdělávacího procesu odsouzených a realizaci protidrogové prevence v rámci věznice. S vězněnými pracuje denně, řeší jejich problémy a požadavky. Odpovídá za stav kázně, pořádku, dodržování zákonnosti i realizaci programů zacházení.

Psycholog je odborným pracovníkem, zajišťujícím požadovanou a všestrannou psychologickou činnost. Může jít o diagnostiku, píše komplexní zprávy, zajišťuje i terapii ve spolupráci s níže uvedeným vychovatelem-terapeutem. Podílí se na

zpracování konkrétních programů zacházení jednotlivých odsouzených, na vyhodnocení jejich úspěšnosti a na navrhování změn programů zacházení.

Vychovatel – terapeut je rovněž odborným zaměstnancem, který je usměřňován psychologem a realizuje individuální a skupinové terapie.

Speciální pedagog je odborným zaměstnancem oddělení, který garantuje u svěřených odsouzených odbornou úroveň realizace programu zacházení a vnitřní diferenciaci. Metodicky usměřňuje výkon práce vychovatelů a pedagogů volného času. Odpovídá, ve spolupráci s ostatními odbornými zaměstnanci, za úroveň odborného zacházení s jednotlivými odsouzenými v návaznosti na jejich komplexní zprávy.

Sociolog se vedle dalších odborných zaměstnanců zabývá analytickou a poradenskou činností na úseku personální práce, výkonu trestu a vnějších vztahů v rámci dislokace věznice. Provádí průběžné i cílené sledování a analýzu sociálních vztahů mezi odsouzenými, se zaměřením na neformální strukturu odsouzených, mezi odsouzenými a zaměstnanci a mezi zaměstnanci navzájem, zajišťuje úroveň spolupráce vybraných zástupců odsouzených a zaměstnanců.

Sociální pracovník je odborným zaměstnancem, který vykonává samostatnou sociální práci, pomocí které napomáhá odsouzenému k plynulému přechodu zpět do řádného života.

Pedagog volného času realizuje individuální a skupinové, zájmové a sebe obslužné, popřípadě podle odborných znalostí i terapeutické, zpravidla rukodělné sportovní a kulturní činnosti s odsouzenými. Tento pracovník spadá pod metodické pokyny sociálního pedagoga.

Duchovní se v podmínkách vězení podílí na plnění programu zacházení s vězňenými jak v oblasti pastorační, tak v dalších aktivitách, při kterých spolupracuje se specialisty a vychovateli oddělení výkonu trestu.

7.3 Vězeňský psycholog

Protože v této práci jde primárně o vztah trestu a psychologie, zdá se být téměř povinností věnovat se z výše uvedených profesí právě profesi vězeňského psychologa a penitenciární psychologii poněkud zevrubněji.

Dle Mařádka (2003) zahrnuje práce vězeňského psychologa tři následující základní oblasti:

- 1) *Psychologie vězně* především obsahuje poznávání osobnosti psychologickými metodami, psychologické korektivní metody, psychologickou podstatu metod zacházení s vězni, psychoterapii, psychologii vězeňské subkultury apod.
- 2) *Psychologie vězeňského personálu* se zabývá výběrem personálu a poradenstvím pro vězeňský personál, dále i otázkami psychohygieny práce personálu a jeho psychickou rehabilitací, k významnému úkolu patří i studie psychické přípravy personálu.
- 3) *Psychologie vězeňství* je nejmladším odvětvím vězeňské psychologie, patří sem úkoly související s problémy komunikace, velení, vedení a organizace ve vězeňských zařízeních či psychologické otázky vězeňské architektury a architektoniky.

I když jsou tyto tři body svým rozsahem na první pohled stručné, je přece jen zřejmé, že práce psychologa ve věznici zahrnuje vlastně mnoho oblastí psychologie. Takový psycholog by ideálně měl mít co největší znalosti z klinické, obecné i poradenské psychologie. K tomu by se měly přidat i znalosti a zkušenosti terapeutické.

Jak popisuje práci s vězni Mgr. Zdeněk Mitáček, který letech 2006 až 2010 působil jako vězeňský psycholog ve věznici Plzeň–Bory²⁶:

„V České republice je asi pětatřicet vězeňských zařízení. Některé věznice mají kapacitu nad tisíc odsouzených osob, jiné jen několika desítek. Některá zařízení jsou pouze vazební, tam je jiný režim než ve věznicích určených pro výkon trestu odnětí svobody. Psycholog má — nejobecněji řečeno — na starosti duševní rovnováhu obviněných či odsouzených. Vede rozhovory, připravuje volnočasové aktivity, v některých věznicích se podílí na činnosti specializovaných oddělení, například pro osoby závislé na drogách či alkoholu a podobně. Psychologové s delší praxí se také podílejí na výběru zájemců o zaměstnání v dozorčí službě. V podstatě bylo mým hlavním úkolem hovořit s nově nastupujícími odsouzenými. Bylo nutné odhadnout jejich psychický stav, zejména

²⁶ Dostupné z: <http://www.casopis.hostbrno.cz/cs/archiv/2011/2-2011/obsah-cisla-2-2011/verejnost-toho-o-prostredi-veznic-prilis-nevi>

s cílem zabránit krizím. Každý odsouzený s trestem delším než šest měsíců má co nejdříve po nástupu výkonu trestu absolvovat vyšetření, jehož cílem je vytvořit psychologický profil jeho osobnosti a navrhnout vhodné zájmové aktivity pro takzvaný „program zacházení“. V Plzni jsme se tomu opravdu věnovali. Používal jsem standardní testovou baterii, skládající se z orientační zkoušky inteligence, osobnostního dotazníku a projektivní kresebné metody. Postupem času pro mě na významu nabýval anamnestický rozhovor. Nešlo primárně o rozhovor o trestných činech. Zaměřoval se spíše na vývoj osobnosti toho kterého člověka a na jeho vztahy k okolí. Takových rozhovorů jsem každý rok absolvoval skoro tři sta. Byla to pro mě cenná životní zkušenost. Myslím, že ani většina psychoterapeutů nemá možnost pracovat takto intenzivně. K běžnému dni patřily také rozhovory „na přání“, o které si odsouzení žádali písemně, případně o ně žádal některý z vychovatelů. Šlo převážně o záležitosti související s řešením různých sporů a konfliktů v zařízení.“

7.4 Dopad trestu odnětí svobody na osobnost pachatele

Každý trest představuje pro osobnost potrestaného zátěž. V případě, kdy se jedná o trest odnětí svobody, jde o specifickou situaci, na kterou lze nahlížet z mnoha hledisek, z nichž některá budou popsána v následujících odstavcích. Fakt, že jde o omezení osobní svobody, o radikální snížení možnosti svobodného pohybu, působí na každého jedince jinak. Někdo si uvědomuje tíživost situace spojené s výše uvedenými omezeními a také ve spojení s pocitem viny, pocitem vyloučení ze společnosti. Pro otrlejší jedince neznamena trest odnětí svobody příliš velkou psychickou zátěž, pro některé recidivisty je věznice spíše domovem a místem, kde se dokáží adaptovat lépe než na svobodě. V každém případě jde však o razantní zásah do života člověka. Uvěznění bývá často popisováno jako krize v životě jedince. Například Mařádek (2005) popisuje uvěznění a průběh výkonu trestu jako několik typů krizí, které je nucen odsouzený řešit. Jejich výčet je následující:

- prostá krize z uvěznění (po krátké době uvěznění)
- protahovaná krize (pokračování prosté krize vlivem vězeňské subkultury či šikany)

- krize z vývojové dynamiky trestní věci
- krize saturační (u mladistvých pachatelů, kde se k vývojové krizi přidává krize z uvěznění)
- krize pramenící z rodinné situace

Mařádek popisuje, že výše uvedené typy krizí mají nejčastěji takový charakter, jenž je možno rozdělit na tyto fáze:

- První fází je *tušení krize* a následně její propuknutí. Odsouzení mnohdy tuto krizi popírají.
- Vyústěním „vnitřního souboje“ je *zajetí krizí*.
- Poslední fází je *odeznění krize*.

Hloubka prožívání krize je opět subjektivní záležitost. Pro člověka poprvé trestaného jde o výrazně více stresující situaci ve srovnání s těmi, kteří nastupují do výkonu trestu již poněkolikáté. Jak uvádí Vymětal (1995), obecně je to právě změna stavu oproti stavu původnímu, která urychluje vznik krize. Dále uvádí, že dalším faktorem, který krizi urychluje či vyvolá, je ztráta objektu. V případě trestu odnětí svobody lze tedy jako změnu stavu chápat samotné uvěznění, a všechny potencionální ztráty s uvězněním spojené (např. ztrátu svobody, vztahů, volnosti pohybu, společenského statusu) můžeme pak chápat jako ztrátu objektu. Ať jeden či druhý faktor, nejčastěji však kombinace obou, pak vede k urychlení či prohloubení životní krize spojené s trestem.

Podobným způsobem a konkrétněji ve vztahu právě k uvěznění popisuje hlediska reakce potrestaných Blatníková (2004). Jako první hledisko uvádí reakci na změnu dosavadního života, druhé hledisko je pak reakce na akt uvěznění.

Způsob, jakým je krize prožívána a snášena, se úzce dotýká všech pracovníků (viz seznam výše), kteří s vězni přicházejí do styku. Zde je nutno vyzdvihnout právě úlohu vězeňského psychologa, což ovšem neznamená, že by ostatní personál věznice byl méně významný z hlediska adaptace vězně na novou (v případě prvně odsouzeného) situaci.

7.5 Adaptace na výkon trestu

Adaptace odsouzeného na uvěznění se označuje pojmem *prisonisace*²⁷. Poprvé bylo tohoto termínu užito v souvislosti se začleňováním vězňů do vězeňského kolektivu v zařízení pro těžké delikty v Illinois, USA a jeho autorem je americký psycholog Donald Clemmer (Mařádek, 2005).

Vzorci a způsoby chování, které jsou výhodné, účinné v běžném a „civilním“ životě nemají kýženou účinnost v průběhu trestu. Obzvlášť pro ty, kteří jsou trestáni poprvé, je téměř nutností úprava dosavadních vzorců chování. To uvádí například Netík a Netíková (1994), kteří o úpravě vzorců chování hovoří jako o záležitosti „přežití“.

Další definici termínu *prisonizace* uvádí Mařádek (2003), který ji popisuje jako všechny negativní jevy, které působí na odsouzené v průběhu výkonu trestu odnětí svobody. Jde tedy o proces postupného přizpůsobování se, a to:

- způsobu života ve věznici,
- ostatním vězňům,
- „vězeňské subkultuře“.

Na odsouzeného tedy působí systém, odlišný od vztahových systémů, které fungují „na svobodě“, tedy vězeňský systém. Vězeň se adaptuje na nové podmínky. Tyto podmínky vyvolávají chování, které je formováno konkrétními podmínkami v místě uvěznění. Mezník (1995) dále přibližuje problém „vzorného vězně“, tedy vězně, který se natolik sžil s prostředím, v němž dočasně žije, že navenek působí jako nekonfliktní, „vzorný“ jedinec i přesto, že ve skutečnosti používá k dosažení tohoto dojmu i strategie, které jsou nelegální.

Podle Černíkové (2002) lze adaptaci na výkon trestu odnětí svobody popsat pomocí pěti základních typů přizpůsobení či strategií chování:

.

²⁷ ang. prison = věznice

- **Agresivně nepřátelské přizpůsobení** – chování potrestaného má charakter agrese vůči spoluvězňům i zaměstnancům, odbornému personálu. Ironizování, zesměšňování, zastrašování, fyzické napadání druhých, to vše znesnadňuje případnou výchovnou práci. Je třeba důkladného rozboru tohoto chování. Může mít příčinu a počátek v dávné minulosti a o to složitější je pak práce např. vězeňského psychologa
- **Přizpůsobení se nepřiměřenou projekcí** – je takový druh chování, kdy potrestaný obviňuje okolí z toho, co spáchal sám, vyhýbá se odpovědnosti s tím, že „za trestný čin může někdo jiný“.
- **Přizpůsobení se nepřiměřenou kompenzací a projekcí** - vězeň se staví do pozice „fajera“, který se chlubí tím, co spáchal (někdy i tím co nespáchal) a také tím, co ještě do budoucna po návratu z vězení spáchá. Tato sebejistota je často předstíraná, nicméně nebezpečí tkví mimo jiné i v tom, že jsou potlačeny negativní obvyklé reakce na výkon trestu. Potrestaný i přes demonstraci své „síly“ může propadnout pasivitě, depresi, rezignaci.
- **Přizpůsobení se únikem** – trestaný přemýšlí o tom, jak ve skutečnosti ze situace unikne, následně pak uniká např., do denního snění. Adaptace únikem může mít pozitiva, chvilkový účinek, dochází však k absenci reálného náhledu na situaci, návrat do reality přináší další problémy, tato strategie často vede ke vzniku závislostí.
- **Realistické přizpůsobení** – vyspělý, zodpovědný typ přizpůsobení, jedinec sociálně zralý a psychicky odolný vůči zátěži se orientuje na budoucnost, na konec trestu, je motivován k hlubšímu poznání své osobnosti a ke změně chování.

Pokud se prvními čtyřmi typy adaptace odborně nepracuje, může dojít ke zhoršení psychického stavu odsouzených. Pátá strategie je realistická, „dospělá“. Výsledky výzkumů ukazují na častý výrazný nárůst negativních psychických změn v souvislosti s opakovaným či dlouhodobým pobytem ve výkonu trestu odnětí svobody.

Netík, Netíková (1994) uvádějí, že fenomén prisonizace není záležitostí pouze vězeňského prostředí. Obdobné strategie chování, obdobné adaptační mechanismy

fungují i v dalších institucích ústavního charakteru. Proces adaptace pak probíhá v souladu s místně nastavenými pravidly.

Jako splynutí s novou rolí popisuje prisonizaci Inciardi (1994), když ji vnímá jako intelektuálně-psychologickou a zároveň hodnotovou metamorfózu svobodného jedince ve vězně. Komplikovaný život na svobodě se mění v mnohdy jednodušší život ve vězení. Pravidla se mění, vězeň se přizpůsobuje, adaptuje. Ten, kdo se nepřizpůsobí, vystavuje se nebezpečí komplikací.

Složky prisonizace

Vágnerová (2004) uvádí, že prisonizace sestává ze dvou základních složek, a to institucionalizace a ideologizace.

Institucionalizace

Institucionalizace dle Čírtkové, Červinky (1994), je proces adaptace vězně na vysoce organizovaný způsob života ve vězení, který je spojený se ztrátou samostatnosti, iniciativy a aktivity. Mnohé činnosti nabývají charakter rituálu. Vězeňský život pevně stanovený řád. Ale i činnosti, které z tohoto řádu nutně nevyplynou, se nakonec mění v jakýsi „vnitřní“ řád života odsouzeného.

Mařádek (2005) popisuje „degradační ceremoniál“. Jde o soustavu činností a úkonů, díky nimž se vězeň stane součástí hodnotového systému takového chování, které je v instituci požadováno. K těmto úkonům patří např. povinnost nosit uniformní typ oděvu, povinnost mít upravený vzhled apod. Tento druh degradace může být posílen chováním dozorců, spoluvězňů, absencí soukromí (např. při tak běžné záležitosti jakou je návštěva toalety). Záleží také na druhu věznice, ve které se odsouzený nachází (viz seznam výše). Podmínky se v odstupňovaných typech zařízení liší, což má též vliv na charakter institucionalizace.

Ideologizace

Ideologizace (Čírtková, Červinka, 1994) je souhlas s pravidly a normami vězeňského prostředí a akceptace skupinové identity vězně, která je spojená s vymezením hranice mezi identifikační skupinou a personálem. Společně s přijetím této identity si odsouzení přisvojují také hodnoty skupiny a specifický vězeňský žargon. Dle Vágnerové (2004) je ideologizace souhrn méně viditelných aspektů přizpůsobování se na život v instituci.

Děje se tak přijetím norem a pravidel vězeňské subkultury, které se vytvářejí v neformálních skupinách odsouzených. Vězni pak mají postavení, které odráží sociální vztahy, pozice a role fungující na neformálních základech.

7.6 Negativa a pozitiva trestu odnětí svobody

7.6.1 Trest odnětí svobody a jeho negativa

Mařádek (2003) jmenuje následující negativní důsledky trestu:

- postižení širšího sociálního okolí postiženého,
- finanční náročnost výkonu trestu,
- další poškození osobnosti vězně výkonem trestu – prisonizace,
- celospolečenské negativní důsledky.

Problematika negativních důsledků uvěznění souvisí s procesem prisonizace tzn., že osobnost vězně je poškozena díky vlivu dlouho trvajícího pobytu ve vězení. Jak uvádí Mařádek (2005) důsledkem je pak ztráta kontaktu s občanskou a sociální realitou, poškození či ztráta pocitu odpovědnosti za svůj život a osud blízkých osob.

Některé další negativní důsledky trestu odnětí svobody uvádí Černíková (2002):

- nebezpečí vzájemné demoralizace vězňů samotných („druhý život“ odsouzených, proces prisonizace - tj. adaptace na vězeňské podmínky)
- jako donucovací prostředek má negativní vliv na odsouzeného – posiluje otrlost, lhostejnost, podlézavost
- přetrhání sociálních vztahů nejen neužitečných, ale hlavně sociálně užitečných (rozbití rodiny)
- sociální stigmatizace (nálepka pobytu ve vězení) jako překážka jeho resocializace a zejména reintegrace do společnosti
- narušení volných vlastností vězňů: sebeovládání, samostatnost, schopnost rozhodovat se, ukázněnost, namísto toho nastupuje výchova k nesamostatnosti

- gradace komplexů méněcennosti (zejména u mladistvých)
- růst zadluženosti

Ve výzkumu, který vedl Heskin a kol. (1974), bylo zjištěno, že čím delší byla doba věznění, tím nižší byla identifikace probandů s rolí živitele rodiny, s rolí otce. Jako probandi figurovali muži, kteří byli uvěznění na dlouhou dobu deseti a více let. Jde tedy o další negativní důsledek trestu odnětí svobody, protože vlivem déle trvajícího pobytu ve vězení jsou narušeny rodinné a pracovní vztahy.

7.6.2 Trest odnětí svobody a jeho pozitiva

Bylo by smutné, kdyby po poměrně obsažném výčtu negativních důsledků trestu nenásledoval výčet důsledků pozitivních. V obecné rovině lze pozitivní důsledky trestu odnětí svobody uvést v souladu s funkcemi trestu, jimiž se zabývá **poslední část druhé kapitoly této práce**. Názvy jednotlivých funkcí trestu (eliminační, nápravná, resocializační, odplatná, odstrašující a restituční) odpovídají chtěným pozitivním důsledkům trestu. Pozitivním důsledkem trestu tedy může být izolace jedince, aby nemohl pokračovat v trestné činnosti, náprava jedince, odplata vůči trestanému, ať už ze strany společnosti, nebo ze strany oběti, zastrášení potencionálních i stávajících pachatelů trestné činnosti a konečně pozitivní důsledek spočívající v odstranění následků trestné činnosti a náhradě škody. Bylo by bláhové se domnívat, že všechny uvedené pozitivní důsledky trestu v reálném životě souběžně nastávají. Jde spíše o potencionální pozitivní dopad trestu. Reálný a okamžitý pozitivní důsledek trestu je nejspíše ten, který vyplývá z funkce eliminační, kdy v době pobytu viníka ve věznici je skutečně z velké části eliminována možnost pokračovat v trestné činnosti (i zde platí „ale“, neboť kriminální delikty se odehrávají i za zdmi nápravných zařízení). Další jmenované pozitivní důsledky jsou teoretické a u každého jedince může dle situace, osobnostních predispozic nastat ten či onen pozitivní důsledek, v různé míře, v různých kombinacích a někdy nenastane žádný. Mařádek (2005) uvádí jako pozitivní důsledek „zbavení se pocitu viny“, kdy někteří potrestaní přijmou beze zbytku odpovědnost za svůj čin, cítí vinu a trest je této viny alespoň částečně zbaví.

7.7 Psychologické aspekty trestu odnětí svobody

7.7.1 Odolnost vůči psychické zátěži

Jak uvádí Olejníček (1996), každý prožívá psychickou zátěž v závislosti na předešlých zkušenostech. Současně záleží na tom, jaká byla životní situace jedince před trestem uvěznění. Stav potrestaného souvisí i s jeho odolností a také s psychickou vybaveností a připraveností zvládat zátěžové situace. Velmi tíživý je pocit nejistoty a obav z budoucna (co bude s rodinou, ztráta práce, obavy z vyšetřování, spolupachatelů apod.). Člověk, který má dobré rodinné, sociální zázemí, prožívá trest jako daleko větší zátěž než ten, který podobné zázemí nemá. Každý potrestaný prožívá reakce na zátěžovou situaci vazby po svém, co však mají všichni společného je, že dochází ke frustraci potřeb. Frustrace potřeb ovlivňuje jejich chování a mobilizuje specifické obranné mechanismy. Každý jedinec má však jinou míru frustrační tolerance. Tento pojem zavedl Saul Rosenzweig²⁸ a definoval jej jako „*individuální schopnost odolávat frustraci bez uchýlení se k nepřiměřeným způsobům reagování*“ (Rosenzweig, 1944 in Hunt, 1944, str. 385). Rosenzweig uvádí, že jedinec je frustrován vždy, když uspokojení jakékoliv potřeby zabrání překážka, ať už více či méně překonatelná. Předpokládá, že každý člověk má určitou míru tolerance vůči zátěži. Tuto míru lze určit i bez přihlídnutí k reakcím, které mohou být specifické pro každého jedince při prožívání určitých zátěžových situací. Frustrační tolerance je ovlivnitelná mnoha faktory. Tyto můžeme rozdělit do dvou skupin na psychické a biologické.

Psychických faktorů, které individuální odolnost vůči zátěži ovlivňují, je mnoho. Velmi důležité jsou životní zkušenosti, které pomáhají v připravenosti na aktuální situaci, neboť už mohla být dříve prožívána a jedinec je na ni „vyladěný“, připravený. Díky tomu se pak lépe se stresem vyrovná, neznamená to ovšem, že jedinec s bohatými životními zkušenostmi, je vůči stresu beze zbytku imunní. Zranitelnost uvádí mezi psychickými faktory ovlivňujícími stres Kebza (2005). Definuje ji jako biologickou či psychickou připravenost jedince poddat se ve vyšší či menší míře stresové situaci. Dalšími psychickými faktory jsou např. aspirační úroveň, atribuční životní styl, obecné postoje k životu (optimista x pesimista)

²⁸ Saul Rosenzweig (1907–2004), americký psycholog, terapeut

Mezi biologické faktory patří aktuální stav organismu, vyzrálost nervové soustavy, hormonální rovnováha apod.

Olejníček (1996) dále říká, že frustrace v obviněném zpravidla vyvolává pocity nelibosti, úzkosti a nejistoty. Jeho chování není motivováno a vykazuje následující znaky frustrace:

- chování je stereotypní, rigidní, neproměnlivé, neadaptivní
- není regulovatelné, jeho chování je nepřizpůsobivé, nereaguje ani na povzbuzení
- je nekonstruktivní, často i destruktivní
- vlivem citových vztahů a stavů je jeho chování maladaptivní
- regrese či zhoršení až blokování procesu učení
- úbytek energie vedoucí k rezignaci

Podle Smékala (2002) může frustrace stimulovat agresivní chování. Tyto pochody souvisí s vyšší mírou strachu a úzkosti. Teorií agrese jako důsledku frustrace se zabývali např. neobehavioristé Dollard a Miller. Vágnerová (2004) k jejich výzkumu uvádí, že v zátěžové situaci, která je navíc provázena pocity neuspokojení se zvyšuje riziko výskytu agresivního chování. A to tím více, čím větší má jedinec predispozice k takovému jednání. Základem této hypotézy je tvrzení, že agrese je jediný a základní typ reakce na frustraci. Tento ústřední předpoklad byl však posléze experimentálně ověřován a následně změněn v tom smyslu, že agrese je jen jedna z více reakcí na frustrační situace. Tendence k projevené nebo i skryté agresi vzrůstá se zvyšující se silou a počtem frustrovaných potřeb.

7.7.2 Reakce na uvěznění

Jaké jsou vlastně druhy reakcí na trest odnětí svobody? Černíková (2002) uvádí následující shrnutí typů reakcí na trest:

1. Reakce trestající dovnitř:

Hladovky, sebepoškozování, sebeobviňování, suicidální tendence jako reakce na stavy nejistoty, bezradnosti, úzkosti, beznaděje, nahromadění vnitřní tenze (pořezání především u opakovaně trestaných slouží jako prostředek k redukci nadměrného vnitřního napětí). Autoagresivní projevy mohou mít demonstrativní povahu, rozlišení toho, zda jde o demonstraci či skutečný projev autoagrese je složité i pro zkušeného psychologa. Může se jednat o pokusy vydírání personálu (hlavně u recidivistů).

2. Reakce trestající navenek, která může být:

- a) namířena proti vězeňskému personálu
 - formou fyzických projevů (přímý útok)
 - formou verbálního napadání (urážky, kverulace, neustálé stížností)
- b) namířena proti dalším obviněným

Jde o takovou formu šikany, kdy fyzicky zdatnější (dominantní) jedinec využívá tuto zdatnost k šikanování slabších spoluvězňů. Šikana bývá někdy prováděna i z nudy. Stává se tak bojem o vedoucí postavení ve skupině, popř. dokázáním si vlastní síly a nadvlády nad někým jiným. Šikany se dopouštějí osobnosti s psychopatickými rysy výrazně egocentrické nebo citově oploštělé. Nezřídka se ukazuje, že se šikany dopouštějí více jedinci, kteří jsou sami potencionální obětí šikany a ti si nacházejí ještě slabší jedince jako svou oběť. Ukazuje se, že tradiční forma šikany ze strany dominantních agresorů s kriminálními sklony přestává být jedinou a šikany se dopouštějí stále více i vězni s jinou osobností.

3. Reakce netrestající vůbec - úniky

- únik přímý, fyzický

Může se realizovat pokusy o útěk nebo úplným přiznáním, někdy i toho, co obviněný nespáchal

- únik nepřímý, psychický

Psychický únik je charakterizován především stažením se do sebe. S tím může souviset únik do fantazie, propadnutí drogám (dostupné často i v nápravném zařízení),

sebeizolace. Častý je i únik do nemocí jak psychických, tak fyzických i dekompenzace psychického stavu u psychopatických osob do hraničního psychotického stavu, do vazební psychózy.

7.8 Stres

Specifickým důsledkem pobytu ve vězení je vznik stresu. Definice stresu je vícero, například Čáp (1967) definuje stres jako stav organismu, mezi jehož charakteristické reakce patří úzkost, napětí a rozvinutí obranných reakcí. Je to souhrn biologických reakcí na stimuly nebo události, které hodnotíme jako ohrožující nebo stimulační (tzv. stresory) a které mají tendenci porušit homeostázu. Hošek (2001) uvádí, že klinicky orientovaní psychologové vnímají stres jako vnitřní stav organismu, zatímco behavioristicky zaměření odborníci chápou stres situačně jako událost. Dále uvádí, že existují i názory zpochybňující pojem stresu jako příliš vágní s tím, že se jím dá označit vlastně jakákoli energetická změna v organismu. Stres bývá dělen na fyzický a psychický, tedy dle místa působení zátěže. Fyzický stres má nejčastěji podobu bolesti působící periferně, zatímco stres psychický je cerebrální. Odezva organismu je ale vždy nespecifická, takže toto dělení má jen teoretický a didaktický význam.

Podle kvalitativní stránky odezvy se rozlišuje:

- eustres, coby v podstatě stimulující, mobilizující a budící pozitivní odpověď organismu
- distres, coby intenzivně prožívaný a negativně na organismus působící, osobnost jedince škodlivě zatěžující

Jako stres je tedy většinou míněn distres; pojem eustresu není všeobecně uznáván. Někdy se o eustresu mluví v případě, kdy má prokazatelně stimulační účinek na výkon (uvolní jinak nemobilizovatelné zdroje energie).

Vlastní stresová odezva je hlavně neurohumorálního charakteru; v první fázi se jedná o zvýšení aktivační úrovně organismu. Předáním informací mezi retikulární formací a kortexem dochází ke zvýšení pohotovosti organismu k činnosti (součást alarmové reakce, nástup v řádech vteřin po detekci stresoru), což se projeví jako zpozornění a vyladění ke snadnému vzniku afektů. Člověk díky kognitivním funkcím dokáže často správně rozeznat většinu aspektů aktuálně probíhající situace. To znamená přiměřenou

a kvalitní orientaci v problému, oproštění se od nepřiměřeného vlivu přání a emocí. Výsledkem může být racionální, bezpečné a účinné vyrovnání se se stresem. Lidé mají často tendenci přisuzovat odpovědnost za dění situačním vlivům a podobným způsobem hledají i východiska ze vzniklé situace (okolí, vláda, vyšší moc). Význam kognitivních funkcí tkví také v tom, že člověku zprostředkovávají smysl jeho života; na jejich základě si vytváří svou životní filozofii a sebepoznání, což mu poskytuje vodítko ve stresových situacích, dává smysl jeho konání a sílu pro překonání těžkostí. Kognitivní aspekty stresové odezvy jsou de facto potenciálním zdrojem psychické odolnosti.

Hans Selye²⁹ (1966) uvádí, že určitá míra stresu je neodstranitelnou součástí života každého jedince a studium zákonů stresu je důležité pro pochopení adaptačních mechanismů člověka. Popsal všeobecný (generalizovaný) adaptační syndrom, pro který je užívána zkratka GAS.

GAS sestává ze třech postupných stádií rozvoje:

- poplachová (alarmová) reakce (popsána již Walterm B. Cannonem v r. 1914 a 1935)
- stádium resistance
- stádium vyčerpání

Objevnost Selyho práce spočívala v rozpoznání jednotné, efektivní a koordinované reakce organismu na spektrum inzultů narušujících homeostázu. Stres je podle něj společným jmenovatelem všech adaptačních reakcí v organismu, a projevuje se ve formě tohoto specifického syndromu, který je nespecifickou fyziologickou reakcí na rozmanité stresující podněty.

- **poplachová (alarmová) reakce** – jak z názvu vyplývá, jde o první narušení homeostázy, organismus se začíná bránit, dochází k mobilizaci sil, rezistence organismu k fyzickému poškození přechodně klesá s cílem přeorganizovat priority pro vyrovnání se se stresem, je aktivován imunitní systém, tento stav nemívá dlouhého trvání a nastává druhé stadium

²⁹ lékař maďarského původu (1907-1982), studoval v Praze, 1939 emigroval do Kanady

- **stadium rezistence** - nebo adaptace na působení stresoru, rezistence se zvyšuje nad rámec normy, energeticky náročné stádium, které při přetrvávání působení stresoru přechází ve třetí stádium
- **stadium vyčerpání** - kdy se může jednat o vyčerpání jak duševní, tak fyzické, adaptační mechanismy se hroutí, dlouhodobá (v případě vězení roky) trvající expozice stresoru snižuje postupně rezistenci díky neschopnosti udržet energetické nároky a v důsledku vedlejších efektů vystupňované stresové vznikají tzv. „choroby z adaptace“. Je snížena odolnost proti infekcím, zvyšuje se riziko žaludečních a střevních problémů, porucha menstruačního cyklu u žen, vysokého krevního tlaku a poruch oběhového systému.

Selye tvrdí, že výše jmenovaná stadia jsou stejná, ať už se týkají psychického, nebo fyzického stavu organismu.

T. H. Holmes a R. H. Rahe (dle Smékala, 2002) sestavili pořadí³⁰ životních událostí, kde se uvěznění co do závažnosti působení na lidský organismus vyrovná úmrtí člena rodiny (obě události jsou v pořadí na čtvrtém místě). Dle autorů je hraniční hodnotou, kdy při dlouhodobém působení stresorů může dojít ke zhroucení jedince, 250 bodů jimi navržené škály, přičemž uvěznění v této souvislosti dosahuje až tří set bodů (Smékal, 2002).

Jaké jsou některé konkrétní stresující aspekty pobytu ve vězení? Jak je již zmíněno výše, vězeň je nucen se přizpůsobit podmínkám, které jsou velmi odlišné od podmínek běžného života „na svobodě“. Sem lze zařadit určitý dril, organizovanost života ve vězení. I když lze nalézt typy lidí, které vyhledávají střety a konflikty, je naprosto zřejmé, že většina lidí se konfliktům radši vyhýbá. Ve vězeňském prostředí je velmi náročné (a tudíž stresující) se konfliktům vyhýbat. Navíc konflikty hrozí ze dvou stran – jednak ze strany vězeňského personálu a pak samozřejmě ze strany ostatních vězňů. To je navíc „zarámováno“ omezeným prostorem, ve kterém vězni žijí. Ve vztahu k personálu je třeba dodržovat daná pravidla, ve vztahu ke spoluvězňům je v rámci

³⁰ Pořadí bylo stanoveno na základě empirického hodnocení a pozorování psychosomaticky nemocných pacientů

strategie „přežití“ dodržovat pravidla jiná, sice neformální, avšak neméně platná. (Drtil, 1969).

7.9 Zvládání zátěže

Každý člověk se vyrovnává s tíživou či náročnou situací charakteristickým způsobem. Význam slova „charakteristický“ je v tomto případě nutno chápat tak, že během života si jedinec přisvojuje mnoho technik ke zvládání krizových situací. A každému člověku je vlastní určitý do jisté míry originální způsob zvládání těchto situací. Někdy může jít o mnoho technik, jindy třeba o jednu či dvě, někdy se může jednat o intuitivní strategie chování ve výsledku však neméně účinné než promyšlené naučené komplexní strategie. Způsoby (strategie) zvládání zátěží či vyrovnávání se s nimi, obranné techniky a mechanismy bývají nazývány coping nebo coping strategies. Rozlišení mezi copingem a adaptací uvádí Křivohlavý (2001), kdy adaptace je podle něj zvládnutí zátěže přiměřené kdežto coping vnímá jako strategii ke zvládání zátěže nadměrné, nadlimitní.

Julian Rotter zavedl pojem „locus of control“ a dával do souvislosti kontrolu jednání, iniciativu a zvládání zátěže. Když jedinec vnímá kontrolu vlastního chování jako závislou na vlastních schopnostech, dovednostech, pak dokáže vyvinout i poměrně velké (a často dostačující) úsilí ke zvládnutí situace³¹. Pokud však vnímá své chování jako závislé převážně na vnějších činitelích³², bývá snaha o zvládnutí situace často nedostatečná, protože jedinec nevyvíjí dostatečné úsilí k jejímu zvládnutí (Nakonečný, 1999).

Každá osobnost tedy užívá pro zvládnutí zátěžových, stresových situací takové strategie, které odpovídají jejím dispozicím. Někdo například zvolí strategii zaměřenou na udržení vlastní rovnováhy, psychické pohody, jiný se zaměří na odstranění problému. Do strategií chování můžeme zařadit také obrany. Lze je rozdělit vícero způsoby, například na zralé a nezralé typy obran (Atkinson, 1995). Do zralých obran bývá řazena sublimace, humor, do obran nezralých například popření, projekce, somatizace, racionalizace. Právě při trestu odnětí svobody se často objevují nevyzrálé typy obran. Tyto obrany mohou být velmi silné, protože potrestaný vnímá svůj aktuální stav jako stav subjektivního ohrožení, a obranné mechanismy jsou tak aktivní ve

³¹ Internal locus of control

³² External locus of control

zvýšené míře. Vágnerová (2004) uvádí jako častý obranný mechanismus rezignaci. Ta se vyskytuje především při dlouhodobých trestech odnětí svobody. Trestaný nic neočekává, rezignuje, tudíž nemůže být zklamán. Netík a Netíková (1991) považují v souvislosti s trestem odnětí svobody za nejčastější nevědomé obranné mechanismy *agresi, racionalizaci, vytěsnění a odčinění*. Výčet druhů agrese je uveden výše. Racionalizace je z hlediska potrestaného jednoduché a logické vysvětlení jeho nezákonného chování. Toto vysvětlení potrestaného vlastně ospravedlňuje jak sama před sebou, tak před okolím. Nejčastěji se jedná o svalování viny na druhé. Vytěsnění spočívá v odsunutí některých prožitků (v případě potrestaného například těch prožitků, které jsou spojeny s vinou) na nevědomou úroveň. Odčinění je kompenzování pocitů viny tím, že potrestaný se začne chovat v souladu se společenskými pravidly a požadavky.

Další známou teorií zvládání stresu je Lazarusova³³ „*kognitivní strategie zvládání stresu*.“

Čtyři hlavní teze této teorie uvádí Křivohlavý (2001):

- zvládání stresových situací nepředstavuje jednorázovou akci, ale dynamický proces
- nejedná se o automatickou odezvu organismu
- zvládání vyžaduje aktivní a vědomou snahu člověka
- podstatou zvládání je snaha řídit a kontrolovat dění.

Brehmova³⁴ teorie reaktance (dle Čáp, 1967) vychází z typu reakce, která vzniká jako odpověď organismu na překážky v uspokojování konkrétní potřeby, a to potřeby osobní svobody. Dala by se popsat jako odpor proti objektivnímu a reálnému nebo i jen subjektivně pociťovanému omezování osobní svobody. Síla reaktance je pak závislá na rozsahu omezení svobody, stupni ohrožení a též na subjektivním vnímání důležitosti osobní svobody. *Ganserův syndrom* (Hartl, Hartlová, 2004) je specifický druh reakce, k níž dochází též v souvislosti s omezením osobní svobody. Jedná se o stav jedince

³³ Lazarus Richard Stanley (1922-2002) významný americký kognitivní psycholog a teoretik emocí a stresu a jejich vztahu k poznání.

³⁴ Jack W. Brehm (1928-2009), americký psycholog

charakterizovaný nesprávnými, avšak přiměřenými odpověďmi a nepřiléhavým chováním, které se podobá demenci. Vyskytuje se např. jako reakce na obtížné situace (věznění), ale i při organických onemocněních mozku. Může mít účelový charakter, ale nejde o simulaci. V poslední teorii, kterou bude zakončena tato kapitola, nejde ani tak o zvládání zátěžových situací (trestu odnětí svobody), jako spíš o jejich nezvládání. Jedná se o Seligmanovu³⁵ *teorii naučené bezmocnosti*. Působením averzivních podnětů společně s důsledky se neúspěchů při používání nevhodných strategií a vlastně obecně i důsledkem dlouhodobého neúspěchu někteří jedinci ztrácejí schopnost zvládat zátěžové situace. Tito jedinci mají pocit, že dlouhodobě nezvládají svůj život, začnou být pasivní, tento stav může vést až k depresivním poruchám osobnosti. Teorie není univerzálně platnou, protože existují typy osobností, které neztrácí motivaci ani nerezignují ani v naprosto beznadějně situaci (Plháková, 2004).

Shrnutí

Z výše uvedeného je zřejmé, že teoriemi spojenými s trestem, a konkrétně trestem odnětí svobody, se zabývalo (a stále zabývá) mnoho vynikajících vědců, odborníků a samozřejmě také psychologů. Konečným důsledkem vědeckého poznání by neměly však být jen teorie, ale i praktické dopady poznání. Takový ideálním a žádaným důsledkem je náprava trestaného. Psychologický přístup k cílenému napravení je založen na myšlence, že je nutné podrobit odsouzeného během výkonu trestu odnětí svobody cílenému korektivnímu působení psychoterapeutického charakteru. Jak uvádí Čírtková (2004), výsledný efekt tohoto přístupu přinesl spíše zklamání. Je pravděpodobné, že náprava potrestaného pachatele souvisí především s jeho osobností, než se samotným výchovným působením během pobytu ve věznici. Záleží hlavně na tom, jestli se daný jedinec napravit chce. Současný trend zlepšení podmínek a humanizace výkonu trestu odnětí svobody tedy působí příznivě pouze na specifickou skupinu vězňů. Po odpykání trestu usilují o návrat do normálního života zejména ti pachatelé, kteří prožívali pocit viny za to, co se přihodilo, a určité potrestání vnímají jako přirozený důsledek svého počínání. Tyto postoje jsou však typické pouze pro pachatele nedbalostních trestných činů, kdy k tomuto činu dojde například nešťastnou náhodou, nikoliv plánovaně. V případě pachatelů s narušenou (psychopatickou)

³⁵ Martin E. P. "Marty" Seligman (* 12. 8. 1942), americký psycholog

osobností obvykle výchovné působení trestu selhává. Postupně jsou opuštěny myšlenky na univerzální postupy, vedoucí k nápravě každého trestaného, a o to více se přistupuje k individuální formě práce s odsouzenými. Individuální přístup je samozřejmě náročnější, nicméně se v současné chvíli a z hlediska psychologie jeví jako nejúčinnější.

8 Empirická část

8.1 Výzkumný problém a souvislosti jeho teoretického zázemí

Tato práce je svým charakterem převážně teoretická a přehledová, jak je zmíněno v úvodu. Přesto je zde zařazena empirická část, která má souvislost především s užitím trestu při výchově. Výzkumný problém se týká subjektivního vnímání trestu respondenty. Základními teoretickými východisky, na základě kterých byly následně formulovány níže uvedené výzkumné otázky, byly především poznatky uvedené v třetí až šesté kapitole této práce. Tyto kapitoly se zabývají trestem v různých souvislostech. Zároveň však lze najít to, co jednotlivé kapitoly propojuje. Tímto propojením je v obecné rovině to, **co trestu předchází, samotný trest a to co následuje po udělení trestu**. Za stěžejní z hlediska teoretického zázemí je pak nutno považovat závěr páté kapitoly, tedy subkapitola 5.9, která se zabývá již uskutečněnými šetřeními. Tato šetření jsou východiskem pro kvalitativní výzkum uvedený v této práci. Hlavním tématem praktické části je předpoklad, že udělený trest může potencionálně mít ze subjektivního hlediska dlouhodobý vliv na toho, kdo byl potrestán. Z toho vychází hlavní výzkumná otázka. Dílčí výzkumné otázky souvisí (jak výše zdůrazněno) s tím co trestu předchází a se samotným trestem a týkají se důvodů aplikace trestu a pocitů, jež trest vyvolal.

8.2 Cíl výzkumného šetření

S největší pravděpodobností se každý člověk setkal v průběhu svého života s nějakým trestem. Každý byl někdy potrestán a každý nejspíše sám někoho potrestal. V této práci je trest rozebírán z více pohledů v souvislosti s historií, psychologií, pedagogikou, trestním právem apod. Jako doplnění teoretické části byl zpracován výzkum, který se týká konkrétních zkušeností jedinců s trestem. Cílem výzkumného šetření bylo zjistit to, jakým způsobem respondenti vnímají trest, kterému byli podrobeni, jak jej vnímají s odstupem času.

V souvislosti s tím byly stanoveny tyto výzkumné otázky:

Hlavní výzkumná otázka:

Jsem doposud ovlivněn tresty, které jsem zažil v dětství?

Dílčí výzkumné otázky:

Jaké byly důvody, které vedly rodiče k trestání?

Jaké pocity vyvolávaly tresty, které jsem sám prožil?

8.3 Výzkumný design

Výzkumný design spočívá v základním plánu nebo rámcovém uspořádání výzkumu. Empirické šetření bylo zaměřeno na kvalitativní výzkum provedený formou polostrukturovaného rozhovoru. Důležitým vodítkem byly zvolené výzkumné otázky. V obecnější rovině byly hlavním zájmem výzkumu osobní zkušenosti respondentů s trestem. Podle Hendla (2008) kvalitativní přístup obsahuje popis a interpretaci sociálních nebo individuálních lidských problémů a jeho hlavním úkolem je vytvoření uceleného a komplexního obrazu šetřeného problému. Vychází z empirických dat, které mají podobu textu, tzv. měkká data, která se získávají pomocí různých technik. Jde především o techniky hloubkového rozhovoru, nestrukturovaného pozorování nebo o studium dokumentů. Cílem je porozumět určitým sociálním situacím, v tomto případě situacím, které souvisí s trestáním při výchově.

8.4 Metody a techniky sběru dat

Kvalitativní metoda sběru dat (Hendl, 2008) spočívá v tom, že data jsou přirozeně uspořádaná a popisují každodenní činnost. Vyznačuje se lokální zakotveností, přičemž kontext zkoumaného dění není od získaných dat odloučen. Jako metodu sběru dat jsem zvolil polostrukturovaný rozhovor. Rozhovor je podle Švaříčka a Šed'ové (2007) nejčastěji používanou metodou sběru dat v kvalitativním výzkumu. Používá se pro něj označení hloubkový rozhovor, který lze definovat jako nestandardizované dotazování jednoho účastníka výzkumu zpravidla jedním badatelem za pomoci několika otevřených otázek. Nejčastěji užívané typy hloubkového rozhovoru jsou nestrukturovaný rozhovor a právě výše uvedený polostrukturovaný rozhovor. Díky způsobu vedení rozhovoru lze zachytit výpovědi v přirozené podobě, což je jeden ze základních principů kvalitativního výzkumu.

Sběr dat probíhal v listopadu 2010 až dubnu 2011 na základě domluvy s informanty. Rozhovory byly nahrávány na digitální záznamník a následně přepsány do textové aplikace Word. Průběh rozhovorů jsem si navíc zaznamenával do poznámkového archu pro případné doplnění dat.

Výběr informantů pro výzkum

Rozhovor byl veden v průběhu výše uvedeného období postupně s tříadvaceti informanty. Většinu informantů jsem osobně znal. Ti, které jsem neznal, byli získáni pro rozhovor na základě informací, které jim byly sděleny zprostředkovaně. Selektce informantů byla vedena s cílem zvolit takové, u kterých bylo možno předpokládat, že podají věrohodné výpovědi. Z tříadvaceti informantů bylo čtrnáct žen a devět mužů. Věk informantů se pohyboval od 18 do 59 let. v místech, kde jsou ukázky celých rozhovorů nebo citované části rozhovorů, uvádím z důvodu anonymity pro informanty pouze označení žena, muž (nebo zkráceně Ž, M) a také věk, například (Ž20) pro dvacetiletou ženu.

8.5 Realizace výzkumu

Výzkum byl prováděn pomocí techniky analýzy dat pomocí tří způsobů kódování, otevřeného, axiálního a selektivního.

Analýza dat – otevřené kódování

Otevřené kódování (Strauss, Corbinová, 1999) je část analýzy, která se zabývá označováním a kategorizací pojmů za pomoci důkladného studia údajů. Během otevřeného kódování jsou pak údaje rozebrány na samostatné části a řádně prostudovány. Porovnáním jsou pak zjištěny podobnosti a rozdíly a také jsou kladeny otázky o jevech údají reprezentovaných. Během otevřeného kódování jsou zkoumány a zvažovány domněnky o jevu, což přispívá k zjištění nových objevů. Na základě rozhovoru vznikají jednotlivé kategorie, přičemž lze stanovit ještě upřesňující podkategorie. Na základě rozhovorů s informanty byly stanoveny tyto kategorie a podkategorie:

1) Jak to tehdy vlastně bylo

- a) Okolnosti, situační vlivy*
- b) Co se vlastně stalo, aneb proč přišel trest*

2) Trest je tu

- c) Bít či nebít – jak jsem byl trestán*
- d) Největší trest*

3) Jak ono to vlastně fungovalo

- e) Pocity spojené s trestem*
- f) Nic se nezměnilo*

4) Zlé nebo dobré vzpomínky

5) Myslím, že některé tresty mě ovlivňují dodnes

Kategorie 1) Jak to tehdy vlastně bylo

Tato kategorie je základem příběhů uvedených v rozhovorech. V každém rozhovoru se objevilo ze strany informantů zasazení příběhu do časové i dějové roviny, základní popis situace uvozující celý rozhovor. V rámci dvou podkategorií jsou seskupeny vzpomínky informantů na to, co předcházelo trestu (někdy i velmi podrobně), a také vzpomínky na samotný důvod trestu.

a) Okolnosti, situační vlivy

První podkategorie obsahuje vzpomínky informantů na to, co se odehrálo ještě před trestem, jací byli rodiče, popis okolí, vztahů, většinou by se tato podkategorie dala charakterizovat jako předehra. Téměř všichni informanti uváděli detailní popisy toho, co trestu předcházelo.

„...v dětství jsme chodili ke známým na zahradu. Byli to kamarádi mých rodičů, taková parta tři rodin, z nichž jedni měli chalupu, a tam se dělaly táboráky, opékalo se a hrálo na kytary, často do pozdních nočních hodin. Nás jako děti to hrozně bavilo, byla sranda, nemuselo se jít brzy spát tak podobně.“ (M37)

...byl jsem v dětství na lyžařských závodech. Dobře jsem lyžoval, jel nás tehdy celý autobus. Bylo mi asi 10 let, tuším. Jel také mladší bratr, tehdy mu muselo být sedm, pokud mně bylo deset. Měl jsem ho jakoby na starosti, i když tam samozřejmě byli dospělí jako vedoucí. (M41)

b) Co se vlastně stalo, aneb proč přišel trest

Druhá podkategorie obsahuje velmi důležité vzpomínky informantů na to, čím se vlastně provinili, co udělali, jaký byl důvod toho, že následovalo potrestání.

„Pak kamarádka říkala, že vidí světlušku létat v lese. Můj táta říkal at' pro ni dojdu, že je to zkouška odvahy. Ale já se tehdy strašně bál přes ten potok do lesa jít, a tak jsem pořád dělal, že tu světlušku nevidím. Ale viděl jsem ji.“ (M37)

„Strkali do mě, šťouchali, bouchali, až jsem se naštvál, zařval jsem a praštil jsem toho jednoho nejsilnějšího vši silou do břicha. Svalil se na zem a začal křičet a ti dva utekli.“ (M47)

Z rozhovorů vyplynulo, že nejčastějším důvodem pro potrestání bylo lhaní. Především lhaní rodičům, blízkým příbuzným nebo lhaní ve škole.

„Jednou jsme si hráli venku a on donesl nádherný nový kopací míč. Strašně jsem mu ho záviděl. Viděl jsem tehdy v televizi nějaký film, kde v krabičce od cigaret byl schovaný maličký magnetofonek. Tak jsem se tím nechal inspirovat a řekl jsem kamarádovi, že mám takovou věc doma a že bych byl ochoten vyměnit ji za ten míč. Nedalo to tehdy myslím ani moc přemlouvání a ten krásný míč jsem si odnášel domů. Rodičům jsem řekl, že jsem si míč půjčil. Kamarádovi jsem se pak snažil vyhýbat, a když jsme se potkali tak jsem hledal výmluvy, proč jsem magnetofon ještě nedonesl. Třeba že si ho půjčil táta, nebo že došly baterky apod. Postupně mi začalo docházet, že věc se dříve či později provalí. A stalo se. Jednoho dne, pamatuji se, že to byla sobota, jsem šel domů, pobíhal jsem někde venku předtím, a když jsem přicházel k domovu, viděl jsem zdálky, jak ze vchodu našeho paneláku vycházejí rodiče mého kamaráda a nesou ten míč. Strašně jsem se bál vrátit. Nakonec jsem šel. Dostal jsem výprask a hrozně vynadáno. Ani ne tak za touhu po balónu, ale prostě za to lhaní, jak rodičům, tak kamarádovi...“ (M38)

„Asi to na mně bylo poznat, protože najednou mi táta vrazil strašnou facku, až jsem odcouval snad pár metrů. A že to mám za to lhaní, kdybych řekl, že se bojím, tak by prý to pochopil.“ (M37)

To jsou ukázky z rozhovoru, kdy k potrestání vedla lež. V rozhovorech se objevily samozřejmě i další důvody, které k užití trestu vedly. Špatné známky, hádky se sourozenci, neposlušání rodičů či ve škole, pozdní návraty domů. Často se jednalo o souběh více faktorů. Lhaní jako důvod trestu bylo nejčastější a objevilo se ve čtrnácti rozhovorech z celkových třidvaceti.

U většiny rozhovorů byl důvod potrestání přítomen. Informanti o důvodech sami hovořili, aniž by k tomu museli být vybízeni a to velice podrobně. U některých rozhovorů konkrétní důvod chyběl, či spíše byl přítomen v obecnější rovině, například v následující ukázce kdy informantka prostě *„něco provedla“*. Ve třech případech informanti uvedli, že důvodem potrestání bylo falešné obvinění (viz ukázka v kategorii 3e-M20)

„Přestože v mé rodině byly zvykem i tělesné tresty, bylo pro mě největším trestem, když jsem jako dítě něco provedla to, že se rodiče chovali odtažitě, nekomunikovali se mnou. Prožívala jsem pocity opovržení. To, že jsem je zklamala, že jsem nenaplnila jejich očekávání. V těch okamžicích bych byla radši, kdybych dostala výprask, a tím se prohřešek smazal.“ (Ž28)

Kategorie 2) Trest je tu

Tato kategorie také obsahuje dvě podkategorie. První z nich sdružuje výroky informantů, které se týkají způsobu, jímž byli potrestáni. Druhá obsahuje výroky týkající se největšího zažitého trestu z pohledu respondentů.

c) Bít či nebít – jak jsem byl trestán

Tato podkategorie se týká konkrétního způsobu potrestání. Informanti v rozhovorech uváděli, jak byli trestáni. Někdy se jednalo o tělesný trest, pár ran na zadek, jinde byla užita domluva, vyhubování.

„Dostávala jsem „lepáky“ za každou maličkost. Byla jsem enuretik. Otec se za mě styděl, ale věděla jsem, že mě má rád a že maminka mě miluje. Pachuť nepřijetí od otce ale cítím dodnes. V období školní docházky se k „živosti“ přidala prostořekost a značný talent na vymýšlení lumpáren všeho druhu. Bývala jsem bita, fest, ale vždy jsem věděla za co. Tělesné tresty jsou dodnes předmětem pobavení celé rodiny na společných setkáních. Myslím, že mě nijak neublížily, nepoznamenaly, svým způsobem jsem byla vždycky zvědavá, co mi otec udělá. Poslední zoufalou facku jsem dostala v 17 letech, když jsem se domů vracela v momentě, kdy tatínek odcházel dříve do práce.“ (Ž39)

„No a pak jsem zakopla a spadla. Roztrhla jsem si punčocháče a koleno jsem si rozbila. A kromě napomenutí jsem ještě dostala na zadek.“ (Ž42)

V těchto dvou ukázkách informantky uvedly tělesný trest jako způsob potrestání, přičemž z rozhovoru vyplynulo, že to byly spíše lehčí tělesné tresty a nebyly hodnoceny nijak výrazně negativně. Následující ukázky uvádí trest tvrdší.

„Nejčastěji jsem dostával na zadek, málokdy pohlavek nebo facku, to skoro nikdy. Ale na zadek jsem dostával vařečkou, ty se ovšem často lámaly (většinou o ruce, kterými jsem si zadek chránil – podle toho ty ruce pak vypadaly). Tak přišel na řadu účinnější nástroj – pomlázka upletená z bužírky³⁶. Paradoxní na tom je, že tu pomlázku jsem pletl sám, opravdu jsem si na sebe doslova upletl bič. A bolest způsobená tímto nástrojem byla samozřejmě mnohem větší než bolest způsobená vařečkou. Nakonec se

³⁶ pružná gumová či plastová izolace (krytí) kovových kabelů, pletly se z ní různé přívěšky na klíče a systém pletení byl podobný jako u pomlázky

mi povedlo pomlázku někde schovat, nicméně vynalézavý otec začal následně používat hadici od sprchy, kdy na konci pružné hadice byla ještě navíc kovová koncovka. Deset ran takovou hadicí skutečně bylo k nevydržení, nicméně já dostával často třeba i stopadesát ran v sériích po třiceti“ (M43)

„Asi to na mně bylo poznat, protože najednou mi táta vrazil strašnou facku, až jsem odcouval snad pár metrů. Trest byl rychlý, dost krutý, myslím, že mi tekla krev z nosu.“ (M37)

Někdy respondenti uváděli, že vnímali jako trest i ústní domluvu či výčitky.

„Brácha pořád lezl na sjezdovce za mnou, byl tam nejmladší, nikoho tam neznal a já se tam asi naparoval před nějakými děvčaty, jak dobře lyžuju. Tak jsem ho nakopl do zadku. Aby za mnou nelezl. Měl jsem lyžáky, takže to asi dost bolelo. Myslím jeho. Všimla si toho jedna instruktorka a přišla za mnou a začala mi domlouvat. Nenadávala, ale prostě mi domlouvala, až jsem se rozbrečel. To byl trest, ta domluva.“ (M41)

Z rozhovorů vyplynulo, že většina respondentů zažila tělesné tresty. U některých (jak patrně z ukázek) to byly tresty i velmi intenzivní a někdy dokonce i kruté. Šest respondentů nemělo žádnou vlastní zkušenost s tělesným trestem. Tresty, které byly vůči těmto respondentům užívány, byly jiného charakteru např. zákazy, domluvy, nadávky.

d) Největší trest

Tato podkategorie se týká toho, jak informanti vnímali (popř. vnímají) udělený trest a jaký trest byl jimi hodnocen jako nejvíce působivý. Pod úmyslně zvoleným přívlastkem „největší“ si každý představí něco jiného. Někdo tak mohl popisovat největší výprask, někdo největší stud, křivdu či pláč. Tato podkategorie byla ve výpovědích respondentů velmi subjektivní.

„Přestože v mé rodině byly zvykem i tělesné tresty, bylo pro mě největším trestem, když jsem jako dítě něco provedla, to, že se rodiče chovali odtažitě, nekomunikovali se mnou. Prožívala jsem pocity opovržení.“ (Ž28)

„Na mě nejvíce zapůsobil trest mojí matky, která mi řekla, že mě má dost a už brzo umře. Táta si najde jinou, kterou nebudu tolik zlobit. Trest vyvolal pocit zoufalství a viny, na který nemohu zapomenout už 30 let.“ (M41)

„Největším trestem v dětství pro mne bylo asi to, když mi rodiče naznačili, že jsem je velmi zklamala.“ (Ž35)

V takto subjektivně pojatém hodnocení trestů se vyskytuje do jisté míry překvapivý moment. Žádný z informantů nehodnotil jako nejhorší trest tělesný. Mnohé uvedené tělesné tresty byly velmi hrubé (stopadesát ran gumovou hadicí), a přesto u všech respondentů byly jako nejhorší hodnoceny jiné typy trestů. Například odtažené chování rodičů, zklamání rodičů, hrozba smrti rodiče jako důsledek zlobení.

Kategorie 3) Jak ono to vlastně fungovalo

Trest může (a nemusí) mít různé dopady. U většiny trestů je pravděpodobně očekáváno, že díky trestu se potrestaný změní, napraví, začne se chovat tak, aby se trestu vyhnul. Tresty v nás vyvolávají různé pocity. Subjektivním pocitům respondentů se věnuje následující podkategorie. Další související podkategorie sdružuje výroky respondentů, kterými charakterizují změny ve vlastním chování.

e) Pocity spojené s trestem

„... cítila jsem se trapně. Obelhala jsem paní učitelku a odhalení před celou třídou bylo hrozné. Strašně jsem se styděla. O přestávce jsem se před spolužáky snažila vše obrátit v legraci, ale oni spíš mlčeli, a to bylo ještě horší...“ (Ž28)

„Samozřejmě přiběhl učitel, který měl vedle šaten pracovní vyučování, a všechno bylo na mně. Ten kluk řekl, že jen šel a já že ho zničehonic praštil do břicha. Následovala poznámka, rodiče byli pozváni do školy. Tehdy mi rodiče uvěřili, jak to bylo, ale učitelé ne a já stejně dostal nějaké napomenutí nebo důtku a měl jsem vztek za tu nespravedlnost...“ (M47)

„Prožívala jsem pocity opovržení. To že jsem je zklamala, že jsem nenaplnila jejich očekávání. V těch okamžicích bych byla radši, kdybych dostala výprask a tím se prohřešek smazal.“ (Ž28)

„Z trestu jsem měl především pocity křivdy. Všechny kabely a konektory ve školní laboratoři ukradl spolužák a svedl část viny na mě. Nakonec našli vše u něj, ale ten pocity bezmoci byl zdrcující, tu vinu mi už nikdo neodpáral, a to jsem přitom nic neudělal“ (M20)

Ze všech výpovědí informantů i z uvedených ukázek je patrné, že pocity, které potrestání vyvolalo, byly různé. Při hodnocení rozhovorů se jako nejčastější reakce na trest objevoval stud, zahanbení. Informanti přitom vnímali pocit studu jak před blízkými osobami tzn. rodinnými příslušníky, tak před osobami z okolí, třeba před spolužáky.

Další pocity, které tresty v respondentech vyvolávaly a které se objevovaly ve výpovědích často, byly strach, smutek, vzdor, pocity křivdy a u více než 50% respondentů se objevil i pocit vzteku.

„Bratr na mně svedl, že jsem v obýváku strčila pod koberec nedopalky od cigaret. Ve skutečnosti jsme je tam dávali spolu, když jsme se pokoušeli kouřit a samozřejmě nikdy nedokouřili do konce. Tak jsme si je tam schovávali. Rodiče nevěřili, že by tam nedopalky dával mladší bratr a já tak nesměla za trest do cirkusu. Zamkli mě

v pokojíčku, kde byla skleněná výplň dveří, a já vzala takové dětské kladívko a tu výplň jsem v záchvatu vzteku rozbila. Div byl, že se mi nic nestalo.“ (Ž39)

f) Nic se nezměnilo

Kromě toho, že tresty vyvolávají různé pocity, které byly předmětem předchozí podkategorie, ten kdo trestá, chce trestem něčeho dosáhnout. Změny v chování, toho aby dítě bylo „hodnější“, aby nosilo lepší známky ze školy. Tato podkategorie tedy obsahuje a shrnuje názory informantů na to, zda trest něco dokázal změnit. Zda měl nějaký účinek, dlouhodobý či krátkodobý dopad.

„Dodnes to v sobě nosím, tu svoji tehdejší nesmyslnou reakci, proč jsem vůbec lhal? Často si tuhle situaci připomenu, když jsem postaven před dilema mluvit nebo nemluvit pravdu.“ (M37)

„Po trestu, který vymyslel otec, jsem změnil chování. Řekl mi totiž, že jestli budu mít na vysvědčení na gymnáziu jednu jedinou čtyřku, tak mne dá na učňák. To bylo ve třetíku v pololetí. Představil jsem si, že přijdu o všechny kamarády, o lidi ve třídě, o holku do které jsem byl tehdy zamilován, a začal jsem sekat dobrotu. Ne že bych se víc učil, ale prostě jsem začal ve škole dávat více pozor, a tak jsem většinu látky nosil v hlavě domů už ze školy. Na konci roku nebyla ani jedna čtyřka a trojek jen pomálu. Ta hrozba naprosto stačila.“ (M43)

„Byla to lekce, ze které jsem si vzala ponaučení, na stálo. Dodnes mi naskakuje vzpomínka a úzkost vždycky, když po mně někdo chce alibi, říct něco, co není pravda, a já bych se do toho mohla zamotat. Zvažuju důsledky, zda mi to stojí za to. Bojím se zmatenosti, mám víc ráda věci na rovinu. Víím, že dnes bych něco takového udělala jen pro velmi málo osob, u kterých předpokládám totéž.“ (Ž39)

Z výpovědí informantů vyplynulo, že některé tresty (viz ukázky) měly dlouhodobější dopad na tehdejší chování. Většinou však respondenti uváděli chvilkový efekt trestu.

„Naše ředitelka mě vykrákala za vlasy, chytila vlasy tady vedle uší a silně tahala. Tak silně, že mi okamžitě vhrkly slzy do očí. Tolik jí vadilo, že při hodině matematiky

mluvím. Následující hodinu jsme měli někoho jiného (jiného učitele) a povídala jsem vesele dál.“ (Ž42)

Na základě výpovědí informantů se domnívám, že většina trestů byla použita v afektu. Nešlo o nějaká promyšlená strategická jednání. Impulz – například v podobě vyrušování při hodině - vedl při určité situaci k trestu, jímž někdy bylo napomenutí, někdy i trest tělesný. Ale jednalo se vždy o okamžitou reakci, především u trestů tělesných, a o afekt při jednání trestajícího. Dopady takových trestů byly bolestivé, někdy zastrašující, ale dle informantů neměly takovéto tresty dlouhodobý efekt. Naproti tomu výpověď muže (M43) který výše popisuje, že otec mu pohrozil odchodem z gymnázia, vedla k dlouhodobému efektu v podobě trvalého zlepšení prospěchu.

Kategorie 4) Zlé nebo dobré vzpomínky

Samostatná kategorie, kde jsou shrnuty výroky informantů, které uvedli v souvislosti se subjektivními vzpomínkami na trest s časovým odstupem v kontextu „bylo to dobré být potrestán, nebo to bylo zlé“? Následující ukázky výroků dvou respondentů vypovídají o pozitivním náhledu na trest.

„Vůbec mi nevadí, že jsem dostával dost často na zadek. Mám dojem, že jsem si to zasloužil. Vždycky to aspoň na chvíli pomohlo. Nechápu dnešní rozpaky nad tělesnými tresty. Samozřejmě všeho s mírou, nesmí se nikomu bezdůvodně ubližovat. Ale i ve škole jsem třeba dostával od učitele dlouhým pravitkem přes dlaně. Štíplo to, a byl klid. Nebo jiný učitel nám dával buráky (klouby prstů přejel přes zátylek). Nebylo to příjemné, ale prostě to asi pomohlo, vůbec s tím nemám problém, u svých dětí bych takové tresty uvítal. Určitě by to zabralo, jako to zabíralo u nás, a třeba učitelé i rodiče by měli větší respekt.“ (M47)

Maminka mi domluvila. Mluvila tehdy dlouho, zpětně se mi zdá, že ten rozhovor či monolog trval snad hodinu. Ani nevím, jestli to vlastně byl trest...prostě taková

domluva, pokárání, vysvětlování. Nakonec jsme si povídaly už obě. Slíbila jsem, že už nikdy nic takového neudělám, a také jsem to - pokud si pamatuji - dodržela. Něco se tou domluvou jakoby zlomilo a já jsem pak už nikdy neměla problém se svěřit. Vzpomínám na tento trest domluvou s láskou. (Ž39)

Většina respondentů uvedla i nehezkou vzpomínku spojenou s trestem.

„No a pak jsem se styděla ještě dlouho poté, protože maminka mi punčocháče zašila a já musela chodit s velkou latou na koleno, která byla vidět. Tehdy mi to připadalo jako velká ostuda. A taky mi bylo líto, že jsem tehdy dostala na zadek, i když mě dost bolelo samo rozbité koleno. Nikdo mě nepolitoval a neměla jsem před tím proviněním a nepochopením kam utéct nebo kam se schovat.“ (Ž42)

„Nebo zákaz jít na závody v rychlostním potápění – nejspíš proto, že táta moc dobře věděl, že potápění mám ještě o něco radši než plavání. Tyto tresty se mi zdají dodnes nesmyslné, dodnes je nechápu a dodnes mě i nějak trápí, že jich bylo vůči mně použito.“ (M43)

Někteří informanti měli s trestem velmi nepříjemné zkušenosti. Některé již byly uvedeny výše jako součást jiných kategorií, pro ilustraci je uvedena ještě následující část výpovědi.

„Můj táta se hrozně naštvál. Popadl pásek a začal mě mlátit hlava nehlava, přehnul si mě přes koleno a doslova mně ztřískal. Chránila jsem si zadek rukama, ale asi to bylo ještě horší, protože některé rány šly přes prsty a dokonce tou kovovou sponou na opasku. Musím přiznat, že jsem se počůrala. Pak teprve to přestalo.“ (Ž29)

Vzpomínky jsou tedy různorodé, někdy velmi nehezké, jindy spíš úsměvné. Celkové vyhodnocení této kategorie vede po přihlédnutí ke všem získaným rozhovorům k závěru, že většina respondentů nevzpomíná na tresty jako na něco zlého. To, co respondenti sami zařadili přímo do kategorie nehezkých vzpomínek, jsou ojedinělé případy buď nepřiměřeného tělesného trestu, nebo trestů, které byly nespravedlivé, nebo

z pohledu respondenta nesmyslné (viz případ plavce M43). Většinou však tresty hodnotí jako přiměřené situaci, nevidí na nich nic špatného ani zlého. Uznávají, že tresty měly některé pozitivní dopady a jedna respondentka dokonce vzpomíná na trest „s láskou“.

Kategorie 5) Myslím, že některé tresty mě ovlivňují dodnes

Poslední kategorie shrnuje výpovědi informantů na téma dlouhodobého ovlivnění trestem. V rámci zvolených kategorií a podkategorií byly odpovědi informantů často poměrně podrobné. Tento fakt jistě závisí na paměti informantů a na mnoha dalších okolnostech. V podstatě se ale vždy jednalo o popis nějaké situace, vzpomínky na to, jak v minulosti probíhal proces trestání a na další souvislosti.

„Trest vyvolal pocit zoufalství a viny, na který nemohu zapomenout už 30 let.“

Volba páté kategorie byla vedena s úmyslem zjistit, jestli tresty, které respondenti prožili v minulosti, ovlivňují jejich jednání v přítomnosti. A to jakýmkoliv způsobem, např. když sami trestají vlastní děti apod.

V některých rozhovorech informanti přímo uvedli, že trest z dětství na ně má vliv dodnes.

„Vyvolali ve mně pocit viny a dali mi najevo „ať od nich nic nečekám“. Takový trest byl určitě horší než zakazování věcí nebo činností, popř. tresty fyzické, i když ty jsem ve větší míře nikdy nezažila. Člověk byl o takovém trestu nucen přemýšlet nějak více a některé okamžiky takového přemýšlení na mě mají vliv dodnes.“ (Ž35)

Z této ukázky není jasné, jak trest ovlivnil chování informantky, sdělila pouze to, že „vliv trvá dodnes“. Následující ukázky už popisují i vliv na přemýšlení či chování respondentů tak, jak jej sami vnímají.

„Dodnes mi naskakuje vzpomínka a úzkost vždycky, když po mě někdo chce alibi, říct něco, co není pravda, a já bych se do toho mohla zamotat. Zvažuji důsledky, zda mi to stojí za to. Bojím se zmatenosti, mám víc ráda věci na rovinu. Víím, že dnes bych něco

takového udělala jen pro velmi málo osob, u kterých předpokládám totéž. Pocit hořkosti při jakékoliv křivdě i u jiných mám vždy. Je mi velmi nepříjemné, pokud mám pocit, že mě někdo využívá ve svůj prospěch. Chvíli to vydržím a zkouším, pokud nepřestane, jsem potom já velmi nepříjemná. Mám strach, že zklamou a uvidím smutné oči.“ (Ž39)

Tato respondentka ve svém rozhovoru uvedla konkrétní trest a v ukázce uvádí, že „*zvažuje důsledky, zda jí stojí za to poskytnout někomu falešné alibi*“. Pokud se dostane do situace, kdy by něco takového měla udělat, je to právě vzpomínka na jeden konkrétní trest, která ji v jednání zastaví, nebo aspoň přibrzdí, jak vyplynulo z rozhovoru.

Tátáž žena uvádí:

„Následky trestu jsem si nesla poměrně dlouho. Ve škole mě Alena začala pomlouvat, doma mně nevěřili. Můj postoj k Aleně trvá dodnes, když se potkáme na srazu, u pozdravu naše konverzace končí, byť jsme si naoko odpustily.“

Trest, prožitý v dětství, vedl dle informantky k tomu, že stále trvá nedobrý vztah s bývalou nejlepší kamarádkou, dokonce spolu nekomunikují ani po letech na srazech třídy.

„Teď to vypadá legračně, ale já tehdy měla pocit velké viny, studu a zároveň smutku a ztracení. A ještě pocit, že svět je plný přísných pravidel a jakékoliv porušení bude potrestáno a bude bolet – není úniku. A dodnes nemám ráda bílé punčocháče a lakované tvrdé boty.“ (Ž42)

Ukázka, která je na první pohled možná úsměvná, protože respondentka uvádí do souvislosti trest a to, že nemá dodnes ráda „bílé punčocháče a lakované tvrdé boty“. Nicméně přesto rozhovor vypovídá o dlouhodobém vlivu na jednání informantky, protože dle vlastních slov si sama takové oblečení už nikdy nekoupí a navíc jí ani není příjemné, když takové oblečení a obuv vidí na lidech okolo sebe.

„V dětství jsem hrával na housle. V hudebce jsem chodil na hodiny k panu H. (Respondent jméno uvedl, zde není uvedeno z důvodu anonymity). Když jsem nebyl na hodinu dostatečně připraven, pan H. byl pořádně vzteklý a nečastěji mě trestal tak, že mě mlátil smyčcem přes prsty a dlaně. To hraní se mi zpočátku líbilo, ale pak jsem se už bál do houslí chodit právě kvůli tomu bití. V té době jsem se zařekl, že když budu mít jednou děti, nebudu je nikdy nutit chodit do hudební školy. To jsem i dodržel. Když za

mnou o mnoho let později přišel můj starší syn s přihláškou do hudební školy, nechal jsem to rozhodnutí úplně na něm. K ničemu jsem ho nenutil. On chodit nechtěl, a tak nechodil. Stejně to bylo s mladším synem...” (M59)

Z této ukázky je patrné, že dle respondenta to byl právě konkrétní druh trestu, který ovlivnil jeho jednání. Dal si slib, který a ten podle vlastních slov o mnoho let později skutečně dodržel.

„Nakonec se mi povedlo pomlázku někde schovat, nicméně vynalézavý otec začal následně používat hadici od sprchy, kdy na konci pružné hadice byla ještě navíc kovová koncovka. Deset ran takovou hadicí skutečně bylo k nevydržení, nicméně já dostával často třeba i stopadesát ran v sériích po třiceti“ (M43)

Tato ukázka je zde již jednou uvedena, nyní je citována opět, ovšem v souvislosti s přetrvávajícím vlivem trestu. Tentýž muž v souvislosti s výše uvedeným dále vypovídá:

„Je to možná s podivem, ale nevzpomínám na ty tělesné tresty jako na nejhorší. Jediné co jsem si tehdy řekl, bylo, že nikdy nebudu své děti takto bít. A to rozhodně platí. Já občas dám synovi nebo dcerám na zadek, spíš je prostě plácnu rukou, nebo zatahám trochu za vlasy, tady u uší. Ale dávám velmi bedlivý pozor na to, aby to spíš mělo ten efekt postrašení nebo hrozby, a ne aby to bylo bolestivé či ubližující.“

Z ukázky a celého rozhovoru vyplývá, že informant, který byl v porovnání s ostatními informanty nejpřísněji a nejintenzivněji tělesně trestán, nepoužívá pod vlivem těchto trestů podobné tresty při výchově svých dětí. Tresty, jimž byl v dětství vystaven, vedly k rozhodnutí, že své děti nebude „nikdy takto bít“, a pokud tělesné tresty používá, tak jen výjimečně a nikoliv tvrdě.

Axiální kódování

Axiální kódování je soubor postupů, pomocí nichž jsou údaje po otevřeném kódování znovu uspořádány novým způsobem, prostřednictvím vytváření spojení mezi kategoriemi. To se činí v duchu kódovacího paradigmatu. V zakotvené teorii spojujeme subkategorie s kategoriemi do souboru vztahů určujícího příčinné podmínky, jev, intervenující podmínky, strategie jednání a interakce a následky. Použití paradigmatického modelu umožní o údajích systematicky přemýšlet a vzájemně je mezi sebou vztahovat složitými způsoby (Strauss, Corbinová, 1999, str. 70-71).

Tato spojení se zasazují do paradigmatického modelu (Strauss, Corbinová, 1999), který vypadá následovně:

Příčinné podmínky³⁷ – jsou události, případy a dění, které směřují k výskytu nebo vzniku nějakého jevu.

Na základě otevřeného kódování a v souvislosti s analyzovanými rozhovory byly hledány příčinné podmínky související s výskytem ústřední kategorií, jíž je „*potrestání*“. Jako příčinné souvislosti uvádím tyto pojmy:

provinění, lhaní, zlobení, situační vlivy, falešné obvinění.

Jev – je hlavní myšlenkou, tedy ústřední kategorií, okolo které se seskupují ostatní pojmy. Z otevřeného kódování vyplynula ústřední kategorie, kterou je „*potrestání*“. Díky všem determinantám, které vyplynuly z otevřeného kódování, vyjadřuje jejich souhrn.

Kontext – je určitý soubor vlastností, které jevu přináležejí, tzn. umístění události nebo případu tohoto jevu na dimenzionálních škálách. Kontext představuje konkrétní soubor podmínek, za nichž jsou uplatňovány strategie jednání či interakce

V kontextu s analyzovanými rozhovory jednal ten, kdo trestal, v souvislosti s těmito pojmy:

³⁷ Všechny kategorie axiálního kódování jsou citovány dle Strauss, Corbinová (1999)

snaha zabránit určitému jednání, snaha o nápravu chyb, snaha ukázat správnou cestu.

Intervenující podmínky – jsou strukturní podmínky, které souvisejí se strategiemi jednání či interakce, jež jevu náleží. Usnadňují, anebo znesnadňují strategie, které jsou použité v určitém kontextu.

Podmínky, které souvisí s „potrestáním“ jako hlavním jevem a které vyplynuly z analýzy výpovědí informantů, jsou:

druh trestu, vztahy, přijímání či odmítání trestu, afekt.

Strategie jednání a interakce – jsou strategie, které jsou vytvořeny k ovládní, zvládní, vykonávání, anebo reagování na jev konkrétního souboru percipovaných podmínek.

Tato část axiálního kódování u jevu potrestání vyjadřuje, že jednání nebo interakce je záměrná a cílená, tudíž činěná z nějakého důvodu. Informanti jsou podrobeni trestu a jejich snahou je situaci nějak řešit nebo vyřešit. Strategie jejich jednání v kontextu s jevem potrestání je vyjádřena následujícími pojmy:

napravení svých chyb, vztek, odmítnutí.

Následky – jsou následky, výsledky či důsledky jednání a interakce. Tyto následky nebývají vždy předpověditelné či zamýšlené. Může se stát, že v jednom okamžiku může nastat následek jednání nebo interakce a zároveň v jiném okamžiku může být součástí podmínek dalšího jednání.

Následky lze dále rozdělit na pozitivní a negativní:

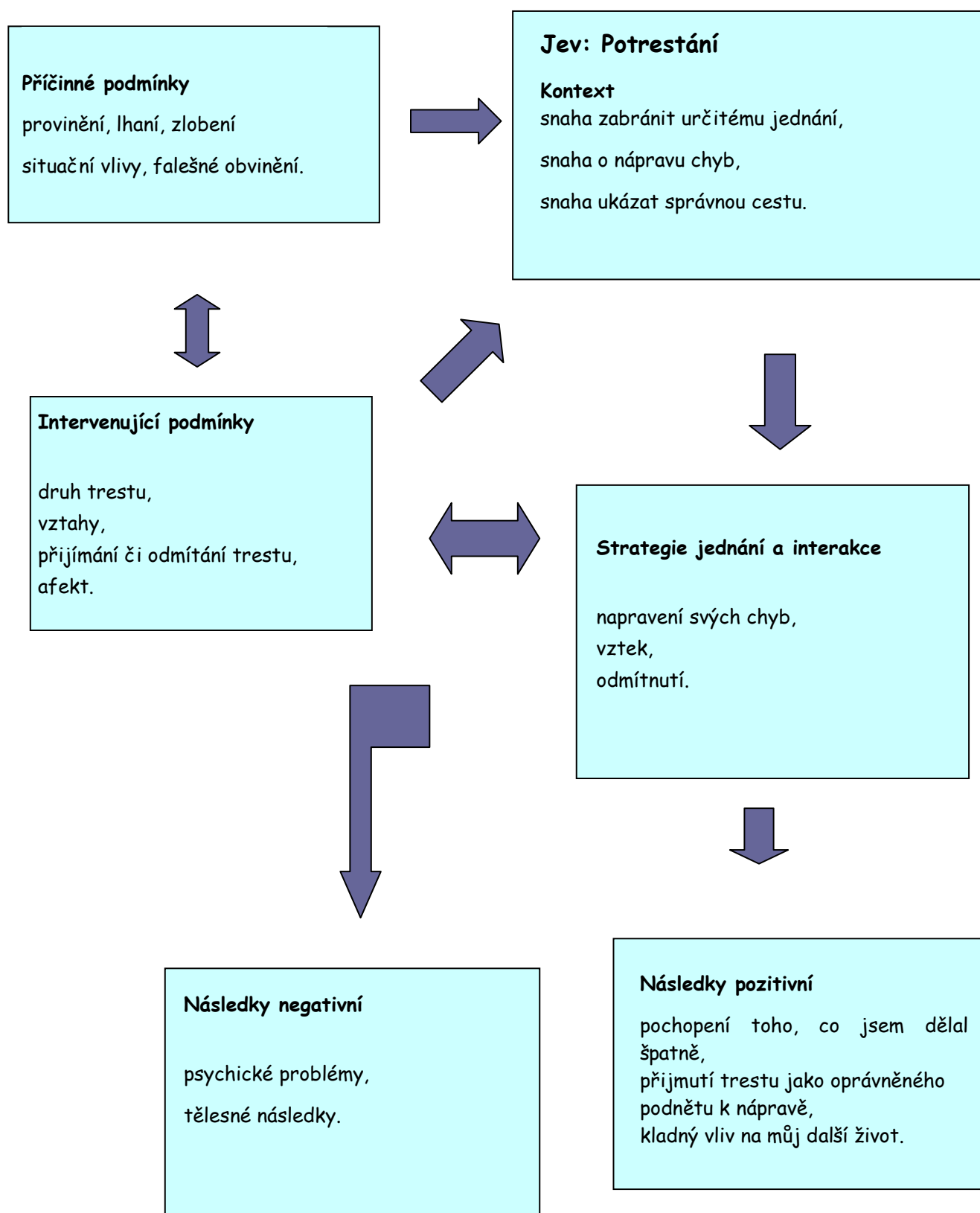
Pozitivní:

pochopení toho, co jsem dělal špatně, přijmutí trestu jako oprávněného podnětu k nápravě, kladný vliv na můj další život (např. na výchovu vlastních dětí)

Negativní:

psychické problémy, tělesné následky,

Graf 1: Paradigmatický model axiálního kódování

Selektivní kódování

Selektivní kódování (Švaříček, Šedřová, 2007) navazuje na axiální kódování a zahrnuje výběr jedné klíčové kategorie. Všechny ostatní kategorie jsou pak přitaženy k této jediné centrální kategorii. Tato centrální kategorie odpovídá zkoumanému jevu a musí jej dobře popisovat. Selektivní kódování obsahuje popis, ve kterém se opakují vztahy mezi vlastnostmi a dimenzemi kategorií. Dále selektivní kódování zahrnuje:

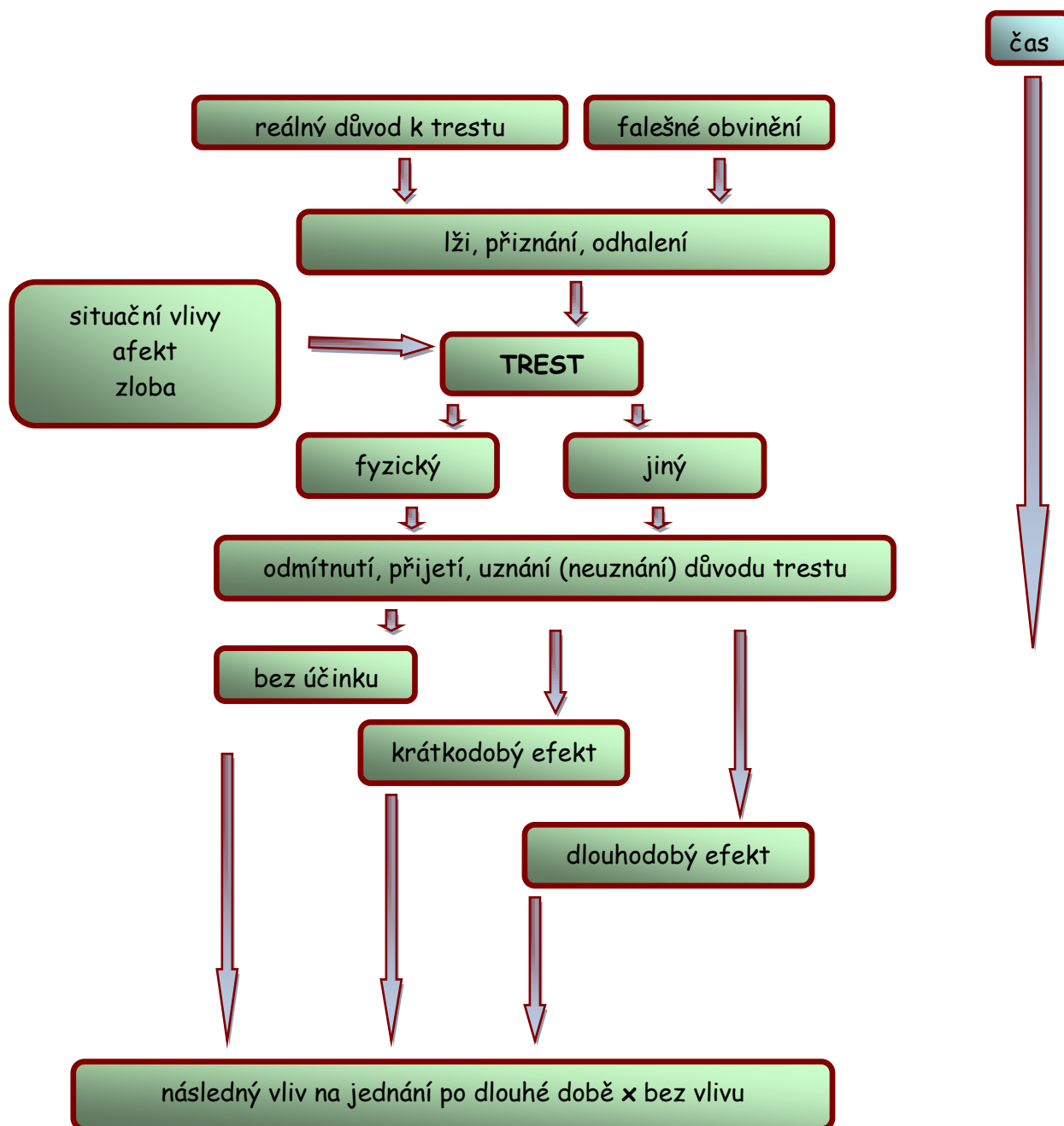
1. Identifikaci příběhu – popisné vyprávění o ústředním jevu výzkumu.
2. Kostru příběhu – konceptualizaci příběhu.
3. Centrální kategorii – ústřední jev, kolem kterého se integrují všechny další kategorie (Strauss, Corbinová, 1999).

Identifikace příběhu

Z rozhovorů s informanty lze stanovit, že každý z nich osobně zažil nějaký trest. Tyto tresty byly různého charakteru od tělesných a některých doslova krutých, až po tresty domluvou, zákazy, tedy tresty netělesné. Každý trest byl důsledkem určité situace. Této situaci někdy předcházela dlouhodobý vývoj, jindy nastala během okamžiku. Trest byl většinou spjat s proviněním trestaného. Do příběhu ovšem patří i to, že některé tresty byly z hlediska informantů neoprávněné, například na základě křivého obvinění a následné nedůvěry trestajících vůči trestanému. Reakce potrestaných byly různé, jmenovitě vztek, pláč, strach, přijetí trestu. Ve svých důsledcích potrestání nejčastěji přineslo krátkodobou nápravu, u některých respondentů však trest znamenal i dlouhodobou hrozbu, díky níž dokázali své chování, či jednání změnit příslušným směrem na delší časové období. To se týkalo bezprostředních následků trestu. U většiny informantů však měly tresty ještě další aspekt, a to aspekt dlouhodobého vlivu, kdy v souvislosti s trestem bylo ovlivněno smýšlení či jednání informantů ještě s odstupem mnoha let.

Kostra příběhu

Graf 2: Kostra příběhu

Centrální kategorie

Z hloubkové analýzy otevřeného a axiálního kódování vyplývá, že centrální kategorií, splňující kritéria stanovená pro selektivní kódování, je kategorie „**Myslím, že některé**

tresty mě ovlivňují dodnes“. Tato kategorie se stává ústředním jevem, kolem něhož se integrují všechny ostatní kategorie.

Diskuze

V empirické části diplomové práce byly za pomoci polostrukturovaných rozhovorů zjišťovány informace, které měly odpovědět na hlavní výzkumnou otázku: „**Jsem doposud ovlivněn tresty, které jsem zažil v dětství?**“

Cílem rozhovorů bylo zjistit to, jakým způsobem respondenti vnímají trest. V souvislosti s tím bylo stanoveno pět kategorií a šest podkategorií. V rozhovorech se jednalo o tresty, kterých bylo užito v souvislosti s výchovou a vývojem. Tedy o tresty udělené nejčastěji rodiči, příbuznými, popřípadě tresty ve škole. Ve spojitosti s hlavní výzkumnou otázkou byly součástí výzkumu i dvě dílčí výzkumné otázky, které se týkaly důvodu potrestání a pocitů, které trest v informantech vyvolal. Z rozhovorů vyplynulo, že nejčastějším důvodem potrestání bylo lhaní respondentů. Další uváděné důvody z hlediska četnosti výskytu byly špatný prospěch, neposlušnost, nedodržení slibu. Z pocitů, které tresty v respondentech vyvolávaly, byly nejčastěji uváděny stud, zahanbení, strach a vzdor. Výsledky lze v tomto ohledu vztáhnout k teoretickým východiskům empirické části práce, kdy v mnoha ohledech odpovídají výsledkům, jež jsou zmíněny na konci páté kapitoly, která se věnuje již provedeným šetřením v oblasti trestů.

Na základě rozhovorů i použitého otevřeného kódování, ve kterém byly sdruženy ukázky z rozhovorů tak, aby korespondovaly se zvolenými kategoriemi a podkategoriemi, lze s jistotou říci, že respondenti vnímají některé tresty jako dlouhodobě působící. Rozhovory vypovídají o tom, že respondenti jsou ovlivněni tresty, které v dětství zažili. **Vzpomínky na tyto tresty působí na jejich jednání i s velkým časovým odstupem, často v rádech desítek let.** Tím je zodpovězena hlavní výzkumná otázka, samozřejmě v kontextu s odpověďmi na dílčí výzkumné otázky. Provedený kvalitativní výzkum nemá mít v žádném případě zobecňující charakter. I když výpovědi informantů vedly k potvrzení zvolené teze o dlouhodobém vlivu trestu, neznamená to,

že by toto potvrzení mělo nevyvratitelný charakter. V rámci daném počtem třiaadvaceti respondentů však lze výzkumné otázky považovat za zodpovězené

V diskuzi je také prostor pro vztažení výsledků empirické části práce k její teoretické části, především k pátému oddílu teoretické části, neboť tento se týká souvislostí trestu a výchovy a zároveň jsou zde uvedena již realizovaná šetření související s tématem práce. V podkapitole 5.2 je uvedeno, že trest není jen to, co vidíme navenek, ale i procesy, které se odehrávají v dítěti uvnitř, nejen to, co jsme si jako trest pro dítě vymysleli, ale to, co dítě jako trest prožívá kdy může jít o nepříjemný, tísnivý, zahanbující, ponižující pocit. Ve výpovědích respondentů, na jejichž základě bylo provedeno otevřené kódování při využití konkrétních ukázek rozhovorů, byly uváděny údaje, které toto teoretické východisko potvrzují. Dílčí výzkumná otázka „*Jaké pocity vyvolávaly tresty, které jsem sám prožil?*“ přímo s tímto teoretickým východiskem souvisí. Respondenti v rozhovorech vzpomínali především na to, co se dělo „uvnitř“. Tomu, co respondenti prožívali, byly téměř vždy věnovány větší části výpovědí, a tak lze v rámci tohoto výzkumu potvrdit, že při trestání by v souvislosti s vnitřním prožíváním trestu mělo být přihlédnuto k povaze trestu. V souvislosti s citovanými šetřeními v závěru páté kapitoly lze poukázat i na pocit spravedlnosti, který byl přímo předmětem jednoho z citovaných šetření. Spravedlnost je v tomto případě také vnitřní pocit potrestaného, naprosto jiného charakteru než například fyzická bolest způsobená tělesným trestem.

V teoretické části je dále zmíněna možnost vzniku nedůvěry k pedagogovi, ke škole, na základě trestu. Ve výzkumu vyšlo najevo, že minimálně jeden respondent byl potrestán za čin, se kterým neměl nic společného. Pocity nedůvěry k instituci a pedagogům, kteří respondenta potrestali, jsou logické. Nedůvěra v tomto konkrétním případě byla vzájemná. Pedagog (více pedagogů) nevěřilo žákovi a žák, který věděl, že se ničím neprovinil, a byl potrestán, ztratil důvěru v pedagogy.

V dalším oddílu teoretické části (5.3) jsou zmíněny funkce trestu z pedagogického pohledu, a to funkce informační a motivační. Výpovědi respondentů v praktické části existenci těchto funkcí potvrdily. Pokud vycházíme z toho, že informační funkce trestu má informovat trestaného o nesprávnosti jeho chování, pak výpovědi informantů existenci této funkce dostatečně podpořily. Totéž platí o motivační funkci, kdy trest navozuje u žáka motivační konflikt a prožitek neúspěchu. Nejméně jedna ukázka

v rámci otevřeného kódování vypovídá o motivaci studenta zlepšit svůj prospěch proto, aby za trest nemusel odejít ze své školy do jiné. V praktické části byly také potvrzeny osobní zkušenosti respondentů s různými druhy trestů, tak, jak jsou uvedeny v několika různých děleních v části teoretické. Většina respondentů se tak „na vlastní kůži“ setkala s tělesným trestem. I tyto tresty měly různé podoby od takových, které lze pokládat doslova za kruté, až po plácnutí přes ruce (nesmíme však ani takové plácnutí přes ruce podceňovat či bagatelizovat, jak ukazuje výzkum citovaný v oddílu 5.8). Na rozdíl od setkání s trestem tělesným (který nepoznali všichni respondenti) se s nějakým jiným druhem trestu (netělesné povahy) setkala všech třiadvacet respondentů. Z toho je vidět, že trest je (nebo minimálně v době dětství respondentů byl) často užívaným prostředkem výchovy.

V rámci výzkumu tak byly zodpovězeny stanovené výzkumné otázky. V souladu s nimi byla také potvrzena některá teoretická východiska, která byla předmětem teoretické části práce.

Závěr

Ve své rigorózní práci jsem se zabýval vztahem člověk – trest. Mým cílem bylo seznámení se dvěma nejběžnějšími formami trestu, s nimiž je možné se setkat v průběhu života. První formou jsou tresty, s nimiž se lze setkat v průběhu vývoje jedince a se kterými se setkal každý z nás. Druhou formou je nejužívanější trest z hlediska trestně-právního, a tím je trest odnětí svobody. I když se jedná na první pohled o velmi rozdílné druhy trestů, při bližším seznámení lze zjistit, že teorie, z nichž principy trestání vycházejí, jsou společné pro obě formy trestu. Zároveň i dopady trestu, opodstatnění jeho užití, účinnost trestu, mívají někdy podobný průběh. Například v tom, že u někoho trest při výchově (resp. při překročení zákona) vede k nápravě, kdežto u jiného se naprosto mine účinkem. Mojí snahou bylo uchopit celou problematiku pokud možno z psychologického hlediska. Při zpracovávání přehledové práce se však nelze vyhnout dalším teoretickým souvislostem. Proto je součástí práce oddíl, který se věnuje historii trestu a trestání ve vývoji lidstva, proto je v práci část, která se věnuje obecným teoriím, jež s pojmem trest souvisí, a které vycházejí především z filozofie. Samozřejmě nebylo možné opomenout ani ontogenezi, a s ní spojenou výchovu a pedagogiku, kde se trest objevuje nejčastěji a jaksí přirozeně, čemuž je část práce také věnována. Součástí práce jsou i krátké kapitoly týkající se trestu ve spojení s Biblií a také trestu ve spojení s uměním. Psychologie je věda, která prostupuje mnoha obory. Existují obory, které vznikly a vznikají na pomezí trestního práva, kriminalistiky a psychologie. Těmi se zabývá předposlední kapitola přehledové části práce. Poslední kapitola přehledové části je pak věnována problematice trestu odnětí svobody se zřetelem na psychologické souvztažnosti.

Poslední část práce má empirický charakter a je zaměřena na setkání jedince s trestem, a to v rovině vývojové. Hlavním cílem této části bylo nalézt odpověď na otázku, zda si probandi pamatují nějaké konkrétní tresty z dětství, které byly tak významné, že je ovlivňují až do současnosti. Věřím, že v celé práci je dostatečně patrná snaha nalézat ve všem výše uvedeném styčné plochy mezi psychologii a různými pojetími trestu a trestání.

Jako součást závěru bych rád uvedl potencionální význam mé práce a její případné využití v praxi. V první řadě lze bezesporu uvést, jaký význam má práce pro mě. Především jsem opět o něco více rozšířil své znalosti historie, pedagogiky, trestně-právních věd, a to vše ve vztahu k psychologii. Případné využití rigorózní práce v praxi spatřuji v tom, že dle mého názoru přináší základní přehled poznatků spojených s trestem, a to z vícero hledisek výše uvedených. Potencionálnímu čtenáři tak může přehledová práce umožnit rychlý a stručný náhled do problematiky, naznačit směr, kterým se lze ubírat při studiu, a v neposlední řadě na základě citací doporučit i vhodnou literaturu ke studiu.

Fenomén trestu je zajímavou studijní látkou právě v souvislosti s psychologií. I při všech dosud získaných poznatcích o účinku, vhodnosti, účelnosti trestu, není pochyb o nutnosti věnovat se této oblasti i nadále, a to ve všech směrech, z nichž některé byly předmětem teoretické části této práce. Tresty v rámci pedagogiky, tresty v rámci právních věd, jsou stále předmětem vývoje a zatím v kontextu s očekávaným účinkem často velmi nedokonalé. Je možné, že tak jako jsou farmaceuti schopni vytvořit některé léky téměř „na míru“, budou v budoucnosti i tresty, které budou uzpůsobeny konkrétnímu jedinci s určitými osobnostními dispozicemi, ve spojení s konkrétním chováním, tedy také vlastně „šité na míru“. To ostatně koresponduje s poznatky uváděnými v šesté kapitole, kde se mimo jiné uvádí, že plošná a rádobý univerzální řešení ve spojení s trestem selhávají. Tudíž je stále více uplatňován individuální přístup, který je sice náročnější, ale zároveň účinnější. Pokud by někdy nastal ideální stav, kdy tresty budou skutečně mít takový účinek, jaký je očekáván a žádán, pak věřím, že hlavní podíl na vytvoření takového stavu, bude mít právě práce psychologů.

Seznam zdrojů

ATKINSON, Rita L. *Psychologie*. Rita L. Atkinsonová ... [et al.] ; [Z anglického originálu přeložil Erik Herman, Miroslav Petržela]. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, 1995. 863 s. ISBN 80-85605-35-X.

BENDL, Stanislav. *Školní kázeň: metody a strategie*. 1. vyd. Praha : ISV nakladatelství, 2001. 267 s. (Pedagogika). ISBN 80-85866-80-3.

BERKOWITZ, Leonard . *Aggression: its causes, consequences, and control*. Madison : Temple University Press, 1993. 485 s.

BIDDULPH, Steve. *Tajemství výchovy šťastných dětí*. Steve Biddulph ; [Z anglického originálu přeložila Eliška Neckařová]. Vyd. 1. Praha : Portál, 1999. 133 s.: ISBN 80-7178-334-X.

BLATNÍKOVÁ, Šárka., a kol. *Dlouhodobé tresty odnětí svobody*. Institut pro kriminální a sociální prevenci. 2004 (nepublikován).

COON, Dennis; MITTERER, John O. *Introduction to Psychology: Gateways to Mind and Behavior*. [s.l.] : Cengage Learning, 2008. 622 s.

ČÁP, Jan, MAREŠ, Jiří. *Psychologie pro učitele*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 656 s. ISBN 80-7178-463-X

ČÁP, Jan. *Konflikt, frustrace, stres a utváření osobnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967 65 s.

ČAPEK, Robert. *Odměny a tresty ve školní praxi*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-1718-0

ČERMÁK, Ivo. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta, 1999. 204 s. ISBN 8090261418.

ČERNÍKOVÁ, Vratislava. *Základy penologie pro policisty*. Praha: Policejní akademie, 2002. 148 s. ISBN 80-7251-104-1.

ČERNÍKOVÁ, Vratislava; SOCHUREK, Jan; FIRSTOVA, Jana. *Sociální ochrana terciární prevence, její možnosti a limity*. 1. vyd. Plzeň: Nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 244 s. ISBN 8073801388.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila, *Kriminální psychologie*. Vyd. 1. Praha: Eurounion, 1998. 255 s. ISBN 80-85858-70-3.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila., ČERVINKA, František. *Forenzní psychologie*. Praha, Support, 1994. 206 s. ISBN 80-7262-281-1.

DOČKALOVÁ, Valérie., SOBOTKOVÁ, Irena. *Vybrané kapitoly z psychologie pro učitele*. (I. díl) Vyd. 1. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994. 160 s.

DRTIL, Jan. *O příčinách abnormálního chování osob vykonávajících VTOS*. Československá psychologie, č.3/69, 1969.

FELDMAN, Philip . *The Psychology of Crime: A Social Science Textbook*. Cambridge: Cambridge University Press. 1993. 544 s.

FONTANA, David. *Psychologie ve školní praxi: Příručka pro učitele*. Praha: Portál, 1997. 383 s. ISBN: 80-7178-626-8.

FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest v českých dějinách*. 1. vyd. Praha: Rybka:Euromedia Group, 1999. 463 s. Předmluva Miroslav Antl. ISBN 80-86182-91-6.

GARDNER, Howard. *The Mind's New Science: A History of the Cognitive Revolution*. New York: Basic Books, 1987. 448 s.

GRAY, Jeffrey Alan. *The psychophysiological basis of introversion-extraversion*. *Behaviour Research & Therapy*. 1970, Vol. 8(3), s. 249-266.

HÁBL, Jan. *Kázní k lidskosti: tělesné tresty a Komenského pojetí výchovné kázně*. Empirie, 2010. ISBN 1804-5715.

HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena, *Psychologický slovník*. Vyd.1., opravený dotisk. Praha: Portál, 2004. 774 s. ISBN 80-7178-303-X.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008. 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4.

HESKIN, K. J., BOLTON, N., SMITH, F. V., & BANISTER, P. A. *Psychological correlates of long-term imprisonment III: Attitudinal variables*. *British Journal of Criminology*, 1974.

HOŠEK, Václav. *Psychologie odolnosti*. Praha: Karolinum, 2001. 70 s. ISBN 8071848891.

HUNT, Morton. *Dějiny psychologie*. Pavel Zach; Mlíkovská Renáta, Ivo Müller. 1. vyd. Praha: Portál, s.r.o., 2000. 708 s. ISBN 80-7367-175-1.

INCIARDI, James, A. *Trestní spravedlnost*. Praha: C. H. Beck, 1994. 800s. ISBN 8085605309.

KANT, Immanuel. *Základy metafyziky mravů*. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1976. 135 s. ISBN 80-205-0152-5.

KOMENSKÝ, Jan, Amos. *Didaktika analytická*. Brno: Tvořivá škola o. s., 2004. 69s. ISBN 8090339719.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001. 279 s. ISBN 8071785512.

KUCHTA, Josef., VÁLKOVÁ, Helena. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha, C. H. Beck, 2005, 544 s., ISBN 80-7179-813-4).

LAHEY, Benjamin B. *Advances in Clinical Child Psychology*. Vol. 5. 1. vyd. New York: Plenum Press, 1982. 375 s.

LANGMEIER, Josef., KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. 3. vyd. Praha: Grada Publishing, 1998. ISBN 80-7169-195-X

LATA, Jan. *Účel a smysl trestu*. 1. vyd. Praha: Lexis-Nexis, 2007. 114 s. ISBN 978-80-86920-24-5.

LOVASOVÁ, Lenka, SCHMÍDOVÁ, Kateřina. *Tělesné tresty*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. 24 s. ISBN 80-86991-75-X.

LYONS, Lewis. *Historie trestu: Justiční tresty od dávných dob po současnost*. Svojtka and Co.; Wurm Pavel. Praha: [s. n.], 2004. 190 s. ISBN 80-7352-021-4.

MAŘÁDEK, Vladimír. *Vězenství*. Ostravská univerzita v Ostravě: Pedagogická fakulta, 2005. 203s. ISBN 8073680025.

MAŘÁDEK, Vladimír. *Výkladový slovník penologie*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2003, 142 s. ISBN 8070422564.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují*. 2. vyd. Praha: Portál, 1995. 108 s. ISBN 80-7178-058-8

MATĚJČEK, Zdeněk. *Po dobrém, nebo po zlém?*. 6. vyd. Praha: Portál, 2007. 109 s. ISBN 978-80-7367-270-6.

MATIÁŠEK, Jan., BÁRTA, Bohumil., SOUKUP, Jaroslav. *Výslech a psychologie*. Praha: Orbis, 1966, 215 s.

MEZNÍK, Jiří; KALVODOVÁ, Věra; KUČTA, Josef. *Základy penologie*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. 74 s.

MONESTIER, Martin. *Historie trestu smrti: Dějiny a techniky hrdelního tresu od starověku po současnost ve světě a českých zemích*. Praha1 : Rybka Publishers, 2001. 407 s. ISBN 80-86182-05-3.

MOWRER, Hobart Orval. *Learning theory and personality dynamics: Selected papers*. New York : Ronald Press Co, 1950. 776 s.

NAKONEČNÝ, Milan. *Úvod do psychologie*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-0993-0.

NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia, 2009. 620 s. ISBN 978-80-200-1680-5.

NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 1999. 287 s. ISBN 978-80-200-1679-9.

OLEJNÍČEK, Antonín. *Kapitoly z interakční vězeňské psychologie*. Přednáška pro VS, 1996.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny psychologie* Vyd. 1. Praha : Grada, 2006. 328 s. (Psyché). ISBN 80-247-0871-X

PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. Alena Plháková. Vyd. 1. Praha : Academia, 2004. 472 s.. ISBN 80-200-1086-6.

PRŮCHA, Jan., WALTEROVÁ, Eliška., MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. 4. vyd. Praha: Portál, 2003. 324 s. ISBN 80-7178-772-8

ŘÍČAN, Pavel. *Agresivita a šikana mezi dětmi: Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1995. 95 s. ISBN 8071780499

SELYE, Hans. *Život a stres*. Bratislava: Obzor, 1966. 453 s.

SMÉKAL, Vladimír. *Pozvání do psychologie osobnosti*. Brno, Barrister&Principal, 2002. 517 s. ISBN: 978-80-87029-62-6.

SOCHŮREK, Jan. *Úvod do penologie*. Technická univerzita v Liberci. Liberec, 2007. 80 s. ISBN 8073722879.

STRAUSS, Anselm; CORBINOVÁ, Juliet . *Základy kvalitativního výzkumu : postupy a techniky metody zakotvené teorie*. 1. vyd. Boskovice : Albert, 1999. 228 s. ISBN 80-85834-60-X

ŠINDELÁŘ, Vladimír. *Cesta na popraviště*. 1. vyd. Praha: Baronet, 2001. 291 s. (Toulky; Sv. 1). ISBN 80-7214-045-0.

ŠVARŤÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ Klára. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. vydání první. Praha : Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0

UHLÍK, Jan. *Historie věznění a vězeňství v Čechách. Osudy význačných vězněných osobností, prožité ve významných dobách zemí českých, viděné se zřetelem k vývoji českého vězeňství*. Stráž pod Ralskem: Institut vzdělávání Vězeňské služby ČR, 2006. 319 s.

VACÍNOVÁ, Marie, LANGOVÁ, Marta. *Jak se to chováš?!*, Vyd. 1. Praha: Empatie, 1994. 83 s. ISBN 80-901618-5-5

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie školního dítěte*. 1. vyd Praha: Karolinum, 1997. 88 s. ISBN 80-7184-487-X.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha, Portál, 2004. 870 s. ISBN 978-80-262-0225-7.

VANÍČKOVÁ, Eva. *Tělesné tresty dětí: definice, popis, následky*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2004. 116 s. ISBN 80-247-0814-0

VANÍČKOVÁ, Eva. *Stop tělesným trestům*. Praha: Česká společnost na ochranu dětí - edice RŮŽOVÁ LINKA (2004). ISBN 80-239-3442-2

VYMĚTAL, Jan. *Duševní krize a psychoterapie*. Hradec Králové: Konfrontace, 1995. 88 s. ISBN 8090177344.

Elektronické zdroje

Aplikace.mvcr [online]. c2004 [cit. 2011-04-01]. Kriminalistika. Dostupné z WWW: <<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/index.html>>.

Askdrsears.com [online]. 2011 [cit. 2011-11-22]. 10 Reasons Not to Hit Your Child. Dostupné z WWW: <<http://www.askdrsears.com/topics/discipline-behavior/spanking/10-reasons-not-hit-your-child>>.

BANDURA, Albert. Social Learning Theory of Aggression . In *Human Ethology: Claims and Limits of a New Discipline* [online]. [s.l.] : [s.n.], 1977 [cit. 2011-11-28]. Dostupné z WWW: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1460-2466.1978.tb01621.x/pdf>>.

KEVIN M., Carlsmith; JOHN M., Darley; PAUL H., Robinson. Why do we punish?: Deterrence and just deserts as motives for punishment.. *Journal of Personality and Social Psychology* [online]. 2002, Vol 83(2, [cit. 2011-11-21]. Dostupný z WWW: <<http://psycnet.apa.org/journals/psp/83/2/284/>>.

KLIMEŠ, Jeroným. Jak raději (ne)trestat děti. *I.DNES.cz* [online]. 12. června 2008, [cit. 2011-04-05]. Dostupný z WWW: <http://zpravy.idnes.cz/jak-radeji-ne-trestat-deti-09k-/kavarna.asp?c=A080612_094905_kavarna_bos>.

NADLER, Janice; ROSE, Mary R. Victim Impact Testimony and the Psychology of Punishment. *Cornell Law Review* [online]. 2003, Vol. 88, [cit. 2011-11-22]. Dostupný z WWW: <<http://heinonline.org/HOL/LandingPage?collection=journals&handle=hein.journals/clqv88&div=21&id=&page>>.

NAMKA, Lynne. *ANGRIESOut.com* [online]. 2002 [cit. 2011-11-22]. Talk, Trust & Feel Therapeutics. Dostupné z WWW: <<http://www.angriesout.com/parents10.htm>>.

NICHOLAS. L., Carnagey; ANDERSON A., Craig. The Effects of Reward and Punishment in Violent Video Games on Aggressive Affect, Cognition, and Behavior.

Psychological Science [online]. 2005, 05CA, [cit. 2011-11-21]. Dostupný z WWW: <<http://www.psychology.iastate.edu/faculty/caa/abstracts/2005-2009/>>.

Ok.cz/iksp [online]. c2008 [cit. 2011-04-03]. Kriminologie. Dostupné z WWW: <<http://www.ok.cz/iksp/kriminologie.html>>.

Oklahomanet [online]. c2009 [cit. 2011-04-22]. PUNISHMENT PROBLEMS AND NEGATIVE SIDE EFFECTS. Dostupné z WWW: <<http://www.tulsa.oklahoma.net/~jnichols/PunishmentProblems.html>>.

POTMĚŠIL, Jan. Průvodce šari'ou : povinnosti vůči Bohu i lidem. *Britské listy* [online]. 2008 [cit. 2008-01-11]. Dostupný z WWW: <blisty.cz/art/38240.html>. ISSN 1213-179.

ROSENZWEIG, S. An outline of frustration theory. in Hunt, J. (1944) *Personality and behavioral disorders*. [online] Dostupné z WWW: <<http://books.google.cz/books?id=XA3mJDqkbOEC&pg=PA379&dq=maslow+1941&cd=3#v=onepage&q=maslow%201941&f=false>>.

STÖHR, Martin. Veřejnost toho o prostředí věznic příliš neví. *Host* [online]. 2011 [cit. 2012-12-12]. Dostupné z WWW: <<http://www.casopis.hostbrno.cz/cs/archiv/2011/2-2011/obsah-cisla-2-2011/verejnost-toho-o-prostredi-veznic-prilis-nevi>>.

ŠPÍŠ, Lubor. *Lirtaps* [online]. c2005 [cit. 2011-04-01]. Psychosomatika. Dostupné z WWW: http://www.lirtaps.cz/psychosomatika/psomweb2006_6/shonecke_2_606.htm>.

GERSHOFF THOMSON, Elisabeth. <i>Corporal Punishment by Parents and Associated Child Behaviors and Experiences</i> [online]. 2002 [cit. 2013-09-26]. Dostupné z: <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/pdfs/Gershoff-2002.pdf>

The International Child and Youth Care Network [online]. 2005 [cit. 2011-04-28]. To punish or not to punish, that is the question. Dostupné z WWW: <<http://www.cyc-net.org/cyc-online/cycol-0605-stein.html>>.

Trendy zdraví [online]. c2009 [cit. 2011-04-03]. Rodina. Dostupné z WWW: <<http://www.trendyzdravi.cz/rodina/nevite-si-rady-s-trestanim-sveho-potomka.html>>.

TUCKER-LADD, Clayton E. *Psychological Self-Help*. [s.l.] : [s.n.], 2004. 1747 s. Dostupné z WWW: <<http://www.psychologicalselfhelp.org/download/>>. ISBN 1-890873-00-4.

VIOLATO, Claudio a Elizabeth Oddone PAOLUCCI. <i>A meta-analysis of the published research on the affective, cognitive, and behavioral effects of corporal punishment.</i> [online]. 2004 [cit. 2013-09-26]. Dostupné z: <http://pubget.com/paper/15264439/a-meta-analysis-of-the-published-research-on-the-affective-cognitive-and-behavioral-effects-of-corporal-punishment>

Vybrané teorie motivace k vedení lidí [online]. c2007, [cit. 2008-5-23]. Dostupné z http://www.vedeme.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=85&Itemid=69

WAHBA, Mahmoud A.; BRIDWELL, Lawrence G. Maslow reconsidered: A review of research on the need hierarchy theory.. *Organizational Behavior & Human Performanc* [online]. 1976, Vol 15(2), [cit. 2011-11-22]. Dostupný z WWW: <<http://psycnet.apa.org/?&fa=main.doiLanding&uid=1976-26106-001>>.

Seznam grafů

Graf 1: Paradigmatický model axiálního kódování	114
Graf 2: Kostra příběhu	116

Seznam tabulek

Tabulka 1: Vnímání trestu z hlediska spravedlnosti	65
--	----

Souhrn

Práce má za cíl seznámit čtenáře s trestem a trestáním, nahlédnout obojí jako na faktor působící na lidskou psychiku a to ve dvou nejběžnějších případech, kdy se lze s trestem v tuzemsku setkat. Jde tedy hlavně o trest v souvislostech výchovných, pedagogických a trestně-právních. Jde o práci přehledovou, přičemž má jít o přehled ucelený nicméně základní. Právě z důvodu ucelenosti je práce rozdělena do kapitol, které mají logickou strukturu a zabývají se trestem z více pohledů. Druhá část práce je empirická a zabývá se výzkumem působení trestu na respondenty po dlouhé době. V tom lze snad spatřit i přínos mírně novátorský neboť z prostudovaných šetření (v textu odkazováno pouze na dvě zahraniční a jedno tuzemské) se žádné nezabývá subjektivním působením trestu na respondenta s velkým časovým odstupem.

Přílohy

Prepisy vybraných výpovědí informantů

1. Žena, 42 let

„Když vzpomínám na tresty z dětství, vybavil se mi jeden zážitek. Mohly mi tehdy být tak čtyři roky. Byla u nás na návštěvě teta se dvěma mými sestřenicemi. Tehdy jsme se hodně navštěvovali a my, malé holky, jsme si hodně rozuměly a vždycky jsme si dobře pohrály s panenkami. Když návštěva končila a teta se sestřenicemi měla odjet, vyprovázeli jsme je s rodiči kousek po sídlišti k zastávce autobusu. Musela jsem si na cestu obléknout bílé punčocháče a sukýnku. Nikdy jsem neměla ráda oblečení, které nějakým způsobem omezovalo – jako třeba lakované botičky, které vždycky tlačily, protože byly příliš tvrdé, bílé punčocháče, které se nesměly umazat, kousavé svetry a neprodyšná trička. Ale vyprovázení bylo rodiči pojato jako procházka, jiná možnost asi pro mě nebyla...

Měli jsme jít všichni způsobně. Ale my holky jsme nevydržely jít způsobně. Trochu jsme pobíhaly, možná jsme potřebovaly vybit energii, když jsme si předtím hrály celou dobu uvnitř v bytě. Maminka mi říkala, ať neběhám, že spadnu. Přestala jsem běhat, jen jsem občas malinko popoběhla, protože jsme do sebe se sestřenicemi šťouchaly. Nemohla jsem se přece nechat provokovat a zůstat úplně pasivní, nechat do sebe šťouchat, jen způsobně jít, když kolem mě holky kroužily a popichovaly mě – no ne? Ony totiž běhat mohly, teta je nechala.

No a pak jsem zakopla a spadla. Roztrhla jsem si punčocháče a koleno jsem si rozbila. A kromě napomenutí jsem ještě dostala na zadek. Pamatuji si ten pocit dodnes – úlek a překvapení, že jsem spadla, i když jsem dávala pozor, bolest a zakrvácené rozbité koleno, bolest z tělesného trestu, odpovědnost za zničené punčocháče, maminčiny výčitky a můj stud spolu s ponížením, že jsem byla potrestána a hubována před ostatními. Měla jsem pocit, že jsem provedla něco příšerného, nenapravitelného, protože rozbité punčocháče už nikdy nebudou jako dřív. A že já jsem to největší nenapravitelné neposlušné nemehlo, které spadlo, i když sestřenice běhaly mnohem víc,

než já - ty nespady, ale já ano. Prostě jsem zlobivé dítě, které si zničilo oblečení, nechovalo se dostatečně způsobně a zaslouží si zavržení, žádný soucit ani pochopení....

No a pak jsem se styděla ještě dlouho poté, protože maminka mi punčocháče zašila a já musela chodit s velkou latou na koleno, která byla vidět. Tehdy mi to připadalo jako velká ostuda. A taky mi bylo líto, že jsem tehdy dostala na zadek, i když mě dost bolelo samo rozbité koleno. Nikdo mě nepolitoval a neměla jsem před tím proviněním a nepochopením kam utéct nebo kam se schovat...

Ted' to vypadá legračně, ale já tehdy měla pocit velké viny, studu a zároveň smutku a ztracení. A ještě pocit, že svět je plný přísných pravidel a jakékoliv porušení bude potrestáno a bude bolet – není úniku. A dodnes nemám ráda bílé punčocháče a lakované tvrdé boty.“

2. Muž, 43 let

„S trestem jsem se v dětství setkával velmi často. A to jak s trestem fyzickým nebo jiným druhem trestu. Byl jsem velmi živý a neposedný dítě. Známkový na základní škole jsem míval dobré, nikdy jsem se nemusel příliš učit, vlastně si ani nepamatuji, že bych se kdy vůbec učil – ale už je to přece jen dlouho. Tedy mimo psaní domácích úkolů, ale ty jsem vlastně dělal nejčastěji ve škole. Problémy jsem ovšem míval s chováním. Byl jsem velmi hovorný děčko, pořád jsem se s někým bavil, vyrušoval při hodině. Žákovskou knížku jsem měl sice plnou dobrých známek, ale zároveň plnou poznámek. Rodiče byli často zváni do školy na pohovory k třídní učitelce nebo i k ředitelce. Už tento fakt sám o sobě byl pro mě trestem. Ty pocity, které jsem míval, když jsem nesl domů poznámku, nebo třeba tři za den. A ještě horší pocit, když bylo v žákovské knížce napsáno, že se rodiče mají dostavit do školy. Pořád vnímám ten tlak, který jsem cítil při cestě domů ze školy, nebo když jsem čekal na návrat rodičů. Především tedy na návrat otce, neboť on byl ten trestající, máma mi sem tam vyhubovala, ale jinak byla mírná. Asi dvakrát jsem žákovskou knížku schoval i někde u cesty ve křoví a doma řekl, že jsem ji zapomněl....jako by se tím mohlo něco vyřešit. Pamatuji si ze základní školy mnoho věcí, ale stejně mi z dnešního pohledu nepříjde na mém tehdejší chování nic tak hrozného, že jsem musel mít na každém pololetním i výročním vysvědčení dvojku z chování. Pamatuji se mimo jiné, že někteří spolužáci třeba něco ukradli, něco zničili, ale já nikdy nic takového nedělal, jen jsem prostě vyrušoval. Zřejmě si učitelé se mnou

nevěděli vůbec rady, nakonec jsem musel navštívit i psychologa, který ale nic významného nezjistil. Samozřejmě, že za výše uvedené problémy následovaly tresty. Často právě fyzické tresty – i dost kruté. Nejčastěji jsem dostával na zadek, málokdy pohlavek nebo facku, to skoro nikdy. Ale na zadek jsem dostával vařečkou, ty se ovšem často lámaly (většinou o ruce, kterými jsem si zadek chránil – podle toho ty ruce pak vypadaly). Tak přišel na řadu účinnější nástroj – pomlázka upletená z bužírky³⁸. Paradoxní na tom je, že tu pomlázku jsem pletl sám, opravdu jsem si na sebe doslova upletl bič. A bolest způsobená tímto nástrojem byla samozřejmě mnohem větší než bolest způsobená vařečkou. Nakonec se mi povedlo pomlázku někde schovat, nicméně vynalézavý otec začal následně používat hadici od sprchy, kdy na konci pružné hadice byla ještě navíc kovová koncovka. Deset ran takovou hadicí skutečně bylo k nevydržení, nicméně já dostával často třeba i stopadesát ran v sériích po třiceti. Po jednom takovém bicím maratonu zřejmě otci došlo, že to už „trochu“ přehání a přišel po exekuci k mé posteli, omluvil se mi, tu hadici mi podal a řekl mi, že už nikdy žádný výprask nedostanu, ať se bude dít cokoli. Bylo to tuším někdy v sedmé třídě. Samozřejmě, že od té doby jsem byl ještě trestu podroben mnohokrát, ale nikdy už ne tělesnému, vždy se pak jednalo o různé zákazy. Otázka zněla, co si pamatuji z dětství ohledně trestů, jaké mne nejvíce ovlivnily, jaké pocity ve mně tehdejší tresty vyvolávají dnes o mnoha letech. Je to možná s podivem, ale nevzpomínám na ty tělesné tresty jako na nejhorší. To, co si dodnes pamatuji a co se mi dnes zdá, že bylo nesprávné (tím nechci říct, že ty tělesné tresty byly správné), co mně ještě vnitřně dokáže nějak ovlivnit a cítím určitou bolest a křivdu když si vzpomenu, to jsou spíš některé zákazy. Uvedu dva příklady. V deváté třídě jsem měl jít poprvé v životě do kina sám s holkou, prostě opravdové rande. Do té doby jsme chodili spíš v partách a tak podobně. Ale tohle bylo něco jiného, tak jsem se hrozně těšil. Asi jsem ten den přinesl nejspíš zase nějakou poznámku v žákovské nebo něco, prostě táta mi zakázal jít ven. Já mu ani neřekl o tom, že mám jít s holkou do kina, prostě jsem to chtěl vyřešit v rámci toho „jít ven“ abych se doma nemusel svěřovat, nikdy jsem nebyl moc svěřovací typ. A tím zákazem to padlo. Takže jsem šel s pravdou ven a prosil tátu, ať mne pustí, že jdu poprvé s holkou do kina a že jsme to jen nechtěl říkat. Bylo mi trapně, protože jsem se s osobními věcmi opravdu nerad rodičům svěřoval. Čekal jsem, že mně otec pochopí, ale on na trestu trval

³⁸ pružná gumová či plastová izolace (krytí) kovových kabelů, pletly se z ní různé přívěšky na klíče a systém pletení byl podobný jako u pomlázky

a já do kina nešel. Mobily tehdy nebyly, pevnou linku ona dívka neměla, takže čekala před kinem zbytečně. Další trest, který na mně do dneška dokáže zapůsobit (a nejspíš věřím, že jako rodič se mu dokážu vyhnout) byl takový, že jsem závodně plaval a dělal jsem rychlostní potápění a táta mně (a také mému bratrovi, který dělal tytéž sporty) zakazoval v létě plavecká soustředění – to bylo už na gymnáziu, kde se mi objevila na vysvědčení sem tam trojka a za to jsem měl tyto zákazy. Nebo zákaz jít na závody v rychlostním potápění – nejspíš proto, že táta moc dobře věděl, že potápění mám ještě o něco radši než plavání. Tyto tresty se mi zdají dodnes nesmyslné, dodnes je nechápu a dodnes mně i nějak trápí, že jich bylo vůči mně použito.“